

Petőcz András

Utolsó kép – Tandori

*utoljára a Clark Ádám téren láttalak, furcsa öregember,
mentél a buszmegálló felé, alig tudtál már lépni is,
mint egy hajléktalan, olyan voltál, sapkád a fejedben,
és a fogaid – jobb nem beszélni a fogaidról*

*akartalak volna megölelni, de valamiért zavarban voltam,
talán, hogy jobb a kabátom, a kalapom, ezt szégyelltem,
próbáltam az arcodban felfedezni mindazt, ami vagy,
csak a szomorú kiszolgáltatottságodat láttam*

*Csiu Fang-kao jut eszembe rólad, szomorú lélek,
akinek nyomába nem ér halandó, a történet szerint,
pedig csak egyszerű házaló ez a különös kínai,
aki tüzelővel és zöldséggel kereskedik*

*elment ez a házaló lovat vásárolni, táltoslovat,
és azt sem tudta, kanca-e, avagy mén az a ló,
meg hogy milyen a színe, mégsem tévedett soha,
mert mindig csak a lényegre figyelt*

*most értem meg, hogy valójában csupán erről volt szó,
téged valóban nem érdekelt semmi külsődleges, mert
csak a belső dolgokra figyeltél, és így a sapka, a kabát,
nem számítottak, mert miért is számítanának*

*elmentél tehát lovat vásárolni, örökös utazó, miként
teszi ezt Csiu Fang-kao a mesében, pedig te magad, igen,
te magad voltál a táltos, és az maradtál akkor is, amikor
már lépni sem tudtál, és kihullottak végleg fogaid*

*elmentél, és itthagytál minket, tétova vándor, minket,
akik még tudatlanok vagyunk, nagyon is tudatlanok,
és most, amikor a hiányodat érezzük, most értjük igazán,
mennyire nehéz mesterség a kínai házalóé*

Zelei Miklós

Út az Államokba

Én becsületes ember vagyok. Nem a rendszer híve, de betartom a törvényeket. A Tízparancsolatot. Az írott és az íratlan szabályokat.

Jenei tanár úr azóta, hogy délután a negyedikről a szürke műkö lépcsőkön lement a leveleiért a földszinten egymás fölé négy sorban rögzített, szürke bádoggal postaládákhoz, idegesen jár föl-alá az alumíniumkilincses, sárga színű, préselt pozdorja bejárati ajtó és a nagyszoba francia erkélye között, amely egy szót se tud franciául, a mögötte lévő szovjet panelből egy fél lépést se lehet kilépni rá. Semmilyen nyelven nem beszél a lakás se, alkalmatlan arra, hogy megszólaljon benne a lét.

Jenei tanár úr ajtótól falig – faltól ajtóig gyötri magát, holott lépcsőzés után mindig le szokott ülni egy kicsit. Az alacsony emeletek ahhoz magasak, hogy az ember folyton föl-le sétifikáljon köztük.

Nincs elég liftgyár. Öt emeletnél már kötelező a lift. Ennek köszönhető, hogy a paneltoronyok között négyemeletes panelek is épülnek, amelyek látszatra emberméretűek. Belülről pontosan arra jók, ami most történik, kezében egy borítékkal Jenei tanár úr kilenc métert tépelődik a francia erkélyig, kilencet vissza a kilincsig. Nem tudja, hogy erről az útvonalról, az ajtóról, rajta a zárral és a szobáról már méretarányos rajz van a III/III-as páncélszekrényben, bejelölve, hogy hol szokott ülni, beszélgetni a vendégeivel, hogy merre kell bevezetni és hol kell elhelyezni a lehallgatókészüléket.

Megsértettem a levéltitkot, nézi Jenei tanár úr a borítékat, és eléggé utálja.

Adjatok egy borospoharat, és kiiszom hordóiból a világot! A Hortobágy Arkhimédésze szállóige lett Nagyfaluban. Ezzel a felkiáltással veselkednek neki az ivásnak, de kudarcba fúlnak, bár egyre többet isznak. Pláne most, hogy ritka jó szüretnek néznek elébe, és hivatalosan is felszólították Nagyfalu dolgozó népét, igyon ki minden hordót, demizsont, dézsát, flaskát, tartályt, kannát, kantát, csobolyót, korsót, kulacsot, üveget, palackot, butykost, gulát, flakont. A bölcsészkaron még azt is hozzátesszik, hogy klipiklapatóriumot. Hadd érezze Nagyfalu, hogy ők is benne élnek a lüktetésben. Mégis hiába. Mindenki iszik, de a hordók nem ürülnek ki. Már tavaly is jó termés volt. Miközben Nagyfalu szorgos lakói a záporok, a folyók, a csőrepedés, a talajvíz, a kútvíz, a csapvíz minden cseppjéből is bort készítenek.

(Részlet a *Mandulafecske* című regényből)

– Vidd el neki – mondja Jenei tanár úrnak a felesége. – A legjobb, amit tehetsz, ha elviszed. Holnap úgyis szombat.

– Az is lehet, hogy provokáció.

– Tegyéél úgy, mint aki nem gondol semmi rosszra.

– Eljátszom a hülyét – mondja Jenei tanár úr. – Ez már sokszor segített.

Dr. Koncz, Nagyfalu párttitkára, barna dorkóban, piros oldalsávós, zöld macskóban, a hasán szétnyíló, csíkos ingben nyitja ki a rácsos kaput.

– Képzelve Koncz elvtárs, megsértettem a levéltitkot!

– Még a tanár úr is bűnözők? Gondoltam én mindig.

– Tulajdonképpen nem sértettem meg – mondja Jenei tanár úr.

– Na, ebben én biztos voltam – mondja dr. Koncz. – Nem meri azt a tanár úr.

– A borítékon nekem szól a cím. De ami benne van, az Koncz elvtársat illeti – Jenei tanár úr átnyújtja a boríték tartalmát. – Meghívólevél Amerikába. A testvére? Vagy az unokatestvére, aki küldte? Ugyancsak Koncz. Koncz János. Itt ugyan az van írva, hogy John. John Koncz. Konkz? Így ejtik?

– Az utam az Államokba! Hát mit művelnek az elvtársak ott a levélcenzúrán? Mindenki részeg? Már bocsánat, tanár úr. De hát biztosan tudja. Államunk gondoskodik a polgáraitól.

A kapu és a villa közötti kavicsos úton beszélnek. Dr. Koncz nem invitálja be Jenei tanár urat.

Már vártam ezt – mondja dr. Koncz. – És nagyon csodálkoztam, hogy még mindig nem kaptam meg, mert láttam, hogy megjött. Hivatalból jár nekem a bázisról a levélcenzúra jelentése is minden reggel. Az egyikben jelentették, hogy meghívólevelem érkezett Amerikából. Örültem is nagyon. Nekem nézhetik a leveleimet, tanár úr! A pártom előtt nyitott könyv az életem. Az csak jó, ha látják az elvtársaim, hogy utam lesz az Államokba. De nagyon csodálkoztam, hogy még mindig miért nem kapom én meg azt a levelet. Ide, a postaládámba. Vagy a hivatalomba. Ennyire lassúak a postás dolgozók? Gyorsítás, elvtársak! Gyorsítás! Kíúrok én egy jó kis szocialista munkaverseny! Ki a leggyorsabb kézbesítő? Hány levelet visz ki egy óra alatt gyalog? Hányat biciklin? Na, de így akkor, a tanár úrnak köszönhetően, már kétszer is megkaptam a meghívólevelem. Egyszer a jelentésekben, egyszer íme!

– Jó utat – Jenei tanár úr hátrál, köszönne már el. De Koncz elvtárs visszatartja.

– És a maga amerikai útja, tanár úr? Azzal mi lesz?

– Az enyémmel?

– Nem mondja, hogy nem tud róla.

– Dehogynem. Csakhogy ez már ilyen konkrét?

– Püspöki? Valami Püspöki nevű könyvkiadó.

– Létezik ilyen terv, de semmi nincs tisztázva még.

– Dehogy nincs! – mondja dr. Koncz. – Körutazás az Egyesült Államokban, irodalmi előadások a magyar közösségeknek. Tudjuk, mi az, hogy irodalom. És megvan a véleményünk róla. Nekünk nem kell előadást tartani ebben a kérdésben. Biztos lesz egy kis erdélyezés, székelyezés is, igaz? Ipolyságon magyar zászló?

– Még el se indultam.

- A maga meghívólevelét meg én kaptam meg, tanár úr – mondja dr. Koncz.
- Na végre! Megjött?
- Ezek ott a levélcenzúrára annyira bebasztak, már bocsánat, tanár úr, hogy összecserélték a leveleinket.
- Akkor most én is kérem az enyémet – mondja Jenei tanár úr.
- Ilyen szar munkát végezni – mondja dr. Koncz. – Még ilyen szar munkát. Nem is értem.
- Könnyen kiköszörülhetjük a csorbát – mondja Jenei tanár úr. – Nincs semmi probléma. Koncz elvtárs már megkapta a levelét. Én is megkapom az enyémet.
- Én visszaküldtem a feladónak.
- Amerikába?
- Ugye, tanár úr, köztünk marad?
- Mi, Koncz elvtárs?
- A Jancsi! Nem népszerűsítem én – mondja dr. Koncz –, hogy közeli rokonaim élnek az Egyesült Államokban. Megzavarná a dolgozókat. Nem értenék! Akkor hogy is van ez most? Pedagógus voltam én is, tudok nevelni, tisztában vagyok a jelképek fontosságával. Szimbolikából írtam a kandidátusi disszertációm, Hogyan díszítsük fel az osztályt május 1-jére?, ez volt a címe.
- Ezt sokan számon tartjuk – mondja Jenei tanár úr.
- Igen? Örülök neki! Tehát a Jancsi. Vagyis Johnny, aki küldte nekem a meghívólevelet. Titokban marad. Köztünk.
- Hát persze, Koncz elvtárs.
- És ennek fejében megy maga is Amerikába. Természetesen nem oda küldtem vissza a meghívólevelét, hanem ide a levélcenzúrára. Ahonnan jött!
- New Yorkban adták...
- Persze, persze. De kérem a borítékot is! Köszönöm. Milyen szép, díszes, amerikai boríték, nagy bélyegekkel. Ebben fog a meghívólevele megérkezni, a saját borítékjában. Úgy lesz az rendben. És az elvtársak is sokat tanultak az esetből, megnyugodhat a tanár úr.

Ágh István

Hölgy a villamoson

*Nem a váratlan villanyvilágítás
oszlatta el hangulatom árnyékát,
mikor a kopott pesti villamoson
az egyik kocsi hirtelen fölragyogott,
valaki fölszállt, attól lett ilyen
veszélyesen elszabadult a szívem,
valaki csak jött és uralkodik,
és gyanús képzetekbe bonyolít,
mert a helyzetem nem olyan egyszerű,
hogy itt egy hölgy, mint gyászban a derű,
míg a többiek észre sem veszik,
megrendít az utolsó sejttemig,
s most hirtelen megbabonázva állok.
míg romjukba roskadván ülnek mások,
egész lényem feszültség hatja át.
mert nem csupán a glóbusz gravitál,
az egyetemes, függőleges vonzást
keresztezi a haránt zajló mozgás,
a holdnak kitett tenger árapálya
a rám érvényes törvény fogságában,
nemcsak a szilaj hullám és a szél,
de az élőben rejlő szenvedély
ostoroz, hajszol, örvénylő ösztönök
hatása alatt feszül a fej s az öl,
s nincs magyarázat, hogy miféle ok
indokol ilyen gyors fordulatot,
a nagy szerelmek emlékezete?
annyira szürke volt környezetem,
hogy szebb a szép, vonzóbb a mozdulat,
ahogy nyúlik a kapaszkodó alak
lábszára hosszan, s fölível vakmerő
keble, melytől feszül mellén a bőr.
nem kamaszélmény, melynek csőd a vége,
sem valami Zsuzsánna és a vénék,
mégis több mint az anyag vihara,
s a fölfejthető pszichológia.*

*talán a lehetőség ösztöne
váltja ki a földön túli örömet,
a teremtés krónikájába foglalt
folytatása szerelmes fajunknak,
melyhez úgy jár a méltó jutalom
akár ez a hölgy volt a villamoson.*

Jelenet a villamoson

*Tetőtől talpig pirosban
közeledik Mikulás,
fölmászik a villamosra
kúszó kutyája után,
a kuvasznak csúcsos sapka
van a füléhez lukasztva,
piros posztó kötve rá.*

*Püspöknek öltözött koldus
alamizsnát kunyerál,
a világ akkorát fordult,
nem kelt felháborodást,
adventet gyalázó furfang
segíti a pár forintra,
melyhez kutya ministrál.*

*Úgy viselkedik a két lény,
mintha más nem lenne itt,
rángatják a póráz végét,
a gazda trágárkodik,
diadal-ittasan néz szét,
ha az eb a szoknya szélét
szaglássza, és vicsorít.*

*Megérzi az állat, mennyi
adrenalin szabadul
körülvette, az útszéli
affér izgalmaitól,
torzult ábrázat kíséri,
s elkezd a kant becézni
egy nő bátortalanul.*

*Vegyes érzéstől feszülten
várok és kapaszkodom,
különleges vegyülettel
ingerlem a szímatot,
párám arra emlékeztet,
mennyit voltam életemben
ebnek kiszolgáltatót.*

*Ezt a legsilányabb fajtát
sintér keresztelte ki,
hogyan az emberi gonoszság
lakjon az állatban is,
ki mondja meg, ha rám támad
Miklós püspök ministránsa,
ember vagy állat teszi?*

Szomszédasszony

*Lakásunkból több mint harminc éve
látok rá a szomszéd erkélyére,
mindig ott találok azt az asszonyt,
mikor munka közben fölpillantok,
írószobám, mint valami leshely,
átlátszó nagy ablakával rejt el,
őt meg, mintha nem is érdekelné,
kit tesz bájainak részesévé,
frizuráját számon tartom főntről,
amúgy meg sem ismerném a földön,
nincs közöttünk csak egy keresztutca,
még a Hold sincs nála távolabbra.
hajladozva gondozza a zöldet,
beton virágszarkofágba süllyed,
s magaslati kiskertjét bezárva
helyet cserél mázsás kuttyájával,*

Kiss Benedek

A kalocsai öregdiákoknak

*Fiúk, nagyon jó, hogy
nem hagytok ki engem sem
a régi csapatból!
A „Szép szakmári lányok”
dallama nekem is
máig a fülemben duruzsol,
s akár az Érsekkert sétányai:
örökre ahhoz a tájhoz kapcsol.*

*S úgy kong-e még
a Székesegyház nagyharangja,
hogy kalapot emel, ki messziről,
nagyon messziről hallja,
s a két torony,
mi rakétakilövőként posztol,
a nagy időktől
kettébe van-e még hasadva?*

*Mert ezer éve dicsérik itt az Istent
Szent István király népei s papjai!
S akik az ős Alma mater padjait
itt farigcsálták, tudtak nekik
fejet hajtani,
s kik mint a nagy esők
a homokpadokat szerte:
a síkot kultúrával mentek elárasztani.*

*Sokfelé vetődtünk, de az a harangszó
mindig magához varázsol minket,
sokféle tájon hallucinálunk,
s nyitjuk meg erre süket fülünket,
s kik már a föld alól sóhajtanak,
azok sem tagadják, amivel
az ég áld vagy büntet bennünket.*

*Drága társaim, maradjunk meg
még soká diáknak,
Kalocsai öregdiáknak,
s habár szemeink, égő szemeink
a föld alá is, s a szivárványos
évig is látnak,
kapaszkodjunk össze egy-egy áldomásra,
s maradjunk „nemes, küzdő,
szabadlelkű” diáknak!*

Fokról-fokra elsötétül

*Játszódok egy gondolattal,
eljátszik
egy gondolat velem.
Egyikkel sem jutottam sokra –
s ez volt
az életem.*

*Érdekel, mi nyilvánvaló,
meg annak a fordítottja.
Ami igaz
s ami való,
gyötri egymást acsarkodva.*

*Fokról-fokra elsötétül
a világ
s az értelem.
Szívemet kívánják étkül,
fogyok,
szívtelenedem.*

*Ringassa bár közös ladik,
társ a bajtársnak
idegen,
ember végül
embert eszik,
és süllyed minden jeltelen.*

Akár az asszonyok

*Meg kellett vón tán régen halnom,
de csak a lábam fogy el.
Mint lemerült akkumulátort,
bebikázom szívem
minden nap új élet
sebeivel.*

*Pozitív-negatív – egyszer majd
összecserélődnek,
s kidobott,
lejárt,
javíthatatlan
műszere leszek a földnek.*

*De addig, akár az asszonyok,
kik mellükhöz szorítják
a kenyeret,
s ettől megszépülnek.*

Bencsik Orsolya

Törött ékszer

Anyámnak mondom, hogy vérzik mindkét csuklóm. Eddig úgy tudtam, hogy mindkettő eltört, de nem gipszelték be, most pedig látom, hogy folyik belőlük a vér. Mintha egy éles késsel elkezdtek volna precízen körbevágni őket, hogy megszabadítsanak a kézfejeimtől. Anyámnak szólok, vigyenek be a sürgősségre, le fog esni mindkét kezem. Topolyán vagyok, a családi házban, ezek szerint hazajöttem. Nem mehetünk a sürgősségre, itt nincs sürgősségi, csak egészségház, a régi foci pályával mellett. Ott kell bemenni, ahol a mentőautó szokott állni, oldalt, a szülészetenél. Apám levihetne kocsival, csak nyitni kellene nekem az ajtót, meg segíteni beülni az anyósülésre, mert nem érhetek semmihez. Le fog esni mindkét kezem, de egyik sem fáj. Mintha félbetört, piros karpereceket raktam volna mindkét csuklómra. Szépek, fényesek. Anyám azt mondja, nyugodjak meg, előtte át kell öltöznöm. Nézzem meg magamat, ilyen igénytelen ruhában, smink nélkül csak nem mehetek le a központba. Nem érdekel, hogy nézek ki, félek, mi lesz, ha nem lesz kezem. Egy se. Nem kellene húzni az időt, de anyám nem hallgat rám, leveszi a pizsamanadrágomat, elkezd felhúzni a lábamra a harisnyát. A sötétzöldet, amit egy hete vettem Szegeden. Van hozzá ugyanolyan színű sálam is. Anna barátnőm azt mondja, most a bordó a divat, ő vett is egy bordó pulóvert, harisnyát és szoknyát. Annának kapszula ruhatára van, és a munkája mellett a minimalista életmódról, a mindennapjairól készít Youtube-videókat. Például arról, hogyan szelektálta ki a fölösleges körömlakkokat, mi alapján, és utána hogyan érezte magát. Nekem is van egy csomó körömlakkom, de nem tudok megszabadulni tőlük. Mindig arra gondolok, ki tudja, mikor leszek rászorulva, hogy a régieket használjam. A szakadt harisnyákat se dobom ki, olyan szép színűk van, olyan drágák voltak, jók lesznek még valamire. Spórolni kell, ezt a mamától tanultam. Gyűjteni kell, ezt a tatától. A törött karperec is ékszer. A fiókomban több pillanatragasztó van, mindent, ami eltörik, megragasztok, aztán újra eltörik, újrarakasztok. Törik, ragasztok, törik. Miközben anyám lealapozza az arcom, arra gondolok, most már késő van, az éles, láthatatlan penge mindjárt körbeér. Miközben anyám kihúzza a szemem, érzem a testemben az áramló, hullámzó, finom remegést. Nem tudok uralkodni magamon, a fejem is remeg. Mint tizennyolc éve a nővérem a fürdőkádban. Mosta a haját, a tusolórózsából folytatta rá a vizet. Én a szőnyegen álltam, de arra nem emlékszem, hogy tudtam-e valamit mondani. Anyám is bejött akkor a fürdőszobába. Az megvan, hogy kinézek a kisablakon a sötétbe, oda, ahol a szomszéd udvara van. Az is, hogy anyám becsukja az ablakot, ne halljon a szomszéd semmit. Szerintem akkor még az Őreg

lakott ott, aki a házunk falánál egy mély lukat ásott. Azért ásta, hogy a leszakadt csatornából leömlő esővíz aláztassa a házunkat. Minden egyes nap, amikor Szegeden belépek a zuhany alá, nagy levegőt veszek. Sokáig bent tartom, majd kifújom. Addig nem nyithatom meg a csapot, amíg nem csinálom meg a relaxációs gyakorlatot. Szívom be a levegőt, tartom, majd fújom ki, és a nővérem vizes fejére gondolok. A rázkódó, meztelen testére, meg arra, nem tudott mit csinálni. Nem tudta megállítani a remegést. Ilyen velem nem történhet meg. A zuhanyfülkében biztos nem. Anyám azt mondja, kicsit szaggatott lett a szemvonalam. Ne pislogjak, nézzek fölfelé! Nem szeretném, ha a szempillaspirállal a szemem felé közelítené, de nincs más választásom. Ha nem is Topolyán, de a leesett kezeimet az orvosok vissza tudják majd varrni. Már olyan szépen tudnak öltetni, hogy alig fog látszani. A félretett pénzemet erre fogom elkölteni. Nem erre szántam, de a szükség így hozta. Még szerencse, hogy a mama megtanított spórolni. Anna szerint mázlim van, hogy anyámra ütöttem. Van szemünk az öltözködéshez, jól tudjuk variálni a színeket. Amikor ezt mondom anyámnak, úgy csinál, mintha nem tudná, hogy ez az igazság, de közben látom az arcán, hogy jólesik neki. Vajon a visszavarrt kezeim ugyanúgy fognak működni? Nem attól félek, hogy nem tudok egyedül felöltözni. Vagy hogy nem tudom kisminkelni magam. Hogy igénytelenül megyek ki az utcára. Annyi igénytelen ember van! Topolyán a boltban, a postán, a vasútállomáson, a buszállomáson, a munkaügyi központban, a kocsmákban, a bankban. Bent vagy a kis, zárt helyiségben, és érzed a bűzt. Nem tudsz mit csinálni, csak nyeled, szívod, lélegzed be magadba. Az izzadságszagot, a pisaszagot, a szarszagot. Az alkohol- és cigiszagot. Az olcsó, fojtogató kölni szagát meg a kanszagot. Az öregség örök, savanyú szagát. Az van, hogy ezek az emberek ritkán mosakodhatnak. Koszos ruhákban járnak. A kezükben gyűrögetik a kínai táskát, a szatyrot. A reklámzacskót. A keszát, ahogy mi mondjuk. Amikor erre a mire gondolok, hosszú évek után végre előnt a melegség. Anna barátnőmnek mondom a Skype-on, hogy annyi év után most tartok ott, honvágyam van. Fekszem esténként az ágyamban, és nem kapok levegőt. Magyarországon nem kapok levegőt. Biciklizek Szegeden, megyek, tekerek a kisboltba, kifordulok a Katonából, be a Farkas utcába, el a Farkastanya előtt. A kiskocsmánál ott állnak az emberek. Igénytelenek, mint a topolyaiak. Koszos a ruhájuk. Biztos bűdösek is. Ők az alkoholisták, a tönkrementek. Ők csendesek. Tekerek el mellettük, kerülgetem az úton a lukakat. Mintha az Öreg ásta volna ezeket, dühödten, hogy kárt okozzon a gyűlölt Bencsikéknek. Befordulok a Veresács utcába. Ott van az Anikó boltja, családi vállalkozás, vasárnap is ötig nyitva. A bejárat mellett rosszul öltözött férfiak, néha velük van egy nő is. Beszélgetnek, kásás hangon, artikulálatlanul. Nevetgélnek. Be vannak állva. Közöm nincs hozzájuk, de ismerem őket. Otthon a Vajdasági brigádokban volt a kisbolt. De oda csak akkor kellett mennem, ha anyáék elfelejtettek valamit megvenni a piacon. Vagy ha valami hirtelen elfogyott. Tejért, tojásért házhoz küldtek. Félttem a kutyáktól. Félttem a kisbolt előtt állóktól is. Ugyanígy szorongatták a sörösüvegeiket. Apám mondta anyámnak, hogy a Vonyó is a bolt előtt iszik. A Vonyó, a szembeszomszéd. Bolt előtt inni szégyen. Onnan már nincs lejjebb. Ezt a mama mondta, de az egész család így gondolja. Ha visszavarrják a kézfejemet, nem

biztos, hogy meg fogok tudni emelni egy üveget. Majd szívókával iszok mindent, pedig a szívóka nem környezetbarát. Ha a félretett pénzemet plasztikai műtétre kell költenem, többé nem fog érdekelni a környezetem. A barátaim, az ismerősim és a kollégáim. Magyarország, Szerbia, Vajdaság, Topolya, a hazám, a nem hazám, a honvágyam. A magyarok jövője és az iszlám terjeszkedése. A magyar népességcsökkenés. A földünk sorsa. Nem fogok kihalófélben levő állatfajok miatt szomorkodni. Nem fogok attól félni, mi lesz, ha bizonyos földterületeken elfogy az ivóvíz. Ha mások szomjazni fognak. Vagy ha éhezni. Ha ismét pusztít majd a pestis vagy az ebola. Ha többé nem tudom használni a kezemet, nem az fog zavarni, hogy anyám mosdat. Hogy ő öltöztet, csinosít, szaggyalított szemvonalat húz, a szememhez szempillaspirállal közelít. Ha sötétzöld helyett bordó ruhákat vesz nekem, mert épp az a divat. Nem fog érdekelni, hogy nem fogok tudni férfiakkal élni. Nem fogok tudni magamhoz élni. Korábban nekem is fontos volt a szépség. De most nem értem anyámat, miért nem lehet sietni. Nem kellene megvárni, hogy az ismeretlen, éles penge befejezze a munkáját. A feladatát, az előre elrendelt hivatását, mellyel végül örökre megpecsételi a sorsom. Kitől tudom majd megkérdezni, miért kellett mindkét kézfejemnek leesnie? Nem fogom belátni, hogy ettől jobb lett a világ. Hogy haladt ezáltal előrébb. Azt fogják majd mondani rám, tönkrementem. Anyámtól időnként megkérdezik majd, hogy van, mit csinál az Orsi? Szerintem anyám nem fog örülni ezeknek a kérdéseknek. Nekem se fogja mesélni, hogy utánam érdeklődtek. Kedvesen és egyben aggódóan. Szomorkodva. Valójában kárörvendve. Vagy megkönnyebbülve, hogy ilyen nem velük történt. Valójában értetlenkedve, mert akármi történik, mindig lehet tovább élni. Menni kell, csinálni, túlélni, örülni apró dolgoknak. Annak például, hogy volt félretett pénz plasztikáztatni. Felvarratni szépen a leesett végtagokat. Nem kell amiatt hisztizni, ha többé már ezekkel a kezekkel nem lehet írni.

Áfra János

Függés

Szent és szörnyeteg
rendre kisegítik egymást
a földi középszerből.
Ha megkövesedett a lap,
nem fed el, nem árnyal többé
végzetet. Olvaszt, fröccsen,
pukkan, átég terepasztalon
a festék. A rendet a játékból kiűzi.
A könyvek szétfolyt arcokba
zuhanva sisteregnek, porlad a szó,
alakja távolról tekergő féreg,
teste foszlik. Szárnyakat enged,
de változás nem váltja meg,
lefröcskölük, és folyékony
aranyba dermed a csapkodás.
Nem hal többé ember emberért.
Minden érzés, eszme és gesztus
egybegyúrva lebeg a tó felett.
Újrázik a teremtő. De nem lesz,
aki segítsen, hogyha elakad,
tervezve a sosem volt csendbe
belenevető arcokat.

Lábam alatt hamis föld.
Járásról képzelvek,
holott
lengek az űrben.

Éber álom lenne mindaz,
ami itt tart?
Ami nem enged elaludni?
Ami még liktet
bennem,
miattam,
értem?

Nincs az a sóhaj,
mely könnyítene.
Kilehelné a kilehelhetőt.

Vagyok,
akár a köd.
Oszlás előtt.

Még nem kelt föl a nap.
Fülelem a világ éjjeli csöndjét.
Azt, ahogyan
töröm,
morzsolom,
őrölöm –
megszokhatatlan.

Meddig zavar
– és milyen ütemben –
ez?

Hallgatom.
Lassan.
Lassulón.
Fogyón.
Éberem.
Már-már
végtelenül.

Egy álmon innen –
akár egy álomban.

Sodrásban

Sodorj valamit
    vagy valakit
        el!
Odaát
    a hiány is könnyebb.
Elfüstölög
    a szádon
        át,
ami még
    foglalkoztat.
Vagy nem is?
Sodorj!
    Hogy ne fájjon.
Vagy csak másnak.
Annak, aki nálad
    elesettebb.
Így leszel boldog?
Így a füsttel
    sodor a szél
        is
egyre
    messzebb.

Kiegyenlítés

Teremts harmóniát, amikor
    minden szét akar esni!
Amikor a léted nem számít,
    csak legyen egy plecsni,
mely igazol!
Legyen papíron, valahol
    egy fiók mélyén,
mert ebből még látszik, hogy
    vagy valaki, és bármikor
más lehetnél.

De itt mi más lehetnél?
És mi mást tehetnél?:

Próbálj harmóniára törekedni!

Gyermekpercek

*Eső, eső, eső...
Második már a szárnyom.
Tapicskol és Isten ő.
A tócsát fröccsenni látom.*

*Napfény, napfény, napfény...
A világ ragyogásban.
Maszatol még az ingén –
a szakadást meg ne lássam.*

*Este, este, este...
Kertek alatt egy álom.
Csillagport szór magára,
hogy nyugalmat így találjon.*

Márai Sándor

Karácsonyi levél

(Szabad Európa Rádió, 1951. december 24.)

Beszéljünk most arról, ami az életünkben szép volt. Mert nem igaz, hogy csak bűnei voltak a múltnak. Abban a különös Nemzeti Múzeumban, amit emlékeztünkben építettünk fel, a meglepő, a különös, a visszas emlékek mellett mindig felbukkan az emberszabású, a szívdobogató, az engesztelő látomása. Nem igaz, hogy csak hibáink és mulasztásaink voltak. Alkottunk is valamit, ami legalább úgy valóság volt, mint a múlt hibái és mulasztásai. Abban a siket magányban, ami a Duna két partján egy népet övezett idegen fajták között, felépült ez a láthatatlan és mégis valóságos Nemzeti Múzeum, amelynek emlékét mindenki őrzi, aki ért magyarul. A torz, a szabálytalan, a kitömött dúvad mellett e Múzeum polcain emberi arcok, emberi szokások, mélyen emberi életformák sorakoznak. Ez mind együtt volt valami, ami több volt, mint egy alakzat a térképen. Ez volt Magyarország? Milyen volt?... Titokzatosan egyéni és különösen összetett. Magyar, sváb, szláv, zsidó állt össze, hogy évszázadok munkájával megépítsen valamit, amihez hasonló magányos és titokzatos történelmi tünemény kevés van a történelemben. Voltak hosszú hétköznapijaink és voltak tünde, bűvös ünnepeink. Voltak nagy hibáink és tévedéseink, de volt valami az életünkben, amire minden idegen, aki megismerte, szomjasan odafigyelt. Egy és másban elmaradtunk, de sok mindenben helytállottunk és előretörtünk. Szerencsésebb népek nagyobb erővel fejlődtek, mi kérlelhetetlen erővel tudtunk megmaradni. Ez a mi titkunk, egy nemzet titkos műfaja. És titkos fegyverünk az emlékezés. Most, amikor a magyar asztalok az ünnepi estére soványan kerültek, amikor hidegek a kályhák és kevés lakásban világít a karácsonyfa gyertyája, ajándékozzuk meg magunkat azzal, ami kincseinkből sértetlenül megmaradt. És ezt nem tudják elsarcolni az idegen pasák. Kérem, üljenek közelebb. Beszéljünk csendesen, hogy idegenek ne hallják... Forgassuk vissza az idő óramutatóját tizenöt, húsz évvel. Nem nagy idő, de ez volt a mi időnk. Nem volt hősi idő. De most, amikor meg-elevenedik emléke, látjuk, hogy emberszabású idő volt. És ugyanakkor, mintha már egy mondanakörhöz tartozna ez az idő. Eltűntek a házak, melyekben éltünk, eltűntek az emberek, akiket szeretünk, akikkel vitakoztunk, eltűntek a barátok és az ellenfelek. Nincs többé az, amit féltettünk. De az egész mégis megmaradt, mint egy látomás, egy eposz víziója. Volt egy Magyarország, amely mindig úgy rémlett, mintha a valóságot Jókai írta volna mesébe. Volt az életünkben valami engesztelő, bűvöletes. Például egy aranyvasárnap tizenöt, húsz év előtt Budapesten. Világítsuk meg az emlékezés titokzatos kis színpadát. Egy várost látunk,

amelyet hó borít. A Duna felett sirályok keringenek a ködben és a Margit híd korlátján áthajolva hosszan elidőznek a Pestről Budára siető emberek, kenyéradarabokkal etetik a vijjogó vándorokat. Szent Anna budai templomában delet harangoznak, s mint a toronyórákon a szerkezetes játék alakjai, egyszerre élni és forogni kezd az ismerős jelmezeiben egy társadalom. Menjünk át a hídon a belváros felé. A pesti kereskedő e délelőtt megrakta kirakatát mindennel, amit gyermek és felnőtt kívánhat. A havas járdán piros orrú emberek sietnek, csomaggal kezükben, s a város olyan pezsgó, jókedvű, reménykedő, mintha már délben szalonspicce lenne. A pesti kereskedő, aki húsz évvel később egy téli reggelen két kezével lát neki, hogy a Belváros utcáin téglából és romokból összerakja, ami az ostrom után üzletéből megmaradt, s néhány hét múltán, amikor még csónakon járnak át a pestiek Budára, a Körúton és a Dorottya utcában már árul mindent, amire szükség van az emberi életben. A pesti kereskedő ezen a havas békenapon nem sejtí, hogy húsz évvel később egy téli reggel hatósági közegek tessékellik ki üzletéből és a magyar társadalom közösségéből mint osztályidegen fölöslegességet. A karácsonyi kirakatok polcai roskadoznak, és csak most, a típusáruk selejtnyomorúságán át látjuk, milyen tehetséges, milyen igényes volt egy társadalom, amelynek ízlését és műveltségét kirgiz juhászok műveltségi szintjére akarja húsz évvel később lesüllyeszteni egy kérlelhetetlen rendszer. A békebeli aranyvasárnap kirakatai a belvárosban nem bírták a versenyt a gazdag, nagy országok fővárosi kirakatainak pompájával, de fölverték a versenyt minden társadalommal jó ízlésben, ötletben, választékban és gyakorlatiasságban. A Grill és Laufer könyvkereskedésekbe e délelőtt nehéz bejutni, mert sorba állanak új könyvekért a magyar olvasók. Ezer és ezer példányban sietnek a magyar otthonokba e délelőtt a jó magyar és a legkülönb külföldi könyvek, és a magyar műveltségnek olyan vizsgálója ez a könyvéhség, amelynek emlékét még a mai sivár pesti könyvkirakatok sem tudják elhomályosítani. Budapest egy napra minden erejével, minden ötletével és tehetségével él. Ünnepre készül, és a boldog zsongás, mely betölti a belvárosi utcákat, olyan, mintha egy nagy család apraja-nagyja betelepedett volna csodát várni a gyermekszobába. A pesti vendéglőket még nem államosították, és a fűtött termekben hosszú étlap várja a vásárlásban megpihenő, korai ebédezőket. Egyszer meg kell írni a pesti vendéglői étlap történetét is, mint a pesti kereskedő és a pesti kávéház történetét. Espresso még nincsen a városban és a Vörösmarty téren, a nagy cukrászdát még nem nevezik édességboltnak, de a Centrálban már a déli órákban ott ülnek öreg írók, fiatal költők és harsányan politizál a süket tábornokok törzsasztala is. Az Apostolok sörözőjében a nyersfából ácsolt asztalok mellett nem lehet helyet kapni, a karácsonyi bevásárlás céljából Pestre rándult vidékiek naftalinszagú bundákban ülnek a keskeny padokon és isszák a barna sört, ropogtatják a sóskiflit. És mindenütt ez a cinkosi fény a szemekben: egy család ünnepre készül... A Váci utca majomszigetén Fényes Adolf mustrálja a járókelőket, a Gerbeaud-ban éppen csomagoltat és a csomagokat utána cipelő taxisofőrrel zsémbeskedik Csontos Gyula, a Szervita téren a lengyel bundás Teleki Pál magyaráz valamit Bánffy Miklósnak, és a színházi újság szerkesztője büszkén sétáltatja új felfedezettjét, a fiatal dívát, akinek fényképe e héten a címlapot díszíti. Pesti emberek ismergetik egymást, s a város, amely tet-

szeleg és hivalkodik okosságával, beavatottságával, a valóságban oly naiv, oly kevéssé gyanítja sorsát, mint egy elkényeztetett gyermek. A hirdetőoszlopok a karácsonyi színházi újdonságok meglepetéseit ígérik, híres külföldi színdarabok és magyar írók ötletes, új munkái kerülnek az ünnepeken bemutatásra, és a magyar színháték világcikk, melyre a színpad nemzetközi hatalmasságai is felfigyelnek. A város nagy erővel él ezen a napon, és az országnak megint híre van a világban. A magyar ipar termékeit, a magyar föld ízesei javait mindenfelé keresik és megbecsülik. A szerkesztőségekben már betördelték a nagy lapok karácsonyi példányait, és kisebb országok irodalma esztendeig találna ösztönzést mindabban, amit egy békebeli magyar újság karácsonyi példányában magyar írók, költők, újságírók elpazaroltak. Pethő Sándor¹ jön szemközt a Petőfi utcán, már megírta az ünnepi vezércikket, amelyben megkongatta a vészharangot az idegen imperializmusok felett. A Hangliba² siet, ahol Bajcsy-Zsilinszky Endrével pillanatok múltán harsogó vitát kezdenek a magyarság sorsa, a 67-es kiegyezés kihatásai és Kossuth dunai tervei felett. A szerkesztőségekben költők korrigálják a nedves kefelevonatokat, és a magyar olvasó az ünnep reggelén bizonyosan gazdagabb lesz egy új, nagy magyar vers élményével. Hiúság, féltékenység, pletyka hírei surrognak a nagyvárosban a telefondrótokon, a Körúton és a Józsefváros járdaszélén fanyar tréfáit kiáltja a járóelők felé a csípős szavú pesti utcai árus, a Rákóczi út olcsó üzletei tele vannak kendős nénékkel, ködmönös falusiakkal. Úgy tetszik, élünk és ünnepre készülünk... De lehet, hogy csak Pest, az ügynökölő, hangosságában is különösen melankolikus város mutatja ezt az eleven arcot. Menjünk vissza Budára. A Vérmező felett köd száll. Az ünnep csendesebb, az élet bizalmasabb, személyesebb. Ezen a környéken laknak a költők és a varjak. A Roham utca sarkán Kosztolányi siet, feltúrt kabátgallérral, nyaka köré csavart színes kendővel, hóna alatt az irattáskával, melyben az utolsó pillanatban papírra vetett karácsonyi színházi bírálatot viszi a *Pesti Hírlap* szerkesztőségébe. Mindig siet, csaknem szalad, de zöldesszürke szemének cinkosi villantása kegyetlen elevenséggel rögzíti az utca, az élet minden tüneményét. Schöpflin Aladár is erre halad, kissé mereven és méltóságteljesen, a Philadelphia kávéházba megy, ahol szilvóriumot iszik és hallgatagon, bírálói komorsággal olvassa a reggeli lapokat. Szabó Dezső a budai kávéház tükörelakából komoran és mozdulatlanul bámulja a Krisztinaváros járóelőit, és pillantása sincs tisztelői számára, akik már a szobrokat megillető reverenciával pillantanak fel rá. A Horváth-kert havas sétatúján, felesége karjára támaszkodva, egy beteg költő lépdel. Babits Mihály, már halálos kórral a torkában, lassan sétál a téli Krisztinaváros anderseni tájképében. Zsebében a szophoklészi dráma, az *Oidipusz Kolónoszban* egyik görög nyelvű példánya. Ezt a drámát fordítja majd élete és öntudata utolsó pillanatáig, amikor a szophoklészi hős, Thészeusz, Babits szavával ezt kiáltja majd: „*Siratni kár, ami végzet*” – s ez az elegáns és hideg sor, melyből az örökkévalóság és a reménytelenség jeges szélvihara süvít, a költő búcsúja lesz az élettől és nemzetétől. Itt lakik

1 Pethő Sándor (1885–1940) tanár, újságíró, a *Magyar Nemzet* alapító-főszerkesztője.

2 Utalás az egykor a Vigadó téren állt Hangli Kiosk nevű kávéházra és népszerű találkozóhelyre.

Szikra,³ az író és még sokan mások, divatos és divatjamúlt múzsafik. A Krisztinaváros már nem Pest és még nem vidék. Saját élete van, ha nem is olyan tudatosan elkülönzött, mint a Vár lakóinak élete. A magyar költők, akik ebben az időben még benépesítették a budai városnegyedét, testi és szellemi létükben már elrebbentek erről a tájról. Csak a varjak maradtak a Vérmezőn. A Bátyasétányon a vezekelő zarándokok makacsságával végzi esti sétáját a magyar hivatalos ceremónia hoppmestere, Bárczy István,⁴ és a kis paloták franciás ablakai mögött meleg fényben világosodnak meg egy elfoszló életforma körvonalai. A Vár régi korcsmájában, a Baltában, amelyet akkor még nem neveztek italtoltnak, a citerás cigány hangolja hangszerét és az óvatos budai borisszák itt is, majd mindenfelé, a Rózsadomb és Óbuda korcsmaiban olaszrizlingkészleteket töltenek a kétliteres ásványvízüvegekbe, mert Peyerl bácsi, aztán Gröschl a Bécsi úton, és Thaler künn Óbudán, mind a szigorú sváb korcsmárosok könyörtelenül becsuknak a szent estén. És az este leszáll ködös árnyaival, zimankós hideg fellegeivel az ünneplő Budapestre. Esik a hó, és az ország némán várja a hótakaró alatt az ünnep harangjelzéseit. A mesterséges országhatárok felett a rádió szava elviszi Kassára és Kolozsvárra a magyar betlehemes énekek üzenetét. Karácsonyt írunk és béke van. Krúdy magányosan ül a London Szálloda söntésében, és lila tintával írja csodálatos prózai dallamainak egyikét. Siet, mert várja a család Óbudán, és rossz a lelkiismerete, mert elfelejtett kisleányának az aranyvasárnapon kriszkindilit vásárolni. Ezért inkább megveszi az ógyelgő kucséber kosarát, és ezzel az ajándékkal siet, az utolsó pesti konflisok egyikén, az óbudai földszintes ház felé, ahol várja a család és várja a közeli halál. Még együtt van minden, amit ismertünk és szerettünk. A konyhákban sisteregnek a tepsik, a pincében homokos földben melegszik a boros flaskó, a szívekben lassan felenged a hétköznapok gondja, és az ünnep előestéjének varázsa árad el egy nép lelkében. Ez a nép mi vagyunk, te és én. Minden hibánkkal, minden erényünkkel, minden csalódásunkkal, félelmünkkel és reménykedésünkkel. És a pillanatban, amikor úgy tetszik, még minden együtt van, amibe születünk, amiben hittünk, és amit tagadtunk, hajlandók vagyunk megfélemedezni arról a viaskodó félelemtől, ami legjobbaink lelkét minden időben áthatotta. A betlehemes ének reménykedő dallamai csilingelnek a magyar karácsonyi éjszakában, s egy pillanatra nem halljuk azt a fekete zenét, amelyet sorsunk komor öntudata hangszerelt a magyar költők, a látnoki erejű magyarok lelkében. Az idegen szavú népek között egy magányos nemzet lelke egy pillanatra önfeledten eltelik azzal, ami az életében szép volt. Mert volt sok szépség is az életünkben. És amíg emlékezni tudunk, ez a sok szépség, kedves-ség, ez az emberszabású magyar élet akkor is eleven marad, ha a valóságban már csak törmelékeit találjuk. Ezeket a törmelékeket és még sok mindent, ami szép és nemes volt az életünkben, gondosan őrizzük meg. Az emlékeinket, egy emberibb magyar élet öntudatát elvenni nem tudják tőlünk. És amíg ez az öntudat él, van miben hinni.

3 Gróf Teleki Sándorné (1864–1937) írói álneve.

4 Bárczy István (1866–1943) jogász, politikus, Budapest polgármestere.

Vasárnapi krónika, 1956. márc. 25.

Kedves hallgatóink, a múlt időben, amikor volt még szabad és színes újságírás Magyarországon, „arcél”-nek nevezték azt a műfajt, amely félig komoly, félig tréfás modorban gyorsvázlatszerű képet rajzolt valamelyik időszerű közéleti szereplőről. Jó szem, fürge kéz, elfogulatlan látásmód, tapasztalás és emberismeret volt szükséges ahhoz, hogy az ilyen hevenyében felvázolt arcél sikerült legyen, és ezek a feltételek, kellékek jellemzik azt a rövid, százsoros arcélt, amelyet a nagy amerikai újság, a *New York Times* hasábjain a világlap globetrotter⁵ külpolitikai újságírója, Sulzberger úr⁶ az elmúlt napokban Rákosi Mátyásról rajzolt. Minthogy a Rákosi-arcél az amerikai világlapban pontosan azon a napon jelent meg, amikor világszerte kirobbant a Sztálin-legenda moszkvai leépítésének szenzációja, a külföldi magyar olvasó fokozott figyelemmel hajolt a Sulzberger gyakorlott keze által rajzolt Rákosi-arcél fölé, mert nem volt érdektelen azon melegében, szemtanú által hírt kapni arról az emberről, aki az elmúlt tíz esztendőben Sztálin utasítására gyarmati rabállamot csinált Magyarországból. Az arcélt a hazai magyar írók figyelmébe ajánljuk, mert a közeljövőben, amikor a Sztálin-legenda lebontása a rabállamokban is kötelező szorgalmi feladat lesz írók és történetírók számára – ahogy a Sztálin-legenda felépítése kötelező vizsgafeladat volt az elmúlt tíz évben a népi demokratikus magyar költők, írók, újságírók, történetírók, al- és főideológusok számára –, nem lehetetlen, hogy az „Istenek alkonyának” ez a parádés szabadtéri előadása a hazai írástudókat Rákosi Mátyás történelmi szerepével kapcsolatban is új és nehéz feladatok elé állítja. Bízunk a szovjet költőkre, írókra és történetírókra, hogyan birkóznak meg a fogas problémával! Bízunk Ehrenburg⁷ mozgékony zsenijére, most, amikor Mikojan⁸ nyílt és Hruscsov⁹ titkos gyűlésen széttépte a Sztálin-legendát,¹⁰ mit kezd azzal az atyai hangú Sztálin-levéllal, amelyet a szovjet Olympusról sebtiben kiköltöztetett öreg diktátor küldött az írónak, hogy megvédje őt egy írókongresszuson elhangzott elhajlásos vádakkal kapcsolatban! Bízunk a szovjet történetírókra, hogyan kaparják ki a Sztálint istenítő jelzőket húsz évre visszamenően a szovjet regényekből, történelemkönyvből, lexikonokból. Ez a munka csak gyökeres lehet, és a szabad világ nem titkolt érdeklődéssel figyeli az érdekes kísérletet, hogyan csinálnak Hruscsov és társai utasítására a szovjet tollforgatók a Népek Atyjából egyfajta elmebajos és vérszomjas szörnyeteget, afféle vörös Drakulát, akivel a jövőben szovjet anyák ijesztgetik majd a nyugös és álmatlan szovjet csecsemőket. Bennünket a magyar írók sorsa érdekel, elsősorban a magyar nyelven tűrhető folyékonyással ódákat zengő népi demokratikus költők, tehát Kuczka, Kónya,

5 *globetrotter* (ang.) világjáró.

6 Arthur Hays Sulzberger (1891–1968) újságíró, a *The New York Times* kiadója 1935–1961 között.

7 Ilja Grigorjevics Ehrenburg (1891–1967) orosz–szovjet író, költő, publicista.

8 Anasztasz Mikoján Szanahin (1895–1978) örmény származású szovjet kommunista politikus.

9 A nevetek mai írásmód szerint közlöm (pl. Hrusov helyett Hruscsov)

10 Utalás Hruscsov 1956. február 25-én, a XX. pártkongresszuson elmondott beszédére, melyben élesen szembefordult Sztálin politikájával, a személyi kultusszal.

Zelk, Lányi Sarolta sorsa, akik lantjukat az elmúlt tíz évben finom ujjakkal felhangolták nemcsak Sztálin, hanem Rákosi dallamos és ütemes istenítésére. Ez nem volt könnyű feladat, mert Sztálin messze volt, de Rákosi közel volt, ez a nagy modell kézzelfogható valóságában szemlélhető volt, és isteni, vagy akár félisteni figurát csinálni ez ellenőrizhetően földi, zömöken kisemberi tünetméből még egy Kossuth-díj által felajzott népi demokratikus lant pengetője számára sem volt könnyű mesterség. Ezért most, amikor az „Istenek alkonya” című dalmű történelmi változatának előadását a szovjetvilágban mindenféle műsorra tűzték, a népi demokratikus magyar költők bölcsen cselekszenek, ha iparkodnak megszerezni és elolvasni Sulzberger cikkét, tehát figyelmesen megszemlélik az arcélt, amelyet a szabad világ egyik kitűnő szemű és biztos kezű újságírója az elmúlt héten budapesti látogatása alkalmával Rákosi Mátyásról rajzolt. Rákosi ebben a tojásdad keretben, amely annyira illik a miniatűr műfajához és Rákosi egyéniségéhez, mosolyog. Ez a mosoly jellegzetes, sokatmondó. Más értelemben, mint a Mona Lisa híres mosolya, de Rákosi mosolya is titokzatos. Ezt a mosolyt ismerik odahaza kortársai és kartársai. Így mosolygott a minisztertanácsokon Rajkra, mielőtt felkötötte. Így mosolygott Titóra, mikor a balkáni kommunista vezér érdemrendes díszruhában, baráti minőségben helyet foglalt Rákosi szomszédságában a budapesti Operaház díszpályájában. Így mosolygott Szakasitsra, amikor fényszórók és fényképezőgépek nyilvánossága előtt melegen megszorította a munkásvezér kezét abból az alkalomból, hogy „egyesülés” címkéje alatt megsemmisítette a Magyar Szociáldemokrata Pártot. Így mosolygott Tildyre, amikor már tudta, hogy a következő héten felkötötte az államfő vejét.¹¹ Sőt így mosolygott Trumanra is, amikor egy magyar kormányküldöttség tagjaként tíz év előtt Washingtonban járt, ahol a Fehér Ház ura a külföldi kormányküldöttséget fogadta. Így mosolygott, atyaián, Kónyára, a költőre, az Operaházban, amikor a költő éppen egy pohár bort készült inni a büfében. Így mosolygott, összefont karral, a képviselőházban, amikor Nagy Imre bejelentette, Sztálin halála után és Malenkov kormányzatának kezdeti idejében, hogy minden rossz volt, amit Rákosi és társai az elmúlt években a földkérdés, az iparosítás, a társadalmi igazságtétel nagy kérdéseivel kapcsolatban elkövettek. És így mosolygott a múlt héten az amerikai újságíróra, Sulzbergerre, amikor, mosolyogva, azt mondta, hogy (idézzünk): *„Egyetérték Hruscsov és Mikojan elvtársak megállapításaival.”* Ezt a mosolyt, amely nem homéroszi, nem is Mona Lisa-i, érdemes tanulmányozni, mert a szovjetvilágban, így Magyarországon is, olyan időszak következik, amikor egyesek sírnak, mások röhögnek majd, de mosolyogni csak Rákosi lesz hajlandó. És e mosoly megörökítése érdekes írói feladat, nemcsak a külföldi újságíró számára, aki megrögzítette az említett arcélt, hanem úgy a vonalhú, mint az elhajlásos magyar tollforgatók számára. Mi van Rákosi mosolya mögött? Valóban a meggyőződés, amelynek az amerikai újságíró előtt kifejezést adott, amikor elmondotta a közhelyeket, melyek szajkolása a szovjet iskolákban ma kötelező, melyek szerint a történelem hullámvonala most már menthetetlenül

¹¹ Csornoky Viktor (1919–1948) ügyvéd, diplomata, kisgazdapárti politikus Tildy Zoltán veje volt, akit koncepciós perben halálra ítélték és kivégeztek 1948. december 7-én.

a kommunizmus diadalát sietteti? Rákosi testi habitusában emlékeztet a joviális és zömök Hruscsovra, aki ugyancsak szeret mosolyogni, és pontosan úgy mosolygott a Sztálin halálát követő minisztertanácson Berijára,¹² akit rövidebb később felkötöttek, mint ahogy Rákosi mosolygott Rajkra és mindazokra, akiket az elmúlt tíz évben, baráti megbeszéléseket követően, bitóra küldött. De a mosoly ősforrása Sztálin volt, a georgiai, akinek fényképe, Sulzberger tanúsága szerint, több példányban most is ott függ Rákosi dolgozószobájának falán. Ezek a fényképek tanították Rákosit mosolyogni. És a magyar írók bölcsen cselekszenek, ha tanulmányozzák ezt a mosolyt, most még, sebtiben, amikor Rákosi mosolya játszi és eleven. Mert a mosoly olyan emberi tünemény, amelynek természete változékony: néha gyorsan eltűnik, de néha odafagy az arcra.

Vasárnapi krónika, 1956. nov. 4.

Márai Sándor vasárnapi krónikája következik. New York-i otthonából minden vasárnap mondja el krónikáját a Szabad Magyarország Hangjának hullámhosszán.

Október 23-án, kedden éjjélkor hangzott el az első hír az amerikai rádiókban, hogy Budapesten „történt valami”. Az elkövetkező napokban, amint óránként, majd később szüntelen ismétlődéssel érkeztek a hírek a magyarországi drámáról, a nagyvilág megtanult valamit. Az első hírek még tüntetésről beszéltek. Aztán kormányválságról. Aztán utcai harcokról, később polgárháborúról. Aztán minden újság, minden rádió, minden nyelven, nem szűnő ismétléssel, hírt adott arról, hogy ezekben a napokban a föld népei megtanultak egy leckét. E napokban, amíg Budapesten, a magyar városok és falvak útjain és terein magyar szabadságharcosokat gyilkoltak a szovjet tankok és gépfegyverek, a világ megtanulta és megértette, hogy van egy ország, amelynek Magyarország a neve, és amelynek lakossága, tízmillió ember, inkább a halált választja, mint a kommunista parancsuralmat. A hírek sokasodtak, ismétlődtek, és a világ megértette, hogy a Szovjetunió nem tudja „legyőzni” Magyarországot, mert egy 200 milliós lélekszámú, állig felfegyverzett nagyhatalom nem „győzhet le” egy tízmillió lélekszámú, fegyvertelen népet. Minden, amit tehet, hogy meggyilkol egy védtelen népet, és ez a gyilkossági kísérlet Magyarországon elkezdődött a pillanatban, amikor a kommunista kormány felszólítására a szovjet tankok öldösni kezdték a magyarokat. És a világ megértette, hogy ez nem „győzelem”, hanem gyilkosság. Ezekben a napokban a világ megértette, hogy él egy nép, amely a szabadságot nem iskolakönyvekből és hazafias népünnepélyeken tanulta, hanem az élete árán követeli. A népek, amelyek a kommunista imperializmus terrorját nyögik, e napokban megértették, hogy a lánc, amellyel megbilincselték őket, a valóságban csak olyan erős, mint a leggyöngébb láncszeme. És ez a láncszem Magyarországon elpattant. A keleti és nyugati megbékítők és várakozók, akik az elmúlt évtizedekben mindig találtak mentséget, valahányszor a kommunista terror embertelenségeiről hír érkezett,

---

¹² Lavrentyij Pavlovics Berija (1899–1953) szovjet–grúz politikus, belügyminiszter, a titkosrendőrség irányítója. 1953-ban halálra ítélték és kivégezték.

most elnémultak. Azok, akik az elmúlt évtizedben nem szűntek meg biztatni a szabadságukat vesztett népeket, Európában és mindenütt a világban, hogy viseljék el türelmesen a kommunista rendszert, mert csak az első egy-két évszázad elviselhetetlen, később aztán ez a rendszer megszélidül, emberséges lesz és szelíd, most elnémultak, mert szakadatlanul érkeztek a hírek egy európai országból, hogy ott egy idegen, kommunista hatalom csapatai mészárszéket rendeztek be. És a hírek azt bizonyították, hogy akadt egy nép, amely nem hajlandó évszázadot várni, amíg a kommunizmus szép lesz és jó lesz, hanem az élete árán követeli, hogy ez a rendszer azonnal szűnjék meg. A Kremlben e napokban a kommunista vezetők megtanulták, hogy az a katonai biztonsági rendszer, amelyet százmillió leigázott európai ember szenvedései és áldozatai árán a fogoly országokban felépítettek, az első teherpróba pillanatában értéktelen lesz és összeomlik, mert a kommunista karhatalom a fogoly országokban az első lehetséges pillanatban a kommunisták ellen fordul, és egy európai háború egyértelmű azzal, hogy százmillió európai ember a vasfüggöny mögött polgárháborús arcvonalat alakít a Szovjet ellen. A hírek minden órában, minden percben érkeztek Budapestről, mindenütt a világon ismerős utcaneveket ismételt a rádió, emberek ezrei haltak és kaptak sebeket Magyarországon, a budapesti rádió sugározta a kormányzat lefelé lícitáló és alkudozó felhívásait, és a világ megértette, hogy él egy nép, amely a kommunista kormányzat egyetlen szavát sem hiszi el, és a pusztá öklével megy szovjet tankok ellen, mert szabadságban akar élni. Az európaiak megértették, hogy egy kegyetlen hazugság, a kommunista népek boldog családjának hazugsága, szétfoszlott, mert ilyen boldog kommunista népcsalád nincsen, és a családfő a Szovjetunió legyilkolja a családtagokat, amikor azok kenyeret és szabadságot akarnak. A távol-keleti népek megértették, hogy egy másik nagy hazugság, amely szerint a Szovjet a kis népek védelmezője és felszabadítója, véget ért, mert a Szovjet irgalmatlanul meggyilkolja a kis népeket, mihelyst azok valóban szabadon kívánnak élni. A hírek nem szűntek, a budapesti rádió orvosokat, kötszert, vérátömlesztéshez szükséges plazmát kért, és a kínaiak megértették, hogy egy nagy hazugság semmivé lett, a hazugság, amely szerint a kommunista népeknek joguk van nemzeti és független elképzelés szerint megvalósítani a szocializmust. A világ megértette, hogy Európa közepén egy nagyhatalom gyilkol egy kis népet, és az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsa elé idézte a merénylőket. És ugyanakkor emberek százmilliói megértették, hogy mindazért, ami most Magyarországon történik, Rákosi, Gerő és mind a többi kommunisták csak mint másodrendű vádlottak felelősek, mert az elsőrendű vádlott a kommunizmus. És amikor e napokban a világ ezt megértette, mindaz, ami Magyarországon történt, történik és még történni fog, az emberiség eddig legnagyobb perének egy, világméretben döntést követelő kérdése lett. Tízmillió ember kimondotta, hogy a kommunizmus a vádlott, és élete árán megtagadja a kommunizmus minden válfaját mint életformát. Nem kíván nemzeti színre mázolt kommunizmusban élni. Nem akar enyhítéseket, alkudozást a kommunizmussal. Azt akarja, hogy ez a szadista rögeszme, amelyből a kommunisták diktatúrát csináltak, szűnjék meg Magyarországon. Egy nép kimondotta, hogy a kommunizmus a legkegyetlenebb család, amelynek minden válfaja merénylet az emberi természet és az ember

természetes jogai ellen. A világ e napokban, amíg haldoklók hörögtek Budapest és a vidék utcáin, megtanult egy leckét, és a felhördülés, amivel emberek százmilliói feleltek e tanításra, elindított egy láncreakciós folyamatot, amelynek végső következményeit még nem lehet belátni. Mindaz, amit száz éven át, tehát a Kommunista Manifesztum kinyilvánítása óta hazugságban, propagandában, földalatti és föld feletti szervezkedésben egy állandósult bűnszövetkezet megvalósított, száz és száz millió ember, az mára igazi értelmében világosodott meg a pillanatban, amikor a szovjet tankok néhány kommunista személyes védelmének érdekében gyilkolni kezdetek Magyarországon. A világ e napokban megtanulta és megértette, hogy a kommunistákkal nem lehet alkudozni. Erre tanította a világot Magyarország.

Mészáros Tibor

Márai Sándor a Szabad Európa Rádiónál

(Emigráns publicisztika?)

*Csak a múlt létezik, csak a múlt hordoz értékeket.
A jelen legfeljebb emlékek forrása, a múltfabrikálás műhelye.*

(Michel Tournier)

A rádió mint közlésforma az emigrációban már nem volt ismeretlen Márai Sándor előtt, mégis alkalmazkodást kívánt tőle. Ennek szinte saját helyzetét is értelmező magyarázata hangzott el 1954. október 3-án a Szabad Európa Rádióban (továbbiakban SZER): *„Nem egy személy beszél a mikrofonon át, hanem egy hang, s ez a hang elporzik az időben, nincs rögzített nyoma. S mégis, mekkora nagy felelőssége van ennek a rögzítetlen, rádiós beszédnek, mert emberek lelkéhez jut el, a villanyos membránnál érzékenyebb felületet érint meg, emberi lelkeket szólít a messzeségben. Másféle feladat és felelősség ez, mint az újságírás, mint a nyomtatott irodalom akármely válfaja. A szavak elrepülnek, és az írás megmarad, ez a régi mondás ma is igaz, de az elrepült szó felelőssége ma éppen olyan nagy, mint az írott szó felelőssége, mert a következmények megmaradnak.”*¹ Ahogyan e felolvasása is sejteti, a rádiózás illékonyabb a napilapban való közlésnél: az ott megjelent tárca is kérészerű, „huszonnégy órás műfaj”, de a forma mégis megőrzi azt – a rádió szava viszont csak elhangzik, nyom nélkül. A hallgató nem olvasó már, számára is egyszeri, pillanathoz kötött mindaz, amit hall – *ha éppen hallja*. Bár az író rádiós tevékenysége funkciójában a publicisztikát jelentette/pótolta az 1951–1967 közötti (gyakorlatilag a New York-i) időszakban, mindez kevésnek, szegényesnek tűnt a korábban idehaza feltűnően sokat publikáló szerzőtől.

Az emigráció elégedetlen volt az „eltűnt Máraival”, és már korán, 1950-ben megfogalmazta hiányérzetét. Ez az alapvető elégedetlenkedés megalapozott volt ekkor és később is: emigráns sajtótermékekben alig jelentek meg írásai, a száműzetés négy évtizede alatt folyamatosan csak a clevelandi Szabadságnak írt (1950–1951), oda is mindössze mintegy hatvan alkalommal, s javarészt naplórészleteket közöltek tőle. Szilágyi József elemzésében, cikke *Miért hallgatnak azok, akiknek volna mondanivalójuk?* című alfejezetében arról írt, hogy a szélsőséges hangok mellett hallgatnak a „komoly értéket jelentő írók”. Értetlenkedő elemzésében a szerző név szerint említi Márait: *„Avagy a dúvadként mindenfelől felbukkanó »utánpótlás« olyan dús aratással biztat a jövőre, hogy szó nélkül beletörődhetünk teszem egy Márai Sándor megdöbbentő hallgatásába? Vagy talán elfelejtették nagyjaink, hogy ez*

1 Márai Sándor: *Fedőneve: Ulysses II*. Bp. 2017. Helikon. 192–193.

a most összeszorított fogakkal némaságba vonult Márai nem is olyan régen Magyarország egyik legkiválóbb publicistája volt? Ahogy Márait mondtam, mondhattam volna másokat is, többeket is.”² Az emigrációs élethelyzet és légkör részben elhallgattatta őt (a száműzött állapot, az emigráns magyarok egymáshoz való viszonya, és saját szituációja), de megélhetési problémái mégis a „hangzó publicista” szerepe felé terelték, így vált a SZER munkatársává másfél évtizednél hosszabb időre. (Márainak publicisztikaként olvasható írása először Szilágyi cikkének megjelenése után egy évvel jelent meg, ezt követően mindössze utánközlések, esszéjellegű jegyzetek láttak napvilágot tőle. Felmerülhet a kérdés, a rádióban elhangzó jegyzetei miért nem jelentek meg rendszeresen a sajtóban /jogi, személyes, politikai okok miatt?/, de erre nehéz lenne érdemi választ adni.)

A SZER az írói lét és az újságírás különös esete, ami (a megélhetés mellett) közege miatt inkább a „magányos énekes” tudatát és lehetőségét biztosította. Márai Sándor a rádióban több sorozatban fejtette ki véleményét. *Vasárnapi krónika* című sorozatában változatos témákat mutatott be hétről hétre, elsősorban híreket, eseményeket kommentált.³ Ezenkívül a *Book of the week* könyvrovata, a *Letter from the West* nyugati kulturális eseményeket bemutató adásai és a *Diary of New York* című műsorai voltak a legfontosabbak, melyeket egyéb, speciális programok is kiegészítettek (pl. *Christmas Talk*, *New Year Talk*). Ezen programok címét vélte önálló köteteknek a *Magyar Irodalmi Lexikon* Márai-szócikkének szerzője, így került bele az írónak tulajdonított kötetek közé egy-egy SZER-műsor címe az Országos Széchényi Könyvtár cédulakatalógusa alapján.⁴ (1956-ig számos egyéb programban is részt vállalt rövid ideig.)⁵

Az író számára a magyar nyelv melletti döntésén kívül több korlátozó tényező gyarapította veszteséglistáját. Az egyik, hogy Márai érzekelte a rádió adta lehetőségeket, annak szabad közlési formáját, de a címzettekhez való eljutás lehetőségének körülhatárolt voltát is. A technikai fejlődés az anyaghordozótól független közlés irányába haladt, ezzel egyre kevésbé volt közvetlen a kapcsolat, gyengült a közlő és befogadó között, átalakulóban, megszűnőben volt e kontaktus anyagsága, ami a napilapnál még biztosított volt. Ez volt az író következő nagy problémája az „emigrációs publicisztika” átalakulásával. Nincs meg számára a napi penzum, ami legalább annyira feladat volt, mint szükséglet: „Jókedvű voltam. Könnyen dolgoztam – harmincnnyolc éves voltam –, az apró cikkeket, vázlatokat oly könnyűséggel vettem papírra, mintha igazában nem is lenne munka ez, inkább csak szórakozás és idő-

2 Szilágyi József: *A magyar emigráció sajtópolitikája avagy „boszorkányokról, akik nincsenek.”* = Hungária, 1950. okt. 13. 41. sz. 3.

3 A cím emlékezés a *Pesti Hírlap* nagy hagyományokkal rendelkező rovatára, melynek maga is gazdája volt több éven keresztül.

4 Pl. *Vasárnapi krónika*. New York. 1953–1956. *Magyar Irodalmi Lexikon* II. köt. L–R. Bp. 1965. Akadémiai. 185.

5 Erről részletesen ír Keczás Mariann: „Mind kántál, aki sorsot örökölt”. Debrecen. 2008. Kossuth Egyetemi Kiadó. 138–140., valamint Borbándi Gyula: *Márai Sándor mint rádiószerkesztő*. Literátor, 1994. jún. 6. sz. 31–36.

töltés.”⁶ Izgalom, feladat, megélhetés, az olvasókkal való közvetlenebb kapcsolat egyaránt biztosítva volt a napilapbeli publicisztika révén.

Felolvasásai száma jöllehet mintegy ezerre tehető az említett másfél évtizedes SZER-időszakban, de ez sem jelent olyan termékenységet és „tematikai rugalmasságot”, mint az *Ujság* (1924–1936) vagy a *Pesti Hírlap* (1936–1944) időszakában: a SZER heti két-három felolvasást kért tőle, ezeket többnyire megismételték. Paulay Erzsinek így írt 1951. október 9-én kelt levelében: „Mindössze annyit váltaltam, hogy minden vasárnap tíz percen át beszélek haza és a világban élő magyarokhoz, ha akad, aki meghallgat. E célból minden héten egy napra Rómába kell utaznom és ott felvevőgépbe mondani a mondókámat, amelyet természetesen egészen szabadon, mindenféle előzetes vagy közbeeső cenzúra nélkül írok és mondok el. Többet nem vállalhattam és minthogy ebben megállapodtunk, tulajdonképpen be is fejezem itt vendégszereplésem.” A levél utóiratában pontosan megírja felolvasása időpontjait is: „Vasárnap esténként 18.05 és 20.05 órákor énekelek a 49-es rövidhullámhosszon. Szép bariton hangom van, kissé rezgő. Nem tehetek róla, nem én csináltam; ezt választották.”⁷ Mindez éves szinten maximum nyolcvan felolvasást jelenthetett. Csak összevetésül: az *Ujság*ban volt olyan év, amikor közel háromszáz cikke jelent meg, egy számban akár három írást is jegyezve.

Az előzőnél is nagyobb gond volt a tematika lényegesen szegényesebb volta. A SZER alapvetően (világ)politikai célkitűzésekkel rendelkező adó volt, ezért irányvonala egyértelműen csak másodlagosan volt kulturális jellegű, vagy a szellemi felvilágosítás célját kitűző: elsősorban az Egyesült Államok propagandacéljait szolgálta, hiszen a létrejötte is politikai alapokon nyugodott. „Az irányelveket és utasításokat a külügyminisztérium jóváhagyásával a CIA állapította meg, de állandó érintkezésben a SZER illetékes tisztségviselőivel, a nemzeti osztályok főnökeivel...”⁸ – írta monográfiájában Borbándi Gyula. Utóbb idézett szerző e kötetében egész fejezetet szentelt a CIA-val való kapcsolatnak,⁹ mely sokak számára nem volt olyan egyértelmű, sőt hihetőnek tűnt az „adakozásból fenntartott rádió” magyarázata. (A valódi „támogató” teljes leleplezése csak 1966-ban történt meg.)¹⁰ Ezekhez az elvi keretekhez Márainak is alkalmazkodnia kellett: meghatározta témáit (legáltalában irányvonalát), ahogyan a Magyarországról rendelt lapok – *Csillag*, *Irodalmi Újság*, *Magyar Nemzet*, *Népszabadság*, *Köznevelés* – adta hírek szintén (tematikai) mederbe terelték felolvasásait. Amikor az irányszabás vállalhatatlanná vált számára, elhagyta a rádióadót. Semmilyen szempontból nem tudott egyetérteni az enyhülési politikát hirdető, naplójában sokszor „koegzisztenciásnak” nevezett törekvésekkel, és – ahogyan a rádióval – leszámolt mindenkivel, akinél hasonló jelenségeket tapasztalt. A tömegember altípusa, alternatívája lett a koegzisztenciás, akinek előbb-utóbb érdeke pl. a Szovjetunióval való kiegyezés. Nem sokkal a SZER-rel való szakítása előtt jegyezte le diáriumába: „*Illyés Gyula és Kodály Zoltán,*

6 Márai Sándor: *Hallgatni akartam*. Bp. 2013. Helikon. 10.

7 PIM Kézirattár V. 5700/1/18.

8 Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Bp. 2004. Mundus. 86.

9 Uo. 282–285.

10 Uo. 282–283.

a hazai ellenállási mozgalom legjobban fizetett ellenállói (a kommunisták fizetik őket, hogy ellenálljanak) külföldön utazgatnak. A »koegzisztenciás« fázisnak ezek a fizetett ügynökei, tudva-tudatlan, az újkori történelem egyik legveszedelmesebb vállalkozásának alkalmazottai. A »koegzisztencia« kísérlete: merénylet, siettetti a harmadik világháború kitörését. [...] mert morálisan elpusztul minden, ami – nem sok – moralitásban még maradt.”¹¹

Saját élete és sorsa is szegényítette tematikáját, mely idehaza rendkívül gazdag, színes és változatos volt. Ennek illusztrálására három rövid, hazai publicisztikájából származó idézetet hozok segítségül, melyek jól mutatják: mi az, ami nincs jelen sem hétköznapijaiban, sem rádiós publicisztikájában másfél évtizeden keresztül (és később sem).

„Éjjel a kávéházban figyelmeztet a pincér, hogy az úr, aki egy hölgy társaságában ül az átelleni asztalnál, taxi gavallér. Óvatosan, de alaposan megnézem. Életemben először látok taxi gavallért: lehet negyven éves. [...] Nézem őket és rosszkedvű leszek. Mit csináltak az élettel az emberek? Ez a negyvenéves, szolid, jóképű férfi miért kénytelen – óránként öt pengőért – ezzel a szomorú csoroszlyával tölteni az estét, unatkozva, megalázva, ez átkozottul embertelen helyzetben? S vajon miről beszélnek? Mit lehet beszélni, óránként öt pengőért? Idegenek, szemmel láthatóan először hozta el a hölgy a gavallért. Idegenek között az ismerkedés első órái a legizgalmasabbak – igen; de ötért? [...] Micsoda magányból és reménytelenségből mászott elő ez a rusnya hölgy, szegény, micsoda boldogtalanságból, északi sarki egyedüllétből, s micsoda női, emberi pálya kell ahhoz, hogy végül fölvegye a telefonkagylót és megrendelje estére, ötért, a taxi gavallért?”¹²

„Itt van a rejtélyes ember, aki nem úszik, csak fúj. A vizet fújja, orral és szájjal, mint Neptun. Rozmár bajsza van, s ez nem véletlen. Ahogy vannak birka-arcú, oroszlán-arcú és dögkeselyű-arcú emberek, úgy vannak ponty-, csuka- és rozmár-arcú emberek is. A víz minden élet bölcsője, s az emberek egy csoportja megőrizte e nedves őshaza emlékét idegeiben: úgy lép a vízbe, mint aki hazamegy. [...] Köp és fúj. Minden embernek van egy mély vágya, melyről nem beszél. Ennek a kövér, rozmárbajszúnak ez a köpködés az élet egyik nagy kielégülése. A vizet fröcskölve fújja szét maga körül, boldogan, lehetőleg az úszók arcába. Cívilben, vízen kívül, biztosan elnök valahol, s ilyesfélét mond, mikor megnyitja az ülést: »Felemelő érzések hatnak át.« De titokban csak köpni és fújni szeret.”¹³

„Ágya mellett gyertya égett az utolsó éjszakán, mert a társadalom kikapcsolta a villanyt szobájában. [...] Politikával – mint ő mondotta egyszer: »a részletekkel« – nem foglalkozott. Csak az irodalommal foglalkozott, ötvenöt éven át, s a maga módján kereste mindenfelé az irodalomhoz való nyersanyagot. Szindbád, drága Szindbád!... Milyen megalázó és utálatos ez a világ, amelyben itt maradtunk még egy kis időre nélküled!”¹⁴

E három idézet jól mutatja, hogy a légkört adó kávéház, fürdő (vagy kiskocma), a nosztalgiaóra okot, élményt adó helyzet vagy személy nélkülözhetetlen volt a publicista Márai számára: előbbieket az élményzsákmányolás helyszíneit,

11 A *Teljes Napló* 1964–1966. Bp. 2013. Helikon. 103.

12 A *taxi gavallér*. = *Pesti Hírlap*, 1937. márc. 10. 56. sz. 5.

13 *Vízi élet*. = *Pesti Hírlap*, 1941. máj. 15. 110. sz. 5.

14 *Krúdy Gyula*. = *Ujság*, 1933. máj. 13. 108. sz. 2–3.

a társasági élet terei, az utolsó pedig a kapcsolódás, vagy éppen elhatárolódás lehetősége másoktól. Önkéntes száműzetésében még a „színesebb” Itáliában sem voltak ilyen terek, körülmények, s azok, akikkel körülülhetette volna az asztalt, otthon maradtak, vagy a világ más pontján éltek, mások (és személyükben egy világ) meghaltak.

Az emigrációs (és rádiós) publicisztikát nehezítő körülmények sorában megemlítendő a Márai által oly sokat említett kapcsolat az olvasókkal, a „cinkos összekacsintás”. Így írt erről korábban már idézett kötetében: „Az újságpapír, amelyen tiszavirág életű, olyan hatékony közvetítő anyag író és olvasó között. Az író, aki egy különösebb korrupció nélkül, az olvasók jóindulatából és bizalmából szerkesztett napilapba rendszeresen ír, lassanként egy családi kör bizalmas tagja lesz. Napról napra érzékelni tudja ebben a légkörben írása, írói lényé visszhangját. Ennek a bizalmasságnak vannak veszélyei, de van nagy nevelő ereje is. Az én hazámban ez a nemesebb fajta újságírás a legkiválóbb íróknak adott kenyeret és kenyérnél is többet: fegyelemre szoktatta őket, módot adott nekik, hogy közvetlenül érzékeljék munkájuk hatását. Ez a közvetlen érzékelés kitűnő iskola. Ezért egy pillanatilag sem éreztem »robot«-nak vagy éppen az írói feladat elárulásának, hogy egy napilapban, napról napra elmondhatom ötleteim, beszélgethetek láthatatlan s mégis oly különösen jelenvaló olvasóimmal, száz- és százezer emberrel. Rejtettnek és befogadottnak, védettnek éreztem magam e bizalmas, családias körön belül.”¹⁵

A SZER-ben felolvasott írásaiban a humor ezért sem olyan természetesen jelenlévő. Odahaza írt ironikus cikkeinek száma alig tudható, a SZER-ben elhangzott, humorosnak tekinthető jegyzetei csak színt jelentenek a sok politikai témájú, vagy a New York-i hétköznapokat bemutató kommentárok között. Kuczka Pétert megnyugtatni akaró¹⁶, vagy a tolvaj, szent majmokat felidéző¹⁷ jegyzete üdítően hat a többi, sokszor száraz, elemzéseket tartalmazó felolvasás között. (Persze kérdéses, hogy a rádióhallgatók jelenlétének esetlegessége miatt feltűnt-e ez bárkinek, illetve még így is nem adta-e azt az élményt, ami Márait Máraivá tette idehaza is.) Végül esetleges volt Márai számára a kapcsolattartás – szellemi értelemben is – kedves íróival, könyveivel: az élők közül még fontosak egy része otthon maradt, a könyvekhez való hozzájárása teljesen esetleges volt, a Ráth Mór-féle Arany János-kiadás kincsnek számított könyvtárában, ahogyan már Zilahy Lajos kalandvágó emigránsának főhőse is így tekintett ugyanerre a könyvsorozatra.¹⁸

Mindezek és emigráns létmódja, az abba való belenövés azt eredményezte, hogy a régi Márai-hangot idéző gondolatok leginkább egy-egy visszaemlékezés szerű jegyzetben kaptak helyet. Ilyen az 1951 karácsonyán elhangzott felolvasás is, ami a *Fedőneve: Ulysses I.* című kötetből kimaradt.¹⁹ Mindehhez az is hozzáadó-

15 Hallgatni akartam i. m. 11.

16 Márai Sándor: *Fedőneve: Ulysses I.* Bp. 2014. Helikon. 503–507.

17 Uo. 242–247.

18 Zilahy Lajos: *A lélek kialszik.* Bp. 1985. Szépirodalmi. 16.

19 Egyszer közölte már a szöveget Sümei György: *Egy rádiós novella története.* Népszabadság, 1995. dec. 23. 301. sz. 26. – azonban a Bécsről, Kovách Aladár hagyatékából származó írás több helyen eltér az itt közöltől. Utóbbi tény a SZER-es felolvasások filológiai problémáinak érdekes vetületét adhatná, de amíg nem jelenik meg valamennyi rádiójegyzet szövege, addig az ilyen típusú felfedezések száma és valós értékelése mindössze kétséges eredményt adhat.

dott, hogy felolvasásait bár lejegyezte, a „tőpéldányokat” (autográf javításokkal, perccjelölésekkel, a kézirat végén esetenként autográf aláírással) megőrizte, de ezek közül alig volt olyan, ami nyomtatásban is megjelent volna. Ezen belül kevés ért el olyan „sikert”, mint a *Lenin szakálla* címen, két orgánumban megjelent pamfletje Kónya Lajos egyik pártos elköteleződésű verse kapcsán.²⁰ (Sajnos felolvasásaiban csak kevésszer szólalt meg ez a régi publicisztikáinak elevenségét, humorát, az olvasóval való összekacsintást példázó hang: „A magyar költő, akit Lenin szakálla érzéki indulatokkal tölt el, aki költőműhelye éjszakai csendjében nem kedvese képmásának imádott vonásait vizsgálja, hanem Lenin mellszobrából szívja az ihlet mámorát, úgy hazai, mint világirodalmi szempontból új és érdekes szellemtünet. Egy költőt természetesen sokféle inger ösztönözhet alkotásra. Dicsérheti az eget és a földet, kedvese szemét, ringó derekát, hevülhet imádjátja eperajkáért. De Lenin »szép szakállá«, amelynek láttán a költő az éjszaka hevült órájában elmereng, hogy aztán, lámpáját eloltva, kielégülten és nyugodtan aludjon reggelig, mert a szakáll vonzerejének hatása alatt lelkében már megfogant az új magyar líra e különös gyöngyszeme: mindez együtt úgy emberileg, mint műfajilag egészen új, rendkívüli tünet.”)²¹

Az sem mellékes, hogy a felolvasások életszerűségét nem segítette az életrajzi szempontból talán legkritikusabb New York-i időszak sem: az amerikai nagyváros nehezen élhető a Márai típusú alkotó számára, mert még inkább kiemelte mindazok hiányát, ami élete savát-borsát jelentette idehaza. A metropolisszal járó zsúfoltság, a méretek, a távolságok, a budai környezetet, az „ismerős negyedet” (Egy polgár vallomásai) elhomályosító nyüzsgés szükségszerűen hozta elő belőle a tömegemberrel, a modern városi léttel kapcsolatos negatív gondolatokat. Egyik sorozata, a *Diary of New York* ennek az életnek ellesett pillanatait dolgozta fel, hol rácsodálkozva a körülötte lévő civilizáció fejlettségére, hol megkérdőjelezve azt, valamilyen visszás jelenség kapcsán. Éppen ezért ünnepi pillanat több értelemben is rádiós jegyzetei között, amikor megfeledezve mindenről, emlékezik és felidézi egykori élete színhelyeit, eseményeit, az otthon hagyott világ szereplőit. Ahogyan most közlésre kerülő emlékezésében írja: „Menjünk vissza Budára. A Vérmező felett köd száll. Az ünnep csendesebb, az élet bizalmasabb, személyesebb. Ezen a környéken laknak a költők és a varjak. A Roham utca sarkán Kosztolányi siet feltűrt kabátgallérral, nyaka köré takart színes, puha kendővel, hóna alatt az irattáskával, melyben karácsonyi színházi bírálatot visz a Pesti Hírlap szerkesztőségébe. [...] A Philadelphia kávéház tükörelakából Szabó Dezső egy keleti bálvány mozdulatlanságával bámulja a Krisztinaváros járókelőit és pillantása sincs Babits Mihály számára, aki a régi városnegyed anderseni tájképében már nagybetegen sétál, és lélekben a szophoklészi sorokat skandálja, melyeket most fordít.”²²

Sokféle műfaj jelent meg felolvasásaiban, írott publicisztikájához hasonlóan: még fakóbb, politikai tárgyú kommentárjaiban is előnyben részesítette a tárca és

20 Szabadság (Cleveland), 1952. febr. 29. 50 (51) sz. 2.; Világ (Brüsszel), 1952. aug. 31. 11. sz. 3. Csak összevetésül: idehaza egy-egy cikke kis időkülönbséggel akár öt-hat napilapban is megjelent. A költőt egyébként Konyha Lajosnak nevezte cikkében.

21 Márai Sándor: *Fedőneve: Ulysses I.* 98–99.

22 Mindez a közléskor is nosztalgiára adott okot, erre tanúság a szövegváltozat bemutatása utáni jegyzet a Népszabadságban, Uj Péter tollából (1995. dec. 28. 303. sz. 7.)

esszé stílusát vegyítő, ironikus-gunyoros hangvétellű kommentárokat, amelyekben egy tény csak kiindulás, és elemzéseiben nagyobb hangsúlyt kaptak jellegzetes stílusban megfogalmazott gondolatai. Írói szándéka nemes (ezért választotta a *Pesti Hírlap* hagyományt, műfajt és színvonalat is jelző rovatcímét), azonban a felolvasott írások nívója mégis egyenetlen, közel sem olyan kiváló, mint hazai publicisztikája volt. Sokszor hiába az egyedi hangnem, a találó témaválasztás: az idők során többször hangzott el tőle elfogult, megkeseredett nézőpontból írott jegyzet, melyet áthatott a hazai helyzetet előidézők, fenntartók, és a mindezt beleegyezéssel fogadók megvetése, elítélése, minden fajta distinkció nélkül.

Témáját tekintve teljesen tipikus a Rákosi Mátyás arcélét bemutató felolvasása: minden olyan elem szerepel benne, mely legtöbb rádiós jegyzetében megjelent – aktualizáló témafelvetés, hazatekintés, politikai elemzés, utalás a hazai írókra és a mindent átjáró ironia. E felolvasásában előrevetíti annak szükségességét, hogy odahaza is elkövetkezik Rákosi portréjának átfestése, és a magyar írók újabb „megtérése” is előre megjósolható, különösen a Párt vezérét köszöntő kötet²³ szerzőié. S úgy kell megtenniük mindezt, hogy nem szabad emlékezni a múltra, mert miközben ők díjakat fogadtak el, a „hű tanítvány” mosolyogva küldött bárkit akasztófára, ha érdekei úgy kívánták. Ezért is volt logikus Márai számára a forradalom bekövetkezése, melynek kitörése előtt egy nappal Rajk László újratemetéséről tartott felolvasást: „Rajk és kivégzett társai dísztemetést kaptak, és Nagy Imre, a liberális kommunista, a dísz-sír előtt meghatottan átölelte Rajk özvegyét... Különös világ ez. A nekrofil ölekezés a dísz-sír előtt, amelybe egyik kommunista belefeketett a másik kommunistát...”²⁴ A Szabad Európa Rádióban külön sorozatot szenteltek az ő kommentálásával az események elemzésére: november 4-től, a szovjet erőszak kezdőnapjától tizenöt „special message”-ben (és néhány *Vasárnapi krónikában*) mondta el a legfrissebb hírek alapján gondolatait. Első felolvasását még New Yorkban tartotta, reményekkel telve, a Biztonsági Tanács összehívásáról, tüntetések szervezéséről: „Minden embernek tudni kell otthon, hogy e pillanattól minden, ami odahaza történik, a világ ügye. Együtt pusztulunk, együtt menekülünk. Isten óvja Magyarországot!”²⁵ (Ezután Münchenbe repült Thassy Jenővel együtt.) Most először közölt felolvasása szintén november 4-i keltezésű, és általánosan beszél mindarról, ami ok és okozat: a kommunizmus csődjéről, a gyilkos szovjet agresszióról, egy reménybeli összefogásról az agresszor ellen, és az író történelmi naivitásáról: „A világ megértette, hogy Európa közepén egy nagyhatalom gyilkol egy kis népet és az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsa elé idézte a merénylőket. És ugyanakkor emberek százmilliói megértették, hogy mindazért, ami most Magyarországon történik, Rákosi, Gerő és mind a többi kommunisták csak mint másodrendű vádlottak felelősek, mert az elsőrendű vádlott a kommunizmus.”

Ezt követő felolvasásaiban a remény és bizakodás mellett a Nyugat tehetetlensége és a terror mindent túlélő hatalma is megjelent, és a lelkiismeret-furdalás: önmaga miatt, részben a nyugati hatalmak, nemzetközi szervezetek tehetetlen-

23 *Magyar írók Rákosi Mátyásról*. Szerk. Réz Pál, Vas István. Bp. 1952. Szépirodalmi.

24 *A forradalom előérzete*. Bp. 2016. Helikon. 167.

25 Uo. 171.

sége, tehetetlenkedése miatt, mert nem jutottak túl a szimpátiatüntetések. November 13-án reményteli, de már első nagy csalódását is rögzítő gondolatokat mondott el: „A Vörös Kereszt kocsikaravánjaival egyidejűleg, amelyek gyógyszert és élelmet visznek a súlyosan sebesült Magyarországra, egyféle szellemi Vörös Kereszt kezd megalakulni világszerte, egy morális és szellemi arcvonal, amely a magyar tragédiából egyre hangosabban vonja le a számonkérő és büntudatos következtetéseket. A magyar nép egyedül harcolt a szabadságért, a Nyugat nem adott, mert nem adhatott fegyvert ehhez a harchoz.”²⁶

A mosonmagyaróvári sortűz kapcsán a tehetetlen fájdalom és erkölcsi felelőségre vonás hangján szólalt meg: „A magyar nép áll a koporsók előtt. Magyaróvári asszonyok és emberek állnak a hevenyészett koporsók előtt, melyekben az ÁVO-s tömegyilkosság hetvenöt áldozata pihen. [...] Annyit hazudtak már ennek a népnek. Hazudott a politikus, amikor a pillanat jelmezében, valamely hordó tetejéről szabadságot és kenyeret ígért. Hazudtak az írók, amikor évtizeden át minden rigmusban énekelték a fülébe, hogy valamilyen csodálatos új világ van keletkezőben. [...] Mindenki hazudott ennek a népnek.”²⁷

Legszemélyesebb ekkori írása (*Ima*) szerint az égieknél is választ keresett: „Minthogy az emberek e napokban nem tudnak válaszolni, az Istennel beszéltem. [...] nem hiszek többé abban, hogy mindazért, ami történik a világon, a felelőséget át lehet hárítani az isteni gondviselésre. Én vagyok a felelős, én, te, ő.”²⁸ Kihallgatást kért Isten földi helytartójától, XII. Pius pápától, de csalódással távozott tőle; írónk számára a kiadott enciklikák nem voltak elegendőek, ebből nőtt ki a karácsonyra datált *Mennyből az angyal*, ami a világ elleni vád – de vétkesnek érezte magát is, mert nem maradt otthon, és éppen ott keresett-talált menedéket, ahol a legsükettebb fülekre talált Magyarország segélykiáltása, az Egyesült Államokban.

1967. június 4-én tartotta utolsó felolvasását a SZER-ben. E befejező alkalom témája az egykori otthoni publicistát idézte, aki egykor és most, érték és értékvesztés, polgári és „szép új világ” kettősségének humanista szemléletű krónikása volt. A telefon elterjedésével kapcsolatban arról beszélt, hogy bármennyire áldásos találmány, súlyos csapást mért az emberek közötti kapcsolatokra. Képes sok ezer kilométer távolságot megszüntetni, de eltünteti a társalgást is. S egyúttal – mondhatni megszokott módon – hazatekint, visszaemlékszik az otthoni beszélgetésekre: „A társalgás kipusztult a nyugati ember életéből. Pesten nem volt társalgás, mert nem volt a szó nyugati értelmében szalon. De volt a дума – ez a kissé cigányos, bemondós, mindig zaftos és rámenős, de még mindig emberibb szóváltás, mint a telefonos kapcsolat. [...] Nagy ajándék a telefon, de nagy árat kellett érte fizetni, a társalgás varázsos műfaját.”²⁹

A rádióval való szakításának konkrét okát Borbándi Gyula politikai-stratégiai oknak tudja be: „...a hatvanas évek közepe táján a Rádió vezetősége úgy értékelte a magyarországi helyzetet, hogy ott valamiféle enyhülési folyamat indult meg, amihez

26 Uo. 192.

27 Uo. 204. 206.

28 Uo. 222–224.

29 Idézi Tóbiás Áron: *Szélárnyékban*. Bp. 2005. Magyar Rádió Közalapítvány. 383–384.

természetesen a Rádiónak is alkalmazkodnia kell. [...] Márai ezt nem vette figyelembe. Abból indult ki – nagyon helyesen –, hogy amikor elkezdte a műsorát, szabad kezet kapott abban, hogy miről és milyen véleményt nyilvánít. A hatvanas évek közepén azonban már előfordult, hogy nézetei, véleménye, – jóllehet ő volt felelős érte, az ő műsoraként hangzott el – némely kérdésben nem volt azonos azzal, amit a Rádió akkori műsorpolitikája előírt. Ez pedig hol az egyik, hol a másik oldalon kellemetlen érzéseket szült. A korábbi, zavartalan viszony megváltozott, és ismervén Márait, majdnem természetesnek is vettük, hogy ő magára nézve semmiféle korlátozó előírást vagy ajánlást nem fogad el. Ennek következtében inkább abbahagyta a munkát, semhogy esetleg alkalmazkodnia kelljen a pillanatnyi helyzetnek megfelelő műsorpolitikához.”³⁰

Önéletrajzában ugyanez a szerző ennél is konkrétabb okot nevezett meg, fájjalva, hogy nem történt semmilyen kísérlet az író rádiónál tartása érdekében: „Márai úgy beszélt a kezdődő késő kádári politikáról, mint annak idején Rákosi és Gerő uralmáról. Amikor erre az író figyelmét felhívták, közölte, hogy a szabad szólás lehetőségének feltételével kötött szerződést, és ehhez most is ragaszkodik. Kijelentette, hogy befejezi a SZER-ben végzett munkáját.”³¹ Írónk tehát nem engedte, hogy beleszóljanak véleményébe vagy irányítsák azt, és mert az amerikai politikai irányvonal döntése következtében megváltozott a Kádár-rendszerhez való viszony, ezért ő maga is megelégtelt, hogy a műsorellenőrző osztály jelentései miatt (amerikai utasításra) többször figyelmeztették őt.

Márai Sándor SZER-nél eltöltött érája emigrációja kiemelkedően fontos időszaka: minden korlátozó tényező ellenére a folyamatos alkotás lehetőségét jelentette az egyébként az életpályán legszegényesebb New York-i időszakban. Nem lehetett olyan gazdag színben, témában, legfeljebb stílusban itt elhangzott felolvasásai sora, mert sem az ihletet adó élményanyag, sem az életforma, sem a száműzött sors nem engedte ezt. Rádiós publicisztikának tekinthetők jegyzetei, de a műfaj és a fentebb említett „szegényítő tényezők” korlátait is figyelembe véve. Elhangzott írásai alig jelentek meg nyomtatásban, s ennek nem feltétlenül az író volt akadálya, valószínűleg jogi kérdések állták útját a nyilvánosság e terének. Legtöbb felolvasása politikai témájú volt, s alig tudott arról szólni, ami az életében szép volt.

Kár.

30 *Egyszemélyes emigráció*. Márai emlékek, töredékek. Miskolc. 2003. Bíbor. 92–93.

31 Borbándi Gyula: *Két világban*. Életem és pályám. Bp. 2003. Európa. 398.

Gion Nándor

Krisztus katonái a Görbe utcából

Gion Nándor hátrahagyott írásai, V. rész*

Személyek:

Nagy István (25-30 éves)

Kuka Pali (25-30 éves)

Szakács György (25-30 éves)

Bakos Péter (25-30 éves)

Harmat János (25-30 éves)

Kuglic József (25-30 éves)

Nagy Istvánné (20-25 éves)

Szenci, a boltos (50-60 éves)

A pap (50-60 éves)

Povazsánszki, a halász (35-40 éves)

I. férfi

II. férfi

Katonatiszt

Főcím, bejelentés.

Zsúfolt katolikus templom. Nagypéntek esti mise. A pap az oltár előtt térdel a ministránsokkal, a hívők a padokban az ilyenkor szokásos egyházi éneket éneklik. A padsorok és az oltár között, a fal mellett Krisztus koporsója. A koporsót díszegyenruhás, sapkás Krisztus-katonák őrzik, kivont karddal. Hatan vannak: az első pár Nagy István és Kuka Pali, a második Szakács György és Bakos Péter, a harmadik Harmat János és Kuglic József.

Időnként, amikor szünetel az éneklés, kívülről motorzúgás, szekerek zörgése, kiabálás hallatszik, a jugoszláv hadsereg egységei vonulnak vissza. A mise a vége felé

---

* A *Forrás* 2017/2. számában megkezdte, 2017/78., 2018/4. és 10. számában folytatta a Gion-életműkiadásból kimaradt írások közzétételét. Az első négy közzététel főként az önéletrajzi feljegyzésekre, a kisprózai művekre, az életmű értelmezése szempontjából fontos interjúkra, az alkalmi beszédekre és a saját művekről írott összefoglalókra terjedt ki. A most közreadott forгатókönyvvel elindítjuk a messze legnagyobb kiadatlan műcsoport: a drámai művek közzétételét is.

közeledik, a pap a befejező ceremóniát végzi. Szakács György halkan megszólal Nagy István mögött.

Szakács: Vigyázz azzal a vacak karddal, mert még levágod a füled. Hallod, egyszer egész biztosan levágod azt a klepa füledet.

Nagy Istvánnak elkomorul az arca, de nem mozdul, nem válaszol.

A mise véget ér, az emberek tódulnak kifelé a templomból, de többen a koporsóhoz járulnak, térdet hajtanak, rövid imát mormolnak, köztük egy fiatal lány is, a későbbi Nagy Istvánné. Ő is térdet hajt, úgy tesz, mintha imádkozna.

Nagy Istvánné: Megvárjalak?

Nagy Istvánnak csak a szeme mozdul, a lányra néz, alig észrevehetően megrázza a fejét.

Nagy István: Egész éjjel itt kell maradnom.

Nagy Istvánné: Holnap?

Nagy István: Várj meg a körmenet után.

Szakács: Ha addig le nem vágja a fülét.

A pap rosszállóan néz rájuk az oltár elől, a lány felkel, kifelé indul, Szakács György hosszan bámul utána. A templom lassan kiürül, őrségváltás következik.

A sorozatnyitó darab, a *Krisztus katonái a Görbe utcából* című forgatókönyv a Délvidék történetének talán legproblémásabb időszakában, 1941–1944-ben játszódik, így nem párhuzam és folytatás nélküli a Gion-prózában sem. Cselekménye ott indul, ahol a *Latroknak is játszott* című regénytetralógia második része, az 1976-ban Újvidéken megjelent *Rózsaméz* véget ér: 1941 húsvétján, a jugoszláv csapatok ki- és a magyar csapatok bevonulásával. Ráadásul mindkét mű főhősei – Gallai István és felesége, Teréz, illetve Nagy István és felesége, Terike – is az író nagyszüleiéről lettek mintázva, így az életmű összefüggésrendszerében nagyjából „azonosnak” tekinthetők. Gion prózájában az időszak – valószínűleg a forgatókönyvet megelőző – kidolgozása a *Történetek egy régi forgópisztolyról* című elbeszélésfüzér, amely 1975 elején jelent meg folytatásokban a *Magyar Szó* című vajdasági napilapban. Ezt követte az 1977-es *A kárókatona még nem jött vissza* című regény, amely allegoriaként dolgozza fel az említett időszakot (vö. Forrás 2015/3., 60–76.). Az 1941–1944-es időszak legteljesebb, legegyszerűsebb kidolgozására pedig már az író Magyarországra települése, illetve a rendszerváltás után kerülhetett sor az először 1996–1997-ben a *Forrásban* közölt *Ez a nap a miénk* című regényben.

Jelen jegyzet nem vállalkozhat a most közölt drámai mű és prózai „társai” tüzetes összehasonlító elemzésére. Ám az mindenképpen megemlítené, hogy – cselekményének sok-sok párhuzamával, szereplői(név)nek egyezésével – a drámai mű legközelebbi prózai rokona a *Történetek egy régi forgópisztolyról*. Ám míg a *Történetek...* a kisgyermek (író) szemszögéből, nagyanyja („Nagy Istvánné Terike”) elbeszélései segítségével visszatekintve, és így kissé tompítva, sőt nosztalgiaik hozzáadásával – addig a *Krisztus katonái* és az *Ez a nap a miénk* az elbeszélt történet jelen idejében, a maguk véres valóságában mutatják be a második világháború bácskai éveit. Természetesen az időszakot feldolgozó művek közül a *Krisztus katonái* a legdrámaibb. És talán a legvéresebb is: az író ebben a nagyapjáról mintázott örök túlélő főszereplője kivételével minden címszereplőjét is kivégzi. Ám nagyon fontos különbség a történeti tények és az *Ez a nap a miénk*, illetve a *Krisztus katonái* között, hogy míg a valóságban és az *Ez a nap a miénk*ben a bácskai magyar férfiakat 1944 őszén-telén a jugoszláv partizánok már a front elvonulása után tizedelték meg, a – gépirás típusából és a papír fajtájából is következtethetően – még bőven a rendszerváltás előtt Jugoszláviában írott *Krisztus katonái*ban a Tito partizánjai által véghez vitt etnikai tisztogatás politikai okból szóba sem kerülhetett. A forgatókönyv a front megérkezéssel zárul, 1944 őszének-telének eseményeiről majd csak a már a rendszerváltás után Budapesten írt *Ez a nap a miénk*ben olvashatunk nyíltan. (A *Krisztus katonái*ban még csak a háborús körülményekre „fogva” utalhatott Gion a partizánok tetteire: a bácskai magyar férfiak nagy vereszettségére.)

A szöveget az író hagyatékában (OSzK Kézirattár, Fond 583.) lévő gépiratból dr. Nagy Géza felesége segítségével rögzítette. Az ő munkájukat és Gion Eszternek a forgatókönyv közreadásához való hozzájárulását ezúttal is köszöni e sorok írója, Kurcz Ádám István.

Másik hat Krisztus-katona jön be, az eddig őrt állók pedig a sekrestyébe vonulnak, a sor felbomlik, az oltár előtt mindannyian térdet hajtanak és keresztet vetnek. Bakos Péter Nagy István mellé sodródik. Halkan kérdezi:

Bakos: A Szakács Gyuri megint elkezdte?

Nagy István: Megint.

Bakos: Terike miatt?

Nagy István: Egy időben sokat koslatott utána.

Bakos: Miért nem pofozod meg?

Nagy István: Mást fogok vele csinálni.

Bakos: Mit?

Nagy István: Levágom a fülét.

Bakos: Ezzel a vacak játékkarddal?

Nagy István: Majd megélesítem.

Beérnek a sekrestyébe, leveszik a süvegüket, leteszik a kardjukat, padokra ülnek. Nagy István mutogatni kezd Kuka Palinak, küldi valahová, hogy szerezzen egy kaszakövet, mert meg akarja élesíteni a kardját, hogy levágja Szakács Gy. fülét.

Kuka Pali előbb megdöbbenve néz, azután szélesen elvigyorodik és kimegy a sekrestyéből.

Szakács: Ezt a hülyét nem szabadna beöltöztetni Krisztus katonájának. Szégyellem nagyon, hogy ilyenekkel kell őrt állnom.

Bakos: Senki sem kényszerít rá.

Szakács: Nem szeretem a beteg embereket.

Kuglic: Csak süketnéma. És megy Nagy Pista után mindenhova, mint a kutya.

Nagy István: Nincs neki senkije, örül, ha emberek között lehet. Nagyon boldog, ha egyszer egy évben szépen felöltöztetik és őrt állhat Krisztus koporsójánál.

Szakács: A beteg embereket el kellene különíteni az egészségesektől. Ez lenne a dolgok rendje.

Kuglic: Kuka Pali nem beteg. Csak süketnéma.

Kintről behallatszik a visszavonuló katonaság zaja, egy ideig valamennyien arra figyelnek. Szakács elvigyorodik.

Szakács: Nagyon hangosan vonulnak vissza.

Harmat: Néha szerencse az, ha valaki süketnéma. Nem viszik el katonának. Nem lövik agyon a háborúban.

Kuglic: Itt nem lesz háború. A jugoszláv hadsereg eltakarodik, a magyarok bevonulnak, és kész. Ismét Magyarország leszünk.

Bakos: Közben háború van.

Kuglic: De nem itt. Itt nem hagynak lövöldözni.

Bakos: Majd elvisznek oda, ahol lövöldöznek.

Harmat: Rosszat álmodtam az éjjel. Szép nagy búzatáblában jártam, simogattam a kalászokat, aztán a búzaszálak egyszerre csak kökénybokrokká váltak, mindenütt kökénybokrok álltak, rengeteg érett kökénnyel, aztán a kökény szederré változott, szederindák fonódtak a lábamra, az indákból meg kígyók lettek és a vállamra másztak. Nagyon rossz érzés volt, halálra rémültem... Engem biztosan elvisznek katonának.

Szakács: Magyar katona leszel. Valamennyien magyar katonák leszünk.

Nagy István: Én nem. Én egyik fülemre süket vagyok.

Csodálkozva néznek rá, ezt eddig senki sem tudta. Nagy I. elmosolyodik.

Nagy István: A jugoszláv hadseregből is kiszuperáltak.

Bakos: Háborúban az alighanem kevés lesz.

Nagy István: Ha kell, megsüketülök mindkét fülemre.

Szakács: Nem vagy te süket egyik füledre sem.

Nagy István: Civilben nem. Civilben megnősülök.

Szakács: Megnősülsz? Mikor?

Nagy István: Hamarosan. Már be vagyunk jelentve a papnál.

A többiek felugrálnak, vállon veregetik Nagy Istvánt. Csak Szakács húzódik félre.

Bejön Kuka Pali, mutogat valamit Nagy Istvánnak, de az nem veszi észre.

Szakács: Mit mutogat ez a hülye?

Nagy István néhány jelet vált a süketnémával.

Nagy István: Azt mondja, hogy rengeteg katona megy az úton.

Szakács: Halljuk. Egyre sebesebben pucolnak hátrafelé.

Kuka Pali elővesz a zsebéből egy kaszakövet, odaadja Nagy Istvánnak. Az megnézi, ráköp, aztán élesíteni kezdi vele a kardját.

Kuglic: Mi a jó istent csinálsz?

Nagy István: Megélesítem a kardot. Holnapra olyan éles lesz, mint a borotva.

Szakács: Tudtam én! Tudtam, hogy az lesz. Olvastam valahol, hogy ha valamit sokáig mondogatsz valakinek, az előbb-utóbb megteszi. Nagy Pista is le fogja vágni a saját fülét. Azért élesíti a kardját. Igaz?

Nagy István: A te füledet fogom levágni, tökök. Azért élesítem.

Hirtelen csönd lesz, aztán kitör a röhögés. A pap jön be halkán, egy ideig nézi a jókedvű Krisztus-katonákat.

A pap: Szeretem, ha jókedvűek vagytok.

Kuglic: Nagy Pista le fogja vágni a Szakács Gyuri fülét.

A pap: Ne emeljetez kezet egymásra. Csúnya idők lesznek itt anélkül is. Legalább ti ne emeljetez kezet egymásra.

Szakács: Miért lennének csúnya idők?

A pap: Háború van. Gyilkolják egymást az emberek. Ti pedig fiatalok vagytok.

Harmat: Csak vicceltünk, tisztelendő úr.

A pap: Szeretném, ha a háború után megint itt lennétek mind a hatan. És újból együtt őriznétek Krisztus koporsóját.

Feltámadási körmenet nagyszombat estéjén. Hosszú embersor kígyózik, körbejárják a templomot, harsányan énekelnek.

A menet élén a pap halad, mögötte viszik Krisztus koporsóját, tizenkét Krisztus-katona kíséri kivont kardokkal. Nagy István mögött Szakács György lépked, énekszó közben hangosan beszél.

Szakács: Kapa való a te kezedbe, meg kasza, nem pedig ilyen éles kard. Ez csak bajt hoz rád, meglátod. Egy rossz lépés, és levágod a füled. Fogadjunk, hogy levágod azt a klepa füledet, még mielőtt véget érne a körmenet.

Nagy István merev arccal lépked, nem válaszol. Az éneklő emberek lassan megkerülik a templomot, a körmenet rendben visszatér a templomba.

Krisztus koporsóját visszateszik a helyére, hat katona mellette marad, Nagy Istvánék bevonulnak a sekrestyébe. Bakos vállára csap Kuka Palinak.

Bakos: Ezzel is végeztünk. Most egy évig megint rongyokban fogsz járni.

Szakács: Az illik hozzá, nem a díszegyenruha. A hülyék maradjanak hülyéknek, a parasztok maradjanak parasztoknak. Kapát a kézbe, a kardot bízzák másokra. A körmenet alatt Nagy Pista egy hajszal híján levágta a fülét. Ha kicsit tovább tart a körmenet...

Nagy István hirtelen mozdulattal Szakács torkának szegezi a kardját.

Nagy István: Ne mozdulj, mert átszúrom a torkodat.

Szakács hátrálni kezd, a többiek nevetnek.

Szakács: Megőrültél?

Nagy István most a szemének szegezi a kardot. Szakács kétségbeesetten néz a többiekre, megpróbálja viccként felfogni a dolgot, mosolyogni próbál, de érzi, hogy Nagy István komolyan fenyegetőzik.

Nagy István: Kiszúrom a szemed, ha megmozdulsz.

Nagy István hirtelen felemeli a kardot, suhint vele, lemetszi Szakács György bal fülét. Szakács felordít, arcát előnti a vér, a többiek csak most döbbennek rá, hogy Nagy István nem tréfált.

Hárman Szakácshoz ugranak, próbálják elállítani a vérzést. Nagy István a sekrestye közepén áll. Kuka Pali ámulva függeszti rá szemeit, elismerően bólint, Nagy István suhintását utánozza, ismét bólint.

Belép a pap. Szörnyülködve néz körül, a földről fölemeli a levágott fület.

Lassan Nagy Istvánhoz fordul.

A pap: Miért tetted ezt, fiam?

Nagy István: Megígértem neki.

A pap: Isten házában nem szabad vérnek folynia. Legalább itt ne folyjon vér.

Nagy István: Magamnak is megígértem.

A pap: Ezt a kardot vidd el innen. Soha többé ne hozd be a templomba. Vidd innen!

Nagy István: Elviszem.

Templom előtt.

Mennek haza az emberek. Nagy István és Kuka Pali most már kopott „civil” ruhában ballagnak. Hirtelen csatlakozik hozzájuk Nagy István menyasszonya, észreveszi a kardot.

Nagy Istvánné: Mit akarsz azzal a karddal?

Nagy István: A tisztelendő úr nekem adta. Hogy mindig emlékeztessen bűnös cselekedetemre. Majd a szobánkban felakasztjuk a falra.

Nagy Istvánné: Nem értem, miről beszélsz.

Nagy István: Levágtam a Szakács Gyuri bal fülét.

Csendben ballagnak, a lány megáll.

Nagy Istvánné: Most megint hülyéskedsz, ugye?

Nagy István: Nem. (Kuka Palira mutat) Kérdezd meg tőle.

Nagy Istvánné: Nem tudok vele beszélni.

Nagy István mutogat valamit a süketnémának, mire az eljártssza a füllevágást.

Nagy István: Ezt megértetted?

Nagy Istvánné: Tényleg levágtad a fülét?
Nagy István: Tényleg.
Nagy Istvánné: Most húsvétkor...
Nagy István: Most volt kard a kezemben.
Szó nélkül mennek tovább, a lány később halkan megszólal.
Nagy Istvánné: Egész életében gyűlölni fog.
Nagy István: Eddig is gyűlölt. Miattad. Ezentúl majd a füle miatt is gyűlölni fog.
Nagy Istvánné: Rossz természetű ember. Nem tud nevetni. És épp húsvétkor...
A karácsonyt mindig jobban szerettem, mint a húsvétot. Karácsonykor szép fehér és tiszta a világ. Betlehemesek járnak a házakat, és mindenütt karácsonyfák vannak. Imádom a fenyő illatát.
Nagy István: Kivárjuk a karácsonyt is.
Nagy Istvánné: A háromkirályok ünnepét is szeretem. Amikor leszedjük a karácsonyfát, és szép lassan elégetjük, hogy minél tovább érződjön az égő fenyő illata.
Néhány jugoszláv katona jön velük szemben. A kocsit közepén baktatnak, mikor eltávolodnak, Nagy István utánuk néz.
Nagy István: Ezek már az utolsók. Reggelre itt lesz a magyar katonaság.
Nagy Istvánné: Nagy felfordulás lesz?
Nagy István: Ne félj, elveszlek feleségül.
Kuka Pali hirtelen megpillant valamit a földön, odaugrik, fölveszi, furcsa rikoltozó hangot hallat, egy forgópisztolyt talált. Átnyújtja Nagy Istvánnak.
Nagy Istvánné: Mi az?
Nagy István: Egy forgópisztoly.
N. Istvánné: Biztosan a katonák dobták el.
Nagy István: Azok már nem hordanak ilyeneket. Ócska, régi pisztoly. Valamelyik mezőőrre lehetett.
Nagy Istvánné: Dobd el a fenébe.
Nagy István: *(Kuka Palira mutat)* A tökök nagyon örül neki. Van már egy játékkardunk meg egy játékpisztolyunk. Jöhet a háború! Megvédjük magunkat.
Kuka Pali hevesen mutogatni kezd.
Nagy Istvánné: Mit mond?
Nagy István: Ebből akar díszlövéseket adni az esküvőnkön.
Nagy Istvánné: Nehogy megengedd neki!
Nagy István: Persze, hogy nem engedem meg. Hat golyó van benne. Ha kilövi őket, nem tudok újakat szerezni.

Nagy Istvánéknak esküvője a templomban. Szerény esküvő, a fiatal pár mögött 15-20 ember álldogál, köztük a húsvétkor látott Krisztus-katonák, még Szakács György is, egyik füle leragasztva. A két tanú Bakos és Kuglic.

*A pap befejezi a szertartást, megáldja őket, kijönnek a templomból.
A templom előtt fényképezkedésre készülődnek. Csoportkép: az ifjú pár és a másik öt Krisztus-katona.*

*Kissé távolabb, a [hiányzó szó] fejű fényképész mögött két magyar csendőr sétálgat.
Kuglic: Szép szál legények. És mindig szép vasalt, tiszta egyenruhában járnak.*

Bakos: Gondolod, hogy olyan tiszta az az egyenruha?
Kuglic: Jelentkeztem csendőrnek.
Mindannyian ránéznek, nem tudják, hogy komolyan beszél-e.
Nagy István: Nafene. Szeretnél ilyen szép kalappal a fejedén sétálgatni?
Kuglic: Könnyebb, mint kukoricát törni.
Nagy István: A kukoricásban fürjeket, fácánokat meg más érdekes madarakat lát az ember.
Kuglic: Meg aztán, ha csendőr leszek, nem hívnak be katonának. Téged már őszre elkaphatnak.
Nagy István: Engem nem. Ha kell, tök süket leszek.
Kuglic: Majd meglátjuk.
Nagy István: Itthon fogok maradni. A paraszt maradjon a kapánál és kaszánál, meg a gyermekcsinálásnál. Szakács Gyuri is megmondta húsvétkor.
Kuglic: Rá is ment a bal füle. Ő megmenekült a katonaságtól...
Szakács kivételével valamennyien harsányan nevetnek. Elkattan a fényképezőgép.

Nagy Istvánék szobája. Szegényes berendezés, a falon a templom előtt készült csoportkép és a templomból elhozott kard. Nagy Istvánné takarít. Kintről kopácsolás hallatszik, az asszony kimegy a gangra. A gang szélén Kuka Pali ül kalapáccsal a kezében, egy téglát próbál kimozdítani a peremből.

Nagy Istvánék háza és udvara: szoba-konyhás kis falusi ház. Az udvaron tyúkok kapirgálnak. Az udvar el van választva a kertetől. A kert a folyóig húzódik, a víz mellett a kert végében néhány fűzfa.

A vízben, nagy csónakban Povazsánszki, a halász ül, varsákat rak le.

Nagy Istvánék udvarát téglafal választja el a szomszédos, jóval nagyobb ház udvarától. Nagy István a fal mellett egy kis ól körül matat, mellette egy ládában két házinyúl. Az asszony odakiabál Nagy Istvánnak.

Nagy Istvánné: Mit csinál a Pali ezzel a kalapáccsal?

Nagy István: Amit mondtam neki.

Nagy Istvánné: Miért rongálja a gangot?

Nagy István: Hagyjad csak, hadd dolgozzon.

A szomszédból a fal fölött megjelenik az öreg Szenci szakállas arca. Az asszony viszsza megy a lakásba.

Nagy István kiemeli az egyik nyulat a ládából és berakja a kis ólba.

Szenci: Nyulakat fog tenyészteni?

Nagy István: Maguk, zsidók, eszik a nyúlhúst?

Szenci: Persze.

Nagy István: Egyszer majd meghívom nyúlvacsorára. Szapora állatok ezek, hamarosan el leszünk látva nyúlhússal.

Nagy István fülénél fogva kiemeli a másik nyulat is a ládából.

Szenci: Az este betörték a szobám ablakát. Belevágtak egy féltéglát.

Nagy István: Valami részegek lehettek.

Szenci: Tegnap alakulógyűlést tartottak a nyilasok.

Nagy István: Hányan voltak? Három és felen?

Szenci: Nem tudom. Szakács Gyuri köztük van.

Nagy István megsimogatja a nyulat, óvatosan beteszi a másik mellé.

Nagy István: Csak egy szavába kerül, öregem, és levágom a másik fülét is.

Szenci: Lehet, hogy nem ők voltak. Lehet, hogy valami részegek voltak.

Nagy István: Az más. Akkor egyelőre még megmarad a Szakács Gyuri füle.

Szenci most Kuka Pali ténykedését figyeli.

Szenci: A Kuka Pali maguknál lakik?

Nagy István: Nem. De állandóan itt lóg nálunk. Nincs senkije. Itt meg jókat röhögünk együtt. Már a feleségem is megszokta, néha már ő is velünk nevet.

Szenci: Szeretném megkérni, hogy segítsen nekem elpakolni a boltban. De nem tudok beszélni vele.

Nagy István: Majd én megmondom neki. Csak előbb elintézzük a gangot.

Szenci feje eltűnik, Nagy István odamegy Kuka Palihoz, aki már kiemelte a gang szegélyéből a téglát, és egy kis üreget kapart alatta. Az asszony is előjön a házból.

Nagy Istvánné: Mit csináltak tulajdonképpen? Minek az a lyuk?

Nagy István: Ide fogjuk rejteni a forgópisztolyt. Majd mindjárt meglátod, hogy milyen ravasz rejtekhely.

Nagy Istvánné: Miért nem dobod inkább a kútba ezt a vacak pisztolyt? Egyszer még bajunk lesz belőle.

Nagy István: Háború van. Fel kell fegyverkeznünk.

Kuka Pali közben előveszi a pisztolyt, olajos rongyba csavarja, behelyezi az üregbe, a téglát visszailleszti a helyére. A téglára pár régi, cúgos cipőt tesz.

Aztán megjátssza, hogy észrevétlenül előveszi a pisztolyt. A cipőket félretolja, kihúzza a téglát, aztán előkapja a pisztolyt, és röhögve utánozza a lövöldözést.

Nagy István is nevetni kezd, aztán az asszony is elneveti magát.

Nagy Istvánné: Mindig hülyéskedtek. Olyanok vagytok, mint a gyerekek.

Késő őszi délután, 10-12 ember álldogál a Szenci boltja előtt, iszogatnak, főleg söröznek. Nagy István kivételével a Krisztus-katonák is ott vannak (Kuglic csendőregyenruhában), külön csoportban söröznek (csupán Szakács nem iszik). Harmatot fogják körül, aki nagyon letörten álldogál.

Kukoricával megrakott kétlovas szekér közeledik, a bakon Nagy István ül feleségével, akinek domborodó hasa előrehaladott terhességről árulkodik.

A szekér a bolt elé ér, megáll. Bakos odamegy a szekérhez.

Bakos: Kiék ezek a szép lovak?

Nagy István: Az öreg Firányié. Fél napra kölcsönadta őket. A télen széthasogattam neki néhány akácfa tuskót.

Bakos: Harmat Janit behívták katonának.

Nagy István leugrik a szekérről.

Nagy István: Hát akkor, vitéz úr, kérjen nekem is egy üveg sört az öreg tököstől.

Harmat bemegegy a boltba, a csendőregyenruhás Kuglic végignézi Nagy Istvánt.

Kuglic: Elég koszos vagy, hallod-e. Krisztus katonájaként szebb voltál.

Nagy István: Te is.

Bakos végignézi valamennyiüket. Gúnyosan megjegyzi:

Bakos: Gyönyörűen nézünk ki mindannyian. A Görbe utcai Krisztus-katonák.

Nagy István: A vitéz úr elég bánatosnak látszik.

Bakos: Te is bánatos lennél a helyében.

Szakács: Nem értem, miért lógatja az orrát. Mire a frontra érnek, a németek már régen megnyerik a háborút. Kár, hogy mi csak ilyen lagymatagon segítjük őket. Szálasi már régen megmondta...

Bakos: Menj a fenébe azzal a kurvával!

Harmat visszajön a sörökkel, mindenki elvesz egy üveggel, csak Szakács utasítja vissza. Ő eloldalog a társaságtól, a szekérhez megy.

Szakács: Ilyen állapotban is dolgoznod kell?

Nagy Istvánné: Bírok még dolgozni. Engem az anyám aratás közben szült meg.

Szakács: Csúnya életed lehet.

Nagy Istvánné: Szép életem van. Nagyon szép.

Szakács: Mi benne a szép?

Nagy Istvánné: Rengeteget nevetünk.

Szakács: Min nevettek?

Nagy Istvánné: Mindenen. Mi mindenen tudunk nevetni.

Szakács: Nem értem, mi ebben a szép, ha...

Nagy Istvánné: Mondd, miért nem mész innen a fenébe. Igyál meg inkább egy üveg sört.

Szakács hangosan válaszol, szavait mindenkire intézi:

Szakács: Én zsidó boltos söréből nem iszom! Ez a bolt szégyene az utcának.

Nagy István: Be kellene zárni.

Szakács: Igen. Be kellene zárni. Vagy tisztességes ember kezére adni.

Nagy István: A zsidókat meg legjobb lenne elkülöníteni a tisztességes emberektől.

Szakács: El kell különíteni őket.

Nagy István: És a betegeket is az egészségesektől.

Szakács: Betegeket is az egészségesektől.

Bakos: A félfülűeket is el kellene különíteni?

Hangos röhögés, Szakács dühösen elhallgat, azután égő arccal elmegy a bolt elől. Harmat Nagy Istvánhoz fordul.

Harmat: Bár az én fületem vágta volna le. Akkor én is innen a bolt elől nyerném meg a háborút.

Kora reggel.

Nagy Istvánék udvarában. Nagy István a gangon ül, kukoricát morzsol, a felesége már „mindennapos” állapotban a baromfit eteti.

Lenn a vízen a nagy halászcsonakban most is Povazsánszki vizsgálhatja a varsákat, gyakran néz Nagy Istvánék felé. Nyílik a kapu, Bakos jön be az udvarba, bólint Nagy Istvánnak, aztán leül mellé, segít morzsolni.

Nagy István: Korán keltél.

Bakos: A szerb részen razziáznak a csendőrök.

Nagy István: Mit keresnek?

Bakos: Már találtak is. Röpiratokat meg fegyvert. Letartóztatások is voltak. Mások meg bujkálnak.

Nagy István: Nálad voltak már?

Bakos: Kik?
Nagy István: A csendőrök.
Bakos: Miért jönnének hozzám? Mondtam, hogy...
Nagy István: Csak kérdeztem.
Bakos: Mondtam, hogy a szerbeknél razziáznak.
Egy ideig csendben morzsolják a kukoricát.
Nagy István: Hányan vannak?
Bakos: Kik?
Nagy István: Akiket nálam akarsz elrejtetni.
Bakos meglepetten néz Nagy Istvánra, rövid szünet után válaszol.
Bakos: Hárman.
Nagy István: Meddig maradnának?
Bakos: Estig. Csak estig. Éjjel kiszöknek a határba.
Nagy István: Mostanában már elég kopasz a határ.
Bakos: Van hol meghúzódnium. És ott fegyverük is lesz.
Nagy István: Ti tudjátok.
Bakos: Akkor jöhetnek?
Nagy István: Persze. Hol vannak?
Bakos: Povazsánszki csónakjában.
Bakos felkel, kimegy az udvar közepére, körülnéz, aztán int Povazsánszkinak. A halász lassan elindul csónakjával Nagy Istvánék kertje felé.
Nagy István: Ravasz dolog. Nagyon ravasz.
A csónak kiköt. A halász körülnéz, mond valamit, a csónakból a hálók és varsák alól három ember bújjik elő, felosonnak a kerten keresztül az udvarba, és besurrannak a házba.
Nagy Istvánné: Kik ezek?
Nagy István: Estig maradnak. Te nem is láttad őket. Délben azért adjál nekik ebédet. (Bakoshoz) Te pedig segíthetnél a halásznak.
Bakos: Igazad van.
Bakos int Povazsánszkinak, lemegy a kert végébe, beszáll a csónakba. Nagy István az udvarról néz utánuk.
A szomszédból valami zaj hallatszik. Nagy István halkán a falhoz megy és átnéz a szomszédba. Az öreg Szenci egy fészkerfélében rakodik. Nagy István felkapaszkodik, felül a falra, gyanakodva kérdezi:
Nagy István: Mivel kínlódik itt hajnalok hajnalán, öregem?
Szenci előbújik, a nadrágját porolja.
Szenci: Vermet fogok ásni.
Nagy István: Minek?
Szenci: Mit gondol?
Nagy István: El akarja rejtteni az aranyait.
Szenci: Aranyakkal én ma már nem itt volnék.
Nagy István: Hát akkor mit akar elrejtteni?
Szenci: A nagy semmit.
Nagy István: Nem rossz. De kinek rejtje el a nagy semmit?
Szenci: Azoknak, akik majd az aranyaimat keresik. Mert egyszer biztosan keresni fogják.

Nagy Istvánék udvarába Kuka Pali jön be. Nagy István a falról magához inti. Elvigyorodik.

Nagy István: Ha akarja, segítünk magának.

Szenci: Tessék parancsolni. Nagyon fogok örülni.

Nagy István leugrik a falról, Kuka Pali is utánamászik. Bemennek a betonozott padlózatú fészkerbe. Tele van mindenféle limlommal.

Nagy István: Hova kívánja a vermet?

Szenci az egyik sarokba mutat.

Szenci: Talán ide. A maga nyulai közelébe.

Megtisztítják a kijelölt sarkot. Nagy István és Kuka Pali csákányt fognak, és kezdik felszaggatni a betont.

Nagy István: Maga el is mehet a bótba öregem. Tudjuk, hogy milyen vermet kell csinálni. Nekünk is rengeteg aranyunk van.

Szenci: Köszönöm. Egyedül talán meg sem tudtam volna csinálni.

Szenci elmegy.

Nagy Istvánék felszaggatják a betont, aztán ásni kezdenek. Délutánra készül el a verem. Hárman nézik.

Nagy István: Ilyennek képzelte?

Szenci: Pontosan ilyennek. Elég sok arany elfér benne.

Nagy István: Estig le is betonozzuk.

Egy ládába vizet, homokot és cementet öntenek, keverni kezdik a betont.

Szenci elmegy, aztán visszatér egy üveg borral. Nagy Istvánék meghúzzák az üveget, és tovább dolgoznak. Esteledik, mire befejezik a munkát. Viharlámpa fényénél simítják el a friss betont.

Szenci: Nagyszerű. Könnyen megtalálható, de azért nem túl könnyen.

Nagy István: Várja meg, amíg megszárad, aztán rakja vissza ezeket a kacatokat.

Szenci: Még egyszer köszönöm. Fizetnék maguknak valamit.

Nagy István: Van még ebből a borból?

Szenci: Van.

Nagy István: Még két üveggel kérünk.

Szenci: Természetesen. De pénzt is adnék.

Nagy István: Pénz nem kell. Majd együtt röhögünk azokon, akik felfedezik az elvermelt aranyat.

Szenci: Én lehet, hogy akkor már nem leszek itt. De azért örülnék, ha legalább maguk nevetnének rajtuk.

Kimennek az utcára, Nagy István és Kuka Pali mutogatnak egymásnak, nevetnek. Szenci kihoz két üveg bort, átadja nekik. Átmennek Nagy Istvánékhoz, még mindig nevetnek. Nagy Istvánné az udvaron van, mosolyogva nézi őket.

Nagy Istvánné: Megint hülyéskedtek? Berúgtatok?

Nagy István: Még nem, de egy kicsit majd berúgunk. Az egyik üveget vidd be annak a három tökösnak. Biztosan a fene eszi őket a unalomtól.

Atadja az üveget az asszonynak, az beviszi a házba.

Nagy István felbontja a másik üveget, iszik belőle, majd átnyújtja Kuka Palinak. Kuka Pali leül a gangra, ő is iszik a borból.

Nagy István cigarettára gyújt, a nyulakhoz ballag, megeteti őket. Az ólban már tíztizenöt házinyúl van.

Az asszony kijön, megáll Kuka Pali mellett, aki tempósan iszogat és cigarettázik.

A folyón alig kivehetően feltűnik egy csónak, lassan közeledik. Nagy István figyel a csónakot, aztán visszamegy a feleségéhez, halkán mondja neki.

Nagy István: Szólj be, hogy igyák meg a bort, aztán szedelőzködjének. Megjött a halász.

Az asszony bemegy a házba. Kisvártatva előbukkan a három ember, gyorsan kezet fognak Nagy Istvánnal, majd a kerten keresztül lesietnek a folyóhoz. Beszállnak és lefekszenek a csónakban.

A csónak lassan eltávolodik a parttól.

Keresztelő a templomban. Nagy Istvánék újszülött fiát egy fiatal lány, a keresztanyja tartja a karjaiban, mellette vigyorogva feszít Kuka Pali, a keresztapa. Mögöttük Nagy István és felesége áll. A pap az ilyenkor szokásos szöveget mondja.

A templom kong az ürességtől, rajtuk kívül senki sincs bent. Befejeződik a keresztelés, a keresztanya átadja a csecsemőt Nagy Istvánnénak.

Indulnak kifelé, de a pap visszatartja Nagy Istvánt.

A pap: Együtt vagytok még mindannyian?

Nagy István: Harmat Jani bevonult katonának.

A pap: De él még?

Nagy István: Él. Csak rossz álmai vannak. Írt nekem egy levelet. Azt írja, hogy minden éjjel rossz álmai vannak.

A pap: A Szakács Gyurival megbékéltél?

Nagy István: Gyűlöl. De azt hiszem, titokban hálás nekem. Fél fülével megsúszta a háborút.

A pap: A karddal mit csináltál?

Nagy István kissé gúnyosan elmosolyodik.

Nagy István: Felakasztottam a falra a szobánkban. Mindennap alaposan megsemlélem.

A pap: Nézd meg magadnak mindennap. Alaposan nézd meg mindennap.

Nagy István a többiek után siet. Kilépnék a templomból. Hideg szél fúj, fázósan összehúzzák magukat. Az utcán nem jönnek emberek. Két csendőr sétál kissé távolabb, az egyik Kuglic József.

Tavaszi délután Nagy Istvánék kertjében. Nagy István és Kuka Pali krumplit kapálnak. Nagy István felnéz, a kapanyélre támaszkodik. A kerteken keresztül, a kerítéseket átugrálva Bakos és Povazsánszki fut feléjük. Nagy István a kapával meglöki Kuka Palit, és a rohanó emberekre mutat. Tanácstalanul néznek egymásra.

Bakos és Povazsánszki lihegve érkeznek hozzájuk, szólni sem tudnak egy darabig, leguggolnak a földre.

Nagy István: Elfáradtatok?

Bakos: Csendőrök. Házkutatást tartanak.

Nagy István: Nálad?

Bakos: Igen. Meg Povazsánszkinál is.

Nagy István: (*gúnyosan*) Miért tartanának nálad házkutatást? Ilyesmit a szerb részen szoktak csinálni.

Povazsánszki: Le akarnak fogni bennünket.

Nagy István: Értem. Bujtassalak el titeket is estig?

Bakos: Lehet, hogy minden házat átkutatnak az utcában.

Nagy István elgondolkodik, a folyót nézi. Povazsánszkihoz fordul.

Nagy István: Csónakkal nem lehetne?

Povazsánszki: Kilyuggatták a csónakomat. És biztosan figyelik a folyót.

Bakos: Hamarosan ideérnek a csendőrök.

Nagy István: Kuglic Józsi is köztük van?

Bakos: Igen.

Nagy István: Menjetek be a házba. Hátha tudok beszélni vele.

Povazsánszki: Inkább a padlásra...

Nagy István: Ha átkutatják a házat, a padlásra is felnéznek. Menjetek csak a házba. Játsszatok a gyerekekkel. Most tanul járni. Tanítgassátok járni.

Elindulnak, Nagy István int Kuka Palinak, hogy kövesse őket.

Povazsánszki: Legalább fegyverünk volna...

Nagy István: (*vigyorog*) Be vagytok rezelve?

Bakos: Be.

Nagy István: Én is.

Betuszolja őket a házba. Int Kuka Palinak, hogy vegye elő a pisztolyt, ő meg kimegy a ház elé az utcára.

Az utcában csendőrök járnak házról házra. Az utca túloldalán Kuglic közeledik egy másik csendőrrel. Kuglic átkiabál Nagy Istvánnak.

Kuglic: Mindjárt bemegyünk hozzád is.

Nagy István: Miért nem most?

Kuglic mond valamit a másik csendőrnek, közben Nagy István integet neki. Kuglic rövid ideig tétovázik, megint mond valamit a társaságnak, aztán átmegy Nagy Istvánhoz.

Kuglic: Akartál valamit?

Nagy István: Mi a fenét csináltok?

Kuglic: Azt a marha Bakost keressük, meg a halászt. Képzeld el, kezdettől fogva ellenünk dolgoztak. Deportálták a kommunistákat.

Nagy István: Nem létezik!

Kuglic: Pedig így van. Hogy mekkora marha az a Bakos! Ha elkapjuk...

Nagy István: Hagyd, hogy mások kapják el.

Kuglic rövid szünet után válaszol.

Kuglic: Én is jobb szeretném, ha mások kapnák el.

Nagy István: Menjünk be. Megiszunk valamit, és ezzel meglesz a házkutatás is.

Kuglic: Menjünk.

Bemennek, a gangról Nagy István beszél a feleségének.

Nagy István: Kuglic Józsi van itt, házkutatást tart. Hozd ki a pálinkát!

Leülnek. A gang szélén Kuka Pali ül, időközben szétszerelte a forgópisztolyt, alkatrészenként tisztogatja, és most rakja össze. Kuglic észreveszi a pisztolyt.

Kuglic: Neked fegyvered van?

Nagy István: Ócska, régi forgópisztoly.

Kuglic: Be kellett volna szolgáltatnod.

Nagy István: Nem való ez már semmire. Lehet, hogy már lóni sem lehet vele.

Kuglic: El kellene koboznom.

Nagy Istvánné kihozza a pálinkásüveget és a poharakat, leteszi melléjük. Nagy István tölt két pohárba, egyiket átnyújtja a csendőrnek. Az asszony mögöttük áll.

Nagy István: Igyál inkább.

Egyből felhajtják a pálinkát, Kuglic leteszi a poharat, Kuka Palit figyeli. Nagy István újból tölt, a poharat a csendőrnek nyújtja, az elhárítja, feláll. Kuka Pali a golyókat rakja vissza a forgóba.

Kuglic: Előbb ejtsük meg a házkutatást. Körülnézek egy kicsit.

Az ajtó felé indul, az asszony az ajtóig hátrál előre, Nagy István int Kuka Palinak, az helyére löki a forgót, és a pisztolyt Kuglicra fogja.

Nagy István: A házkutatás már megvolt. Vagy nem?

Kuglic sorra végignézi mindhármukat. Az ajtó felé int fejével.

Kuglic: Bent vannak?

Nagy István: Alszik a gyerek. Nagyon nyugós mostanában, örülünk, hogy végre elaludt egy kicsit.

Kuglic: Le kell tartóztatnom őket. A pisztolyt is el kell koboznom.

Nagy István: A tökös nagyon ragaszkodik hozzá. Nem hiszem, hogy kiadná a kezéből.

Kuglic: Egy játékpisztollyal akartok megijeszteni? Lehet, hogy el sem tudja sütni.

Nagy István: Lehet. De ha elsüti, a falat is keresztülyukasztja.

Kuglic: Idehívhatom a társaimat.

Nagy István: Egyszer még feljegyezhetik valahová, hogy nem hívtál senkit.

Kuglic: Hová jegyzik fel?

Nagy István: A másik oldalra.

Kuglic farkasszemet néz Nagy Istvánnal, vívódik, végül a poharáért nyúl, kiissza a pálinkát, elmosolyodik. Az ajtó felé mutat.

Kuglic: Pucoljanak innen minél előbb. A pisztolyt meg ne mutogassátok senkinek.

Kimegy az utcára. A gangon Nagy Istvánné leül férje mellé, hozzábújik.

Nagy Istvánné: Nagyon félttem.

Nagy István: Nincs semmi baj.

Nagy Istvánné: Most is félek. Soha életemben nem félttem ennyire.

Nagy István: Egyszer ezen is nevetni fogunk.

Kint az utcán csendőrök lármáznak, elvonulnak.

Nagy Istvánné: Szeretném, ha csönd lenne körülöttünk. Ha mindenütt csönd lenne. Az emberek halkán beszélgetnének, mint karácsonykor.

Nagy István: Kivárjuk a következő karácsonyt is.

Nagy Istvánné: A szép fehér karácsonyokat szeretem. Amikor minden tiszta és fehér. Gyerekkoromban derékig gázoltam a hóban, és felkapaszkodtam minden lovas szánkóra. Esténként meg a karácsonyfa körül ültünk. Senki sem lármázott.

Nagy István: Hatalmas karácsonyfát veszek neked. A plafonig fog érni.

Nagy Istvánné: A háromkirályok ünnepét is szerettem. Amikor elégettük a karácsonyfát. Imádom az égő fenyő illatát.

Nagy István: Háromkirályok napján kölcsönkérem a Firányiék szánkóját és a lovakat. Kimegyünk a határba és egész nap rohangászunk a havon. Este jövünk haza, és akkor elégetjük a hatalmas karácsonyfát. Darabonként égetjük el, hogy minél tovább érződjék a fenyő illata.

Sűrű hóesés, sima hótakaró a szántóföldeken. Távolról kétlovas szán tűnik fel, egyre közelebb érnek a száguldó lovak. A szánon Nagy István ül a feleségével. Subába burkolózva hajszolják a lovakat, az asszony hangosan nevet. Távolodnak, majdnem eltűnnek, azután ismét felbukkannak. Egy ideig semmi sem mozdul körülöttük, a távolban tanyák füstölő kéményei. Fekete emberkék tünedeznek fel a hóban, rajvonalban az egyik tanya felé indulnak, lassan körülveszik. Nagy István megpillantja őket, nem szól semmit, a lovakat másfelé irányítja. Fegyverropogás hallatszik a távolból.

Nagy Istvánné: Valahol lövöldöznek.

Nagy István: Vadászok. Vadnyulakra, vaddisznókra.

A lovak most már a messziről látszó falu felé vágatnak.

Képváltás: Este Nagy Istvánék szobája, petróleumlámpa világít. A szoba közepén plafonig érő karácsonyfa, körülötte apró gyerek típeg. Nagy Istvánné szedi le a karácsonyfadíszeket. Nagy István az asztalnál ül, cigarettázik. Nyílik az ajtó, Kuka Pali jön be, amint becsukja az ajtót, hevesen gesztikulálni kezd.

Nagy Istvánné: Mit mond?

Nagy István fölkel, pálinkásüveget, poharakat rak az asztalra, tölt magának, iszik.

Nagy István: A Bakost agyonlőtték a csendőrök ma délután. Kint a Subic-tanyánál.

Rövid szünet. Az asszony rakosgatja a karácsonyfadíszeket.

Nagy Istvánné: Nem vadászok voltak?

Nagy István: Nem.

Nagy Istvánné: Hányan haltak meg?

Nagy István: Négyen.

Nagy Istvánné: Kik?

Nagy István: A többi nem ismered.

Kuka Pali az asztalhoz ül, tölt magának. Az asszony leszedi a díszeket a karácsonyfáról. Tepsifélét vesz elő, a kályhából parazsat kotor rá, az edényt az asztalra teszi, letör egy fenyőágat.

Kopognak az ajtón. Nagy István ajtót nyit, Kuglic jön be.

Kalapját ledobja, leül az asztalhoz. Szomorúan néz Nagy Istvánra.

Kuglic: Megkínálsz engem is?

Nagy István tölt neki, a csendőr felhajtja a pálinkát.

Nagy István: Agyonlőttétek a Bakost.

Kuglic tölt magának a pálinkából, iszik.

Kuglic: Ha akkor letartóztattam volna, most talán élne.

Nagy István: Talán. A börtönben.

Kuglic: De élne.

Nagy István: Szeretett kijönni a határba. Szerette a fácánokat, fürjeket, meg a többi madarakat. Még a varjakat is.

Kuglic: Remélem, nem az én golyóm találta el. Egyetlen golyót kapott. Pont a homlokába.

*Nagy Istvánné a parázsra dobja a fenyőágot, fehér füst száll fel.
Kinti kép. Sűrű hóesés, fehér minden.*

Téli nap egy falusi temetőben. Bakos temetése. A sír mellett csak a legközelebbi hozzátartozók és a pap áll. Mögöttük Nagy István és Kuka Pali, kissé távolabb Szakács György. A temetőkapu közelében Kuglic, a csendőr ácsorog, nem tudni, hogy hivatalos kiküldetésben a gyászolókat figyel-e, vagy pedig magánemberként jött egykori barátja temetésére.

A koporsót leengedik a sírba, a sírásók kapkodva kotorják rá a földet. Úgy tűnik, mindenki szeretné mielőbb befejezni a temetést. Amikor a keresztet is felállítják, gyorsan szétszélednek. Ismét esni kezd a hó.

Tavaszi délután. Nagy István és Kuka Pali ráérősen ballagnak az utcán Szenci boltja felé. A boltnál megállnak, a falra nagy betűkkel felírva: Kitartás! A boltban rádió szól, katonai indulókat sugároz.

Nagy Istvánék belépnek. Négy-öt ember álldogál a boltban, nem vásárolni jöttek, a rádióra figyelnek. A boltos a pult mögött piszmog, Nagy István odamegy hozzá.

Nagy István: Szépen kicifrázták a házát.

Szenci: Sokkal szebb volt. Azt is írták, hogy „Éljen Szálasi!” De azt lemostam.

Nagy István: A „Kitartást” meghagyta.

Szenci: Egy kis lelkesedésre szükség van.

Nagy István: Miért nem javította át „kiugrásra”?

Szenci: Hiába.

Nagy István: Povazsánszkiék egyre többen vannak. Az oroszok is egész közel jöttek.

Szenci: Szeretnek bennünket a barátaink.

Nagy István: Vannak még barátaink?

Szenci: Nagyon hűséges barátaink vannak. Csak kissé bizalmatlanok.

A rádió körül álldogálók is felfigyelnek a beszélgetésükre. Az egyik megszólal:

I. férfi: A németek megszállták Magyarországot.

Mindenki hallgat, egy ideig csak a rádióból harsognak az indulók. Nagy István Szencihez fordul.

Nagy István: Igaz ez?

I. férfi: Fél órával ezelőtt bement a rádió.

Szenci: Pestet már megszállták.

II. férfi: Eljönnek ide is hamarosan.

Szenci: Akkor pedig nagyon cifra lesz a bolt fala. Nemcsak kívülről, belülről is. Én meg éppen most rendeltem árut. Még lázmérőket is rendeltem. Leghülyébb zsidó vagyok a környéken.

I. férfi: Sohasem láttam még lázmérőt. Kinek kell az?

Szenci: Sokaknak.

Nagy István: Előbb kellett volna rendelni lázmérőt.

Szenci: Én vagyok a leghülyébb zsidó boltos a környéken.

Nagy István elsétál az ablakig, kinéz az utcára. Emberek járkálnak az utcán, felbukkan Szakács György is. Nagy István a boltshoz fordul.

Nagy István: Szakács Gyuri még mindig nem jár a maga boltjába?

Szenci: Ezek után lehet, hogy bejön egyszer.

I. férfi: Mindig azt mondogatja, hogy egyszer elérkezik az ő ideje is.

II. férfi: Elérkezett. Elérkezett a félfülűek ideje.

Az emberek ismét elhallgatnak, a rádió recsegeve szól tovább.

Nagy Istvánék udvarában.

Nagy István fülénél fogva egy házinyulat tart a kezében. Asztal az udvar közepén, Kuka Pali nyúlhúst szeletel az asztalon. Ruhaszárító kötélén véres nyúlőr lóg.

Távolról ágyúdörgés hallatszik. Nagy István felemeli a nyulat, a távoli morajra figyel. Amikor csönd lesz, Nagy István tenyere élével a nyúl nyakszirtjére csap. Ismét ágyúdörej, a nyúl rázkódik, vonaglik Nagy István kezében, aztán kimúl. Nagy István lábánál fogva egy faágra akasztja a nyulat, kést vesz elő, nyúzni kezdi.

Ugyanakkor a Görbe utca. Nagy Istvánék háza előtt asszonyok, a bolt előtt férfiak állnak. Beszélgetnek, figyelnek az időnként felhangzó ágyúlövésekre. Az utca másik végén feltűnik Szakács György három német katonával. Az asszonyok, férfiak gyorsan szétszélednek, sietnek haza. Nagy Istvánné benyit az udvarukba.

Nagy Istvánné: Szakács Gyuri jön három némettel.

Nagy István otthagyja a félig megnyúzott nyulat.

Nagy István: Hol vannak?

Nagy Istvánné: Az utca végén.

Nagy István ledobja a kést az asztalra, mutat valamit Kuka Palinak, aztán nekifutásból átugorja a téglafalat. Szenci udvarából megy be a boltba. A boltos egyedül van, a polcokat rendezgeti.

Nagy István: Szereti a nyúlhúst, öregem?

Szenci: Szeretem.

Nagy István: Akkor szedelőzködjön. Meghívom nyúlvacsorára.

Szenci: Korán van még.

Nagy István: Nincs korán. Szakács Gyuri jön az utcában három némettel.

Szenci: Ők is korán jönnek. Egy-két dolgot még el akartam intézni.

Nagy István: Nincs rá idő. Gyerünk, átdobom a falon mihozzánk, aztán a kertek alatt elvezetem Firányiékhöz.

Szenci: Egy-két dolgot...

Nagy István: Idefigyeljen, öreg tökök! Ha ezek egyszer elkapják a szakállát, többé nem engedik el.

Szenci: Öreg szakáll az már...

Nagy István: Ha estig meglapul, az éjszaka kivezetem a határba Pavozsánszkiékhöz. Ott biztonságban lesz. Néhány nap múlva már visszajöhet velük.

Szenci: A határba?

Nagy István: Igen.

Szenci: A varjak közé?

Nagy István: A fene ott egye meg a varjakat!

Szenci: Nem kedvelem a varjakat. Erőszakos madarak. A városi madarakat szeretem: a fecskéket meg a feketerigókat. Nagy városi parkban szeretnék most sétálni, ahol feketerigók fészkelnek. Gyermekkoromban egyszer...

Nagy István: Bevárja őket?

Szenci: Csinálom a magam dolgát. Nem akar vásárolni valamit? Szívesen kiszolgálom.

Nagy István: Semmit sem akarok vásárolni.

Szenci: Hitelbe sem?

Nagy István: Hitelbe sem.

Szenci lehajol, a pult alatt kotorász, csomagol valamit. Felemelkedik, kis csomagot tart a kezében. Megkerüli a pultot, Nagy Istvánhoz megy, átnyújtja neki.

Szenci: Tessék. Ajándékba adom.

Nagy István: Miért?

Szenci: Mert én vagyok a leghülyébb zsidó boltos a környéken. Különben már régen meggazdagodtam volna, és nem lennék itt.

Nyílik az ajtó, Szakács lép be, egy német tiszttel és két német katonával.

Szakács: Mi van a kezében?

Nagy István: Vásároltam...

Szakács Nagy Istvánhoz lép, kikapja kezéből a csomagot, a pulthoz csapja, csörrenés hallatszik. A két német katona Szencit kutatja át. Szakács kibontja a csomagot, kilenc lázmérő van benne, az egyik összetört, higanygömböcskék futkároznak a csomagolópapíron.

Szakács: Mi ez?

Nagy István: Lázmérők. Egyet összetörtél. Kifolyt belőle a higany.

Szakács: Minek neked ennyi lázmérő?

Nagy István az ujjával lökdösi a kis higanygömböket.

Nagy István: Hasznos dolgok ezek. Beteg embereknek.

A tiszt parancsot ad, a katonák elvezetik Szencit. A tiszt kutatni kezd a pult alatt meg a polcokon. Mond valamit Szakácsnak.

Szakács: Hol van a boltajtó kulcsa?

Nagy István: Nem tudom.

A tiszt és Szakács beszélnek valamit halkán, németül.

Szakács: Te itt maradsz! Ne nyúlj semmihez. És senki se jöjjön be.

Nagy István becsomagolja, zsebre teszi a lázmérőket. Felül a pultra, rágyújt.

A tiszt és Szakács kimennek az udvarra, végigjárják a házat. Átkutatnak minden helyiséget, feltúrják a szobákat, konyhát, pincét, padlást. Egyre dühösebbek, nem találnak semmit. Bemennek a fészerbe.

A boltba Kuka Pali surran be. Kérdően néz Nagy Istvánra, az rosszkedvűen mutatja, hogy mi történt. Kuka Pali is felül a pultra, rágyújt.

Az udvar felől bejön Szakács György a boltba. Kulcsot hoz magával, bezárja a boltajtót. Csak azután int Nagy Istvánéknak.

Szakács: Ti gyertek velem.

Kivezeti őket az udvarra, onnan be a fészerbe. Odabent meg van tisztítóva az a sarok, ahol Nagy Istvánék régen betonoztak. A német tiszt áll ott, sarkával kopogtatja a padlózatot, az üresen kong. Szakács két csákányt lök eléjük.

Szakács: Szaggassátok fel a betont.

Nagy István és Kuka Pali egymásra néznek, aztán szó nélkül munkához látnak. A tiszt és Szakács távolabbról figyelik őket. A tiszt kikapcsolja pisztolytáskáját. Nagy Istvánék felszaggatják a betont, félreállnak.

Nagy István: Készen vagyunk.

Szakács és a tiszt a veremhez mennek, belenéznek. A verem alján apró állatkák mozognak. Szakácsék hátrahőkölnek.

Szakács: Az úristenit! Patkányok!

Nagy István: Nem patkányok. Kisnyulak.

Szakács: Hogyanohy kisnyulak?

Nagy István: Az én nyulaim odaátrol lefúrtak a föld alá, és itt fiadtak meg. A nyulak szeretnek a föld alá bújni.

Nagy István egy zsákdarabot kerít, le akarja takarni a vermet. Szakács és a tiszt pusmognak, nagyon dühösek.

Szakács: Menjetek innen.

Nagy István letakargatja a vermet.

Nagy István: Ne fázzanak meg ezek a szegény kisnyulak.

Szakács: Menjetek innen az anyátok kínjába.

Nagy István lassan elindul, nyomában Kuka Pali. Keresztülmennek az udvaron, ki az utcára. A bezárt bolt előtt fanyarul összemosophognak. Távolról ismét hallatszik az ágyúdörgés.

Este kint az utcán. Az ágyúlövések most már közelebről hallatszanak, időnként a fellillanó torkolattűz is látszik, a lövedékek meg néha egészen közel csapódnak le.

A bolt előtti téren Kuka Pali járkal, és minden robbanás után vidáman sikolt egyet.

A fal mellett Nagy István igyekszik hazafelé. Az utca túloldaláról Harmat János szólítja nevén a sötétből.

Harmat: Pista! Nagy Pista!

Nagy István meresztli a szemét a sötétbe, megáll, azután átszalad a túloldalra. Az egyik kapualjából Harmat lép elő, egyenruhában.

Nagy István: Vitéz úr! Hát mégis megúsztad?

Összeölelkeznek.

Harmat: Megszöktem. Ha elkapnak a németek vagy a csendőrök, kivégeznek.

Nagy István: Van azoknak most elég bajuk. Holnap vagy holnapután már elpucolnak innen.

Harmat: Nem merek hazamenni. Hátha keresnek.

Nagy István: Gyere hozzánk. Nem lesz semmi baj.

Belekarol Harmatba, átvonszolja az utcán, bemennek Nagy Istvánékhoz.

Nagy Istvánék szobája: Az asszony varr, egy hároméves kisleány a sarokban egy kisnyulat dajkál.

A szobában még két-három nyúl szaladgál. Nagy Istvánné felugrik. Harmat nyakába borul.

Nagy Istvánné: Harmat Jani! Hát élsz még? Istenem, milyen bűdös vagy. De az a fontos, hogy élsz.

Nagy István felkapja kisleányát nyulastól együtt, leül velük az asztalhoz. Kintről behallatszik az ágyúdörgés és Kuka Pali sikoltozása.

Nagy István: Kínálj meg bennünket valamivel.

Nagy Istvánné: Mindjárt.

Az asszony megpróbál egy kis rendet csinálni a szobában, Harmat leül az asztalhoz, megsimogatja a kisleány fejét.

Harmat: Szép gyereketek van.

Nagy István: Fél a háborútól. Azért hoztam be neki a nyulakat. Azok is félnek a háborútól.

Harmat: Én is félek.

Nagy István: Akkor játsszál te is a nyulakkal. Vagy feltörök neked egy lázmérőt, és játsszál a higanygolyókkal. A gyerek is úgy szokott.

Harmat: Lázmérőt?

Nagy István int a feleségének, az odához egy lázmérőt, Nagy István letöri a végét, kiönti belőle a higanyt. A gyerek boldogan bökdösi a higanygolyócskákat.

Nagy István: Hát így.

Harmat: Honnan van neked ennyi lázmérő?

Nagy István: Az öreg zsidó adta, mielőtt elhurcolták.

Harmat: Elhurcolták?

Nagy István: El. Én voltam az utolsó vevője. Mindenáron meg akart ajándékozni valamivel. Éppen a lázmérők akadtak a kezébe. Van még három. Ha nagyon félnék...

Odakint ismét Kuka Pali sikoltozása hallatszik.

Harmat: A Kuka Pali mit csinál ott kint?

Nagy István: Élvezi a robbanásokat. Most ő is hall. A robbanásoktól megremeg a föld, azt érzi. Olyan, mintha hallana. Rettentően élvezi.

Harmat: Ő az egyetlen.

Az asszony pálinkásüveget és két poharat tesz az asztalra, tölt a poharakba. A két férfi iszik.

Nagy István: *(az asszonyhoz)* Készíts ki ruhát is. Jani át akar öltözni.

Nagy Istvánné: Miért?

Nagy István: Neki is büdös a mundér.

Nagy Istvánné: Akkor meg is mosakodhatna.

Harmat: Persze. Megmosakodnék. Hetek óta nem mosakodtam.

Nagy Istvánné: Hozok meleg vizet.

Az asszony kimegy a konyhába. Nagy István tölt a poharakba.

Nagy István: A túlélők egészségére.

Isznak. Az asszony visszajön lavórral, egy székre teszi, meleg vizet önt bele. Harmat feláll, derékig meztelenre vetkőzik, mosakodni kezd. Nagy Istvánné kezdi előszedni a civil ruhát.

Kivágódik az ajtó. Szakács és Kuglic lép be. Szakács civil ruhában, de árpádsávoval a karján, pisztollyal az oldalán, Kuglic csendőregyenruhában, géppisztollyal. Becsukják az ajtót, fenyegetően néznek körül, azután Harmaton állapodik meg a tekintetük. Harmat félmeztelen, rémülten áll, Nagy István ülve marad, tovább dajkálja a fiát.

Harmat: Én...

Nagy István: Szépen összejöttünk. Leültök, vagy csak benéztetek?

Szakács: A vitéz is tisztálkodik?

Nagy István: Ráfér. A frontról jön.

Szakács: Szabadságolta magát, mi?

Nagy István: Rászolgált.

Szakács: Látom, a civil ruha is elő van készítve. Büdös a háború, mi?

Nagy István: Túl sokáig tartott.
Szakács: *(Harmatra mutat)* Az ilyenek miatt tart sokáig. Régen megnyerhettük volna. De majd rendet csinálunk mi.
Nagy István: Miért nem ültök le?
Szakács: *(Harmathoz)* Vannak papírjaid?
Harmat: Nincsenek.
Nagy István: Idefigyeljete, tökösök! Miért nem mentitek az irhátokat, amíg lehet? *(Kuglichoz)* Téged talán még kihúzhatlak a szarból.
Szakács: Ma már három katonaszökevényt kivégeztünk.
Nagy István: Egy napra untig elég. *(Kuglichoz)* Te is lőttél rájuk?
Kuglic: Igen.
Nagy István: Az baj. Akkor pucolj te is minél gyorsabban, mert fellógnak.
A Janit meg hagyjátok békében.
Szakács oldalba rúgja az egyik nyulat, aztán int Harmatnak.
Szakács: Kifelé!
Nagy Istvánné: Szemét ember lett belőled, Szakács Gyuri.
Szakács: Nevessetek ezen is. Ti mindenem tudtok nevetni.
Tuszkolják kifelé Harmatot, Nagy István leteszi a kisfiút, feláll.
Nagy István: Mit akartok velem?
Szakács: Ül csak le szépen. Mindjárt visszajövünk.
Kilökdösik Harmatot, Nagy István és felesége állva maradnak, a kisfiú felsír. Kintről rövid géppisztolyosorozat hallatszik. Szakács és Kuglic csakhamar visszatér. Szakács körbejárja a szobát, megsimogatja a síró gyerek fejét, leveszi a kardot a falról.
Nagy István: Lelőttétek?
Szakács: Te is azt érdemelnéd. De lehet, hogy megúszod olcsóbban.
Nagy Istvánék udvara. Az utcáról Kuka Pali jön be, az udvarban majdnem belebotlik Harmat holttestébe. Lehajol, vizsgálgatja. Azután lábujjhegyen a házhoz oson, halkán benyit a konyhába, onnan belép a szobába. Gyorsan kiiszkol az udvarra.
A szobában Nagy Istvánné az ajtó előtt áll, gyűlölködve nézi Szakácsot.
Nagy Istvánné: Ne merj az uramhoz nyúlni!
Szakács durván félrelöki az asszonyt. Nagy István neki akar menni Szakácsnak.
Nagy István: A kurva anyád!
Kuglic elállja az útját, mellének szegezi a géppisztolyt, lassan kituszkolja a szobából. Kimennek az udvarra. Szakács Nagy István torkának szegezi a kardot.
Szakács: Ne mozdulj, mert átszúrom a torkodat.
Szemének szegezi a kardot. Nagy István mozdulatlanul áll, oldalról Kuglic fogja rá a géppisztolyt.
Szakács: Ne mozdulj, mert kiszúrom a szemedet.
A gang felől eldördül két lövés. Szakács elvágódik, Kuglic sarkon fordul, még egy lövés, és ő is összecsapkodik.
Kuka Pali jön elő a sötétből, kezében a forgópisztoly. A házból kirohan Nagy Istvánné, megáll egy pillanatra, azután sírva férje nyakába borul.
Nagy István: A tökök megmentette a bal fületem.
Nagy Istvánné: Mi történik itt velünk?
Nagy István: Még mindig élünk.

Nagy Istvánné: Mi történik itt? Mit csináljunk?
Bentről egyre hangosabb gyereksírás hallatszik.

Nagy István: Menj be, fektesd le a gyereket. Mi majd levisszük őket a fűzfák alá.

Nagy Istvánné: Rettentően félek.

Nagy István: Altasd el a gyereket. Meg a nyulakat is.
Az asszony szabódva bemegey a házba. Nagy István int Kuka Palinak, megfogják az egyik hullát, cipelni kezdik le a kert végébe a fűzfákhoz.

Valamivel később Nagy Istvánné konyhájában: az asszony egy heverőn ül, sír. Nagy István lép be, hozza a kardot, leül a felesége mellé.

Nagy István: Elaludt a gyerek?

Nagy Istvánné: El.

Nagy István: Ne sírj.

Nagy Istvánné: Mi is meg fogunk halni.

Nagy István: Nem tart már sokáig. Mi élni fogunk.

Nagy Istvánné: Eltemettétek őket?

Nagy István: Lefektettük őket a fűzfák alá. Holnap vagy holnapután eltemetjük őket a temetőbe. Bakos mellé. Én meg a tökök egész nap őrseget fogunk állni. Ő a pisztollyal, én meg a karddal.
Kintről egyre gyakrabban hallatszanak a robbanások, felhangzik Kuka Pali rikoltozása is.

Nagy Istvánné: Miért nem megy már haza a Pali? Vagy itt is alhatna.

Nagy István: Nagyon boldog. Azt hiszi, hogy megmentette az életemet...
Lehet, hogy igaza is van.

Nagy Istvánné: Megöltek volna?

Nagy István: Nem tudom. A fületem levágta volna, az holtbiztos. Később esetleg...

Nagy Istvánné: Sohasem tudott nevetni. Mindig csak gyűlölködött és gúnyolódott. De nem tudott hangosan nevetni. Ha ez még sokáig tart, attól félek, hogy majd mi is...

Nagy István: Hallgass!

Nagy István feszülten figyel. Kintről Kuka Pali most már állandóan rikoltozik. Nagy István feláll.

Nagy István: Baj van. Történt valami.

Nagy Istvánné: Ugyanúgy nyerít, mint eddig.

Nagy István: Nem. Nem ugyanúgy.
Indul kifelé, az asszony belekapaszkodik.

Nagy Istvánné: Ne menj ki.

Nagy István: Meg kell nézнем. Mindjárt visszajövök.
Nagy István kimegy az utcára, futni kezd a hang irányába. Kuka Pali guggolva rikoltozik, kezét a hasára szorítja. Nagy István feltámoogatja, vonszolja a ház felé.

Belépnek a konyhába, Nagy István a heverőre fekteti Kuka Palit, aki most már csak halkán sóhajtozik.

Nagy István: Megsebesült. Be kell kötözni. Hozz egy lepedőt.
Az asszony odamegy Kuka Palihoz, kigombolja a kabátját. Remegve fordul a férje felé.

Nagy Istvánné: Haldoklik. Látszanak a belei.

Nagy István: Azt mondtam, hogy hozz egy lepedőt, az úristenit.

Az asszony bemegy a szobába. Nagy István a sebesülthöz lép, megnézi, hátrál egy kicsit. Kuka Pali az ágyról mutogat, könyörög valamiért Nagy Istvánnak, aki konokul rázza a fejét.

Az asszony visszajön, lepedőt kezd hasogatni, a lepedőcsíkokat összehajtogatja, Kuka Pali hasára helyezi. A vér mindjárt átüt a fehér lepedőn. Kuka Pali tovább könyörög Nagy Istvánnak. Az egy ideig még tiltakozik, aztán elmosolyodik, bólint. Kuka Pali visszamosolyog. Nagy István félretolja a feleségét.

Nagy István: Vezessük ki az udvarra.

Nagy Istvánné: Az udvarra?

Nagy István: Igen.

Nagy Istvánné: De hát...

Nagy István leinti. Felsegítik Kuka Palit, kivezetik az udvarra.

Nagy István: Engedd el.

Elengedik Kuka Palit, az görnyedten áll az udvar közepén. Nagy István a gang széléhez megy, előveszi a forgópisztolyt, elindul a sebesült felé.

Nagy Istvánné: Mit akarsz csinálni?

Nagy István: Menj be!

Nagy Istvánné: Nem megyek!

Nagy István: Legalább fordulj el.

Az asszony nem mozdul. Nagy István felemeli a pisztolyt, lő, Kuka Pali hátratántorodik, még egyszer lő, Kuka Pali hanyatt vágódik.

Nagy István leül a gang szélére, a pisztolyt nézi. A felesége mellé ül.

Nagy Istvánné: Megölted!

Nagy István: Ő kért rá. Nem akart szenvedni. Haldoklott már.

Nagy Istvánné: Haldoklott már.

Nagy István: Egyedül fogok őrt állni. Egy játékkarddal meg egy játékpisztollyal. Ebben is már csak egy golyó van.

LEJELENTÉS

Lengyel András

A „pesszimista” presztízs-értelmezés

A Babits–Leopold-vita egy tanulsága

„...ha valaki saját belső értékét kívánja jelezni prestige-e hangoztatásával, téved, mert csak sikerét jelzi vele, az emberek lelkében elért kedvező értéklátszatót, melynek magja vagy belső üressége még kérdéses. Egyenlő körülmények között mindig nagyobb prestige-e van annak, aki szavaira, mint annak, aki erkölcsére vigyáz.”

(Ifj. Leopold Lajos, Huszadik Század, 1910. 1–2. sz. 112.)

*„Ingyen szalonra csak az egérfogóban van.”
(Városi folklór, a 21. sz. elején.)*

1

A születő modern magyar társadalomtudomány egyik legjelentősebb – sok vonatkozásban máig izgalmas – műve alighanem ifj. Leopold Lajos (1879–1948) 1912-ben megjelent monográfiája, *A presztízs*. 1913-ban angolul, 1916-ban németül is megjelent, s fogadtatása nemzetközileg is jól alakult. Idehaza többek között olyanok írtak róla, mint Jászi Oszkár a Huszadik Században, Babits Mihály a Nyugatban, vagy Palágyi Menyhért a Magyar Figyelőben. Külföldi recepciójáról a Huszadik Század terjedelmes, sok tételt tartalmazó szemlét adott. S ami a magyar szociológia történetében nem túl gyakori, évtizedek múlva, a professzionalizálódó magyar szociológiatudomány felfedezte a maga számára e könyvet, s a 80-as években új, szélesebb olvasói körhöz is eljutó kiadás született belőle. A történetírás, a szaporodó tanulmányok tanúsága szerint, magát a szerzőt, Leopold Lajost is felfedezte. A szekszárdi születésű kitűnő író és szociológus története mégsem sikertörténet. A magyar társadalomtudományok szaggatott, amnéziás története ugyanis eleve kizárta, hogy az arra érdemes művek egy szervesen épülő folyamat részeivé, tartópilléreivé váljanak – jellemző, hogy már voltak világhírré jutott magyar szociológusok (külföldön), amikor itthon az akadémiai-egyetemi intézményrendszer még nem fogadta be a szociológiát, a „szociológus” szó szitokszónak számított. S ami még rosszabb, az emelkedő szakaszokat a „történelem” utóbb is rendre visszametszette. (Zárójelben érdemes megjegyezni, a korviszonyok ma sem kedveznek e tudásterületnek. Tetszik vagy sem, e tudomány – tisztelet a kevés számú kivételnek – mára piaci megrendeléseket kielégítő „közvélemény-kutatási” jelentések gyártójává redukálódott.) Ráadásul Leopold Lajos helyzetét, tudománytörténeti sorsát mindemellett személyi körülményei is kedvezőtlenül alakították. Mint szociológus (ahogy már Jászi Oszkár főlemlegette róla szólva) *outsider* volt, mint társadalomtörténeti képlet pedig atipikus. Földbirtokos volt, aki csakugyan gazdálkodott, s szociológiával, irodalommal csak szabadidejében, benső késztetései engedelmességgel foglalkozott. S helyzetét bonyolította, hogy ráadásul úgynevezett kikeresztelkedett zsidó értelmiségi volt, aki nem a jellegzetesen „zsidós” társadalmi szerepekben mozgott – társadalomtörténeti határhelyzetben élt. Hogy egyike volt a kor sokoldalúan képzett, tudás- és kultúra-

tisztelő zsidó intellektusainak, persze le sem tagadhatta volna, életkörülményei azonban az agráriumhoz kötötték. Azaz, ide is, oda is tartozott, de itt is, ott is szokatlan – „idegen” – jelenség maradt. Ez a helyzet persze speciális érzékenységgel verte/áldotta meg, sok minden iránt fogékonyra tette, a társadalmi beágyazottság stabilitásától azonban megfosztotta. Sorsába szinte be volt kódolva, hogy műve majd kiesik a köztudatból, s újra s újra föl kell fedezni.

Könyve, *A presztízs* azonban több mint egy évszázad múltán is inspiratív és – a szó jó értelmében – aktuális mű. Érdemes az újraolvasásra, az elgondolkodásra.

2

A könyv keletkezéstörténetét csak nagyon hozzávetőlegesen ismerjük. Annyi bizonyos, hogy 1908 körül már foglalkoztatta a téma – 1912-ben ő maga legalábbis erre utalt (Nyugat, 1912. I. 985.): „*ezelőtt öt évvel [vagyis 1908-ban!], mikor a presztízst elemezni kezdtem*”, írta. Valószínű, hogy az agrárszocialista mozgalmak szociálpszichológiáról írott cikke is már ennek az érdeklődésének a szárnypróbálgatása volt. Maga a szó és a tematika azonban explicit alakban csak a *Huszádik Század* 1910. január–februári (jubileumi) számában jelenik meg. Ekkor az indulás 10. évfordulóját megünnepelni készülő szerkesztőség rövid, reprezentatív írásokat kért munkatársaitól, így Leopoldtól is. Ő pedig ekkor már *A presztigeről* címmel adott írást a lapnak. Maga a cikk csak három nyomtatott oldal, de nem a (majdani) könyv részlete, hanem szinopszisa, vagy inkább (előzetes) rezüméje. Áruklodó jel, hogy a cím írásmódja ekkor még nem a magyar fonetikát követi, őrzi a szó idegen eredetét, de a két mottó már azonos azzal, ami majd a könyvben is szerepel, s a téma exponálása is erősen emlékeztet a könyv nyitó gondolatmenetére. Mindez arra enged következtetni, a monográfia kézírata ekkor még nem volt készen, Leopold még dolgozott rajta, de a feldolgozás már eléggé előrehaladott állapotban lehetett. Mivel a könyv kinyomtatott példányai E. Bártfai László (1987) szerint 1912. január végén kerültek a könyvesboltok polcaira, s mivel a nyomdai előállítás (szedés, tördelés, nyomtatás stb.) az akkori viszonyokat ismerve aligha vett igénybe sok időt, az anyag végleges elrendezése és megformálása valószínűleg 1911 januárja és decembere között történt. A kézirat véglegesítése 1911 őszére, a nyári mezőgazdasági munkák lezárulása utánra tehető. Az ötlettől a megjelenésig terjedő öt év munkaidőt a feldolgozott anyag széles köre, mennyisége és a téma újszerűsége önmagában is magyarázza. De tudjuk, Leopold nem is dolgozhatott kéziratán folyamatosan. A gazdálkodó életformája óhatatlanul bizonyos ciklikusságot vitt tudományos munkájába is.

Leopold igen széles érdeklődési körű gondolkodó volt, s tudta, ő nem jellegzetes „huszadikszázados” szociológus. Szövetségeseit így, egyebek közt, az írók közt (is) kereste. Adott például „földije”, a gondolkodói kvalitásokat is mutató Babits Mihály szavára is – ez, egyebek közt, 1912. március 3-i, Babitshoz írott leveléből is kitetszik. S az sem lehetetlen, hogy a könyvet Babits, mint afféle informális, „baráti” lektor, előolvasó már kéziratban is olvasta. A levél egyik mondata mintha erre utalna: „*Az a körülmény*”, írta ekkor Babitsnak Leopold, „*hogy már könyvem első átnézésére is Önt bátorkodtam felkérni, mutatja, mily megkülönböztetett tisztességnek tartom, ha munkámmal Ön foglalkozni kegyeskedik.*” (Babitslev 97.) Ez a mondat persze expressis verbis csak a felkérést igazolja, arról nem tudósít, hogy Babits eleget is tett-e ennek a felkérésnek, s lehet, hogy a kilátásba helyezett (s hamarosan csakugyan meg is valósuló) ismertetés ennek az „előolvasásnak” az utólagos, de nyilvános kiváltása volt. Ám akárhogy is történt, tény, a könyvvel a Nyugatban Babits „foglalkozott”. S ami szempontunkból nem kevésbé fontos, Leopold a kritikához, előzetesen, értelmezéskönyvitő háttérinformációkat adott Babitsnak.

A március 3-i levél vonatkozó passzusa a presztízis-könyv metaszövege, szerzői értelmezési kerete. Érdeemes számolnunk vele. A gondolatmenet első fele a kortárs-szociológia kritikája, a distanciálódás: „Pokoli zűrzavar, minden gondolkodó embert undorító gondolat-szemét gyűlt meg az utolsó évtizedekben »szociológia« gyűjtőnév alatt”, írta. „Az emberek – a kérdés ismerettani tisztázása helyett – oly szisztémákon és beosztásokon törték a fejüket, melyek a lehető legnagyobb mértékben emlékeztessenek a természettudományok szisztémáira, beosztására s. i. t., anélkül, hogy az új diszciplína belső logikája, helye gondolataink között nyugtalanította volna vérszegény és végig nem gondolt analogizálásukat. En igen régi eredtű meghasonlással néztem sokáig kisdud játékaikat, amíg beláttam, hogy vagy gondolkoznom kell vagy odább állnom. Az egész, gyönyörű nagy szociológiában Ön m. t. Uram a társadalom fogalmának, az egész diszciplína ez ősprótóplasmájának egy valamire való kísérletét sem találhatja meg. Mi a különbség pld. társadalom és részvénytársaság közt? kérdezze meg kérem e vaskos könyveket firkáló uraktól, hol kezdődik a társadalom? miben különbözik minden más tüneménytől? hol van a szociológia sui generis birodalma, ami nem-jog, nem-ethika, nem-pszichológia nem politika s. i. t., hanem ismereteink egy külön, minden mástól megkülönböztethető, saját törvényű világa.” (Babitslev 97–98.) A gondolatmenet második fele az így előkészített specifikációnak a meghatározása. A leopoldi elkülönöződés, s egyben a saját tárgy kijelölése, tematizációja. Úgy vélte, „hogy jogi, etikai, pszichológiai, politikai stb. ismereteink, vagyis a már ismert diszciplínák mindaddig nem mondják fel a szolgálatot az emberek társas együttélésének vizsgálata körül: amíg az emberek szeretni vagy gyűlölni tudják egymást (elfogultság, előítélet) vagy érteni tudják egymást (fogalom), de menten kifogyunk régi diszciplínáinkból, mikor az előítélet és fogalom a tömeges állandósággal lehetetlenné válik: mikor az emberek már nem ismerik egymást, mikor az értékelés már csak pszichológiai, gondolatmechanikai. A látszat-uralom világa, mely előbb nem volt, a mérközés nélkül való diadalok s az értékelés nélkül való hódolatok világa: íme, ez a csak-társadalom, a csak-éppent-társadalom. Úgy éreztem, hogy e világnak külön logikája van, helyesebben logikátlanságának törvényszerűségei lehetnek, hogy lelkesedések és embergyűlöletek zúgják keresztül, amelyeket lehetetlen erkölcsieknek nevezni s. i. t. Szembeszökő, óriási tüneménysoron akartam úttörésemet szemléltetni, elkülönítve a presztízistől a tekintélyt.” (Babitslev 98–99.)

Magáról a szorosabb értelemben vett presztízsről itt csak egy rövid félmondat szól, az sem definíció, hanem csak elhatárolás egy hagyományos, már bevett fogalomtól, de maga a gondolati szerkezet, amelyben mozog, világos. Nem mondja ki explicit alakban, de egyértelmű, a *társadalmiság* (voltaképpen tömegtársadalmiság) mibenléte az, amely foglalkoztatja, s amely szerinte a társadalmat konstituálja, egy „látszat-uralom” – egy olyan látszaton nyugvó uralom, amelynek ő a hagyományos tekintélytől való megkülönböztetésül a *presztízis* nevet adta. (Arról, hogy miért éppen a presztízis szó lett a jelölője annak az óriási „tüneménysornak”, amelyet könyvében bemutat és elemez, itt, e levélben nem esik szó. Erre később még vissza kell térnünk.) Megközelítése újszerűségével, mondhatnánk, eredetiségével, s az abból adódó nehézségekkel mindenesetre Leopold tisztában volt, s nagy önismerettel szólta is róla levelében: „Sok keserűség közt életet a remény, vigasztal annyi mindenért, hogy újat mondtam.” „[B]iztosra veszem, hogy a dolog és nehézség, mely elméletemet és stílusomat beárnyalja, a születő új gondolatrendszer fájdalmát, gyermeki fájdalmait jelzi s ami szó-faragás és árnyalat-hajszolás van benne, a magányos, úttalan gondolkodó tanácstalansága, aki keresett, de nem talált praecedenseket és szótárakat.” (Babitslev 99.)

Ez a felületesen olvasva csak szokványos magamentségnek tetsző magyarázat, húzzuk alá, nagy önismeretről s világos szakmai öntudatról árulkodik. Leopoldnak csakugyan egy új „szótárát” is alkotnia kellett, s ez hol sikerült neki, hol nem. A könyv legsebezhetőbb pontja éppen az, hogy e szótár szavai nem mindig kellően markánsak, átütőek, s javaslatait

nem mindig tudta elfogadtatni azzal a szakmai közösséggel, amelynek könyve elsődlegesen szólt. A mai történeti rekonstrukciónak éppen ezért e szótár belső kontúrjainak élesebbre húzása az egyik el nem hanyagolható feladata.

3

A könyv fő vonalainak felismerése szempontjából jó kiindulópont a Babits és Leopold közt a *Nyugat*-ban lezajlott vita. Babits ugyanis, ígéretéhez híven, megírta a könyv kritikáját, és írását már a *Nyugat* 1912. május 1-i száma hozta is. Fölhasználta Leopold levelét, idézett belőle egy fontos passzust, majd így folytatta: „Másszóval: Leopold egy egész szociológiának alapjává a presztízis fogalmát teszi, amelyet élesen elkülönít a tekintély fogalmától. A tekintély logikai és ethikai motívumokra vezethető vissza, a presztízis alapján logikátlan és ethikátlan tünet, és ép azért – ezt a szociológus talán nem is mondja nyíltan, de egész könyvéén átérzik – rossz. Mindazonáltal ez a rossz alaptünete az egész társadalomnak.” (Nyugat, 1912. I. 831.) Ez az értelmezés, amely az egész kritika logikai centruma, egyszerre érzékeny diagnózis és megengedhetetlen redukció. Babits jól hallja ki a könyvből Leopold „pesszimizmusát”, a tömegtársadalommal szembeni aggályát, ugyanakkor a modern társadalom belső kohéziójának, érzelem- és gondolatmechanikájának mibenlétéről, ellentétben a könyvvel, nincs szava, ezt a problémát igazában nem is érzékeli. E ponton Babits maga is azt a gondolatatlanságot képviseli, amely ellen könyvét Leopold megírta. Ez érthető, mert Babits magával a presztízissel, a presztízis középponti szerepével szemben is szkeptikus. Árulkodó e tekintetben, hogy a „presztízistünetenyekre” egy helyen feltételes módban utalt: „ha a társadalmi lélektan csakugyan speciális alaptünetényeit képezik”, mondja (1912. I. 832.). Vagyis számára ez az összefüggés egyáltalán nem volt evidens. A presztízis, s így a könyv iránti szkepszise mélyén egy jól kitapintható modernista illúzió, az újba s az újításba vetett aggálytalan bizalom húzódik meg. „Nem tudok egyetérteni Leopold pesszimizmusával”, írta. „A presztízistünetenyek [...] nem lehetnek károsak épp e társadalomfejlődésére. Presztízise mindig az újnak, a távolinak, az elzártnak van s minden presztízistünetény visszavezethető az ismeretlen tiszteletre, vágyára vagy félelmére, azokra a mély és nagy érzésekre, melyekkel az emberi lélek minden újdonsággal szemben áll. S ez valóban nagy dolog, mert hisz az emberi élet nagy eseménye az újdonság, az új érzés. Tisztelünk mindent, ami ismeretlen, távoli, ami számunkra még új érzések forrása lehet, semmit nem tisztelünk, amitől ezt nem várjuk. S szükségünk és kéjünk ez az érzés s szívesen elzárjuk megismerésünk elől a lehető érzések egy részét, hogy legyen lelkünknek izgató ismeretlen: ez magyarázata a tabutünetenyeknek. S a presztízis megszűnése egy illúzió megszűnése: kéjforrásvesztés.” (1912. I. 832.) Nem kétséges, a fiatal, kísérletező és programosan „modern” Babitsnak fontos önjellemzése, vallomása e pár sor. Sokat elárul költői motivációjáról is. S az illúzió, amely érvelése mögött megfogható, az adott irodalomtörténeti pillanatban, a modern magyar irodalom csúcra járása közben, történetileg érthető és magyarázható. Ez az illúzió kellett a kísérletezésekhez, a tematikai és poétikai újítások s felfedezésekhez. De tárgyi szempontból e vélekedés nem több, mint projekció, a saját lelki diszpozíció általános érvényű elvként való kivetítése. Így Babits saját meghatározáskísérlete sem több egy – frappánsan formulázott – modernista ideológmánál: „A presztízis tehát azt a viszonyt fejezi ki, amelyben az emberi lélek az ismeretlennel szemben áll s lényegileg több a tekintély egy elítélendő, indokolatlan neménél.” (1912. I. 832.) Vagy úgy is mondhatnánk, ez az „optimista” presztízis-értelmezés esete. Ezzel azonban elzáródott a könyv megértésének lehetősége.

A könyv általánosságban való dicsérete így természetesen keveset ér. Hogy a „könyv érdekes és jól van megírva”, hogy „figyelmünket felhívja” e fontos tüneténysorra, hogy

adatai „sokszor nagyon érdekesek”, de még az is, hogy „a madár el van fogva” (ti. megtörtént a tárgy tudományos tematizációja), elismerő, de lényege szerint csupán retorikai gesztus. Nem hatálytalanítja a könyv meritumának meg nem értését. Babits kritikájáról itt nem is kellene szólnunk, ha nem exponálná nagyon élesen Leopold „pesszimizmusát”, a presztízsnak, mint *sui generis* „rossz”-nak a (logikai) lehetőségét (amellyel ő, mármint Babits ugyan nem ért egyet, de amely ezek szerint értelmezési lehetőségként mégiscsak fölmerült). Leopold ugyanis – miért, miért nem – ekkor már mindkettőt tagadta, ám mindkettő benne van könyvében. S egy évszázad távolából mindkettő lényeges.

4

A félig vagy félig sem megértett Leopold respektálta „mélyen tisztelt földijét”, jelentős alkotónak tartotta (okkal s joggal), s nem is tartózkodott a Babits iránti elismerő gesztusoktól. Rájött azonban, hogy nemcsak nem kapta meg Babitstól azt az intellektuális megerősítést, amelyet remélt a „szociológusokkal” szemben, de könyve lényegének megértése is elmaradt. A kritikai recepció olyan irányba fordult a *Nyugat* „figyelőjével”, amely éppen alapfelismerése iránt mutatott érzéketlenséget. Így, tisztelet ide, tisztelet oda, válaszolt a kritikára. Vitacikke tónusa higgadt, nem személyeskedő, nem a személyi ütközést keresi, de csalódottsága nyilvánvaló. A *Nyugat* hasábjait azonban igyekezett fölhasználni könyve érdekében, és – élve az önértelmezés lehetőségével – válaszát „felvilágosító megjegyzések”-ként közölte.

Vitairata a *Nyugat* 1912. június 1-i számában jelent meg, Babits pársoros viszonzásával együtt. Leopold most is hangsúlyozta Babits jóindulatát, „pontos és tömör irányát”, s egy udvarias gesztussal mintegy önmaga fölé emelte, amikor Babitsot „az óceánok tudós kapitánya”-ként nevezte meg, önmagát viszont egy „kis dunajeci tutaj”-ra helyezte. (1912. I. 984.) Válasza tónusa azonban nem akadályozta meg a kritika visszatartásában, a „földijének” való ellentmondásban. „Könyvem alapgondolatát Babits néhány pompás mondatba próbálja sűríteni”, írta. „Jóindulata és fáradtsága megtisztelő. Csak az a baj, hogy amivel gondolataimat ki akarja egészíteni, könyvemben különben is benne van, amit meg ki akarna vetni belőle, nincsen benne.” (1912. I. 984.) Ez a replika, a stílus minden temperáltsága ellenére, nagyon erős ítélet, ezzel voltaképpen a kritika lényegét utasítja vissza. A vita merituma kétségkívül a presztízis „rossz”-ként való meghatározása, illetve Leopold „pesszimizmusa”. A vitapozíciók megítélése mégsem evidens, sok minden összecsúszik itt. Leopold joggal szögezte le, s könyvéből vett idézetekkel igazolta is, hogy a presztízisben nemcsak „rosszat” látott, sőt szükségképpeninek (is) vélte azt. Könyve 15. oldaláról idézte például ezt a tézisét: „a presztízsszel nemcsak a téves, a rossz, a rút él és boldogul, hanem az igaz, a jó, a szép is. A presztízis nem jelenti szükségkép az igazság, szépség, jóság bukását, csak összetéveszthetőségeket, veszedelmes közös nevezőjüket jelenti a hazugsággal, rosszasággal, rútsággal.” (1912. I. 984.). Ez az érvelés tárgyilag pontos, hiteles, csakugyan a presztízis kétélűségével számol, azaz nem csak a negatív funkciót hangsúlyozza. S álláspontja, ha nem csak anomáliákat akart megjelölni, hanem általános érvényű, univerzális elvíg akart eljutni (márpedig a társadalmiság középpontba helyezésével ezt akarta), szükségképpen értelmezés volt – ezért építhetett rá egy egész szociológiát. Érthető hát, hogy Babitscsal szemben is ragaszkodott tézise érvényességéhez. De a vitahelyzet mégsem kedvezett a presztízis-konceptió pontosabbá tételének. Önigazolásra, korábbi állításai szimpla megerősítésére készítette Leopoldot, holott éppen az „összetéveszthetőség”, „a veszedelmes közös nevező” vonalán lett volna célszerű továbbmennie. Ezt azonban Babits „pesszimizmus”-vádja blokkolta, noha éppen ez a (Babitstól jó érzékkel fölismer) pesszimizmusvonal vezet-

hetett volna a presztízs-funkció mélyebb megértéséhez, pontosabb leírásához. Leopold Babitscsal szemben felhozott példái persze ettől függetlenül jogosak, és hatálytalanítják az egyoldalúság Babits sugallta vádját. Így jogos Leopoldnak a kritikára való összegző reflexiója is: „Hogy még az ilyenmű bírálatot is belegyömöszölhessem abba a meghatott csodálatba, melyet Babits iránt változatlanul érzek, – az ősi szállóigéig kell visszanyúlnom: dormitat Homeros.” (1912. I. 985.)

Leopold cáfolta az újdonság és a presztízs között, Babitstól felismerni vélt összefüggést is. „Babits abból indul ki”, írta, „hogy presztízse mindig az újnak, a távolinak, az elzártnak van s hogy mindent tisztelünk, ami ismeretlen, ami számunkra új érzések forrása lehet. Én is így gondoltam ezelőtt öt évvel, mikor a presztízst elemezni kezdtem. Csakhogy nem így van. Nincs mindannak presztízse, de nem is csupán annak van, ami valóban új, távoli, elzárt, ismeretlen, hanem presztízses lehet, ami csak az újság, távoltság, elzárttság, ismeretlenség benyomását teszi s annak ingerével hat, a lényegtelenül, lélektelenül, véletlenül újnak, az akaratlanul vagy ügyeskedve távol maradónak s az elzárkózó közhelynek, és van új, amitől vihogva fordul el a közvélemény, van távoli, amit csak exotikusnak nézünk, elzárkózás, mely csak közönyt teremt, ismeretlen, amely csak nevetséges.” (1912. I. 985.) Majd, további példák sorolása után, summázva is kimondta: „Ezer ellenmondás rajzik fel, ha kissé közelebb lépünk Babits csinos, de törekeny presztízs-fogalmazásához.” (1912. I. 986.)

Ez a cáfolat megint sokba került Leopoldnak. Babits tézise s annak elkerülhetetlen cáfolata megint. E ponton is blokkolta az értelmezés továbbfejlesztését. Itt is igazában a látszat – a „benyomás” – keletkezésének a folyamata s törvényszerűségei lettek volna az érdekesek.

Babits kritikájának harmadik, lényeges elemére Leopold már válaszcikke elején reflektált, láthatóan igyekezett azt letudni. A terminológia – a „szótár” szavainak megválasztása – azonban hosszabb, részletesebb és konkrétabb kifejtést kívánt volna. Amit e tárgykörben Leopold Babitsnak válaszolt, az általánosságban jó s elfogadható, de éppen mert általánosságban marad, kevés. „A »udákos műszókat« három csoportra osztom”, írta. „Az elsőbe sorolom azokat, amelyekkel szemben Babitsnak igaza van. Egész sor mondatom árnyalatos bonyolultságát csak a gondolat forrongása idején nézhettem elkerülhetetlennek, az irány felesleges ácsorgásai, ha újból megírhatnám könyvemet, bizton elmaradnának, nem egy tépelődést ma már fontoskodásnak látok. [...] A Babitstól megrótt kifejezések egy más csoportja a kialakuló gondolatrendszer tapogatózásával menthető, hisz amit e könyv megkísérel, bírálóm ítélete szerint is »az elme formáinak első ráborítása az élet anyagára«, a tanácstalan gondolat ide is, oda is kinyújtja csápjait, ehez és ahoz a tudományához fordul egy kis segítségért, kapcsolókat és formákat kér kölcsön, hogy a régiék értsék az újat s hogy az új hibátlanul belenőhessen az öreg venyigékbe. Végül bocsánatot kérek, ha a harmadiknak csoportosított műszavakat még az esetben sem nézhetem feleslegeseknek, ha bírálóm »bosszankodott« is rajtuk.” (1912. I. 984.) Ez az érvelés önismeretre valló, önkritikus és korrekt reflexió, általánosságban elismerhető, ám a „szótár” csakugyan fontos szavait érdemes, sőt szükséges lett volna megnevezni és definiálni, logikai helyüket kijelölni. Leopold pechjére erre a vitaszituáció nem adott alkalmat: a Nyugat, nagy átlagban, nem a részletező okfejtések fóruma volt, a Nyugat gyakorlata a rövid, elegáns reflexióknak kedvezett.

Babits viszonzalása nagyon tartózkodó, mindössze pár sor. Címe sincs, csupán annyi jelzi a Leopold cikkéhez való tartozását, hogy közvetlenül utána van tördelve. Lényegét az első mondat mondja ki: „Nem felelek: majdnem egyetértünk.” (1912. I. 986.) Egy dolgot azonban nyomatékkal megismétel, s ebben a végére illesztett rövid mondattal kiegészülve már teljesen igaza is van: „A pesszimizmus a hangsúly kérdése: a felhozott helyek ellen is fenntartom, hogy a vaskos könyv majdnem minden lapján a rossz presztízs bírálatára esik a hangsúly. Ez nem hibáztatás, csak jellemzés.” (1912. I. 986.) Így, jellemzésként, tézise már

csakugyan helytálló, sőt lényegkiemelő, de ez, paradox mód, Babits eredeti intenciójával szemben, éppen Leopold történeti érzékenységének, „szimatának” dicsérete. Leopold ezzel a „pesszimizmusával” (értsd: érzékenységével) sok lépéssel kortársai többsége előtt járt, s szimata a Babitsénál is jobban működött. Önismeretre, s nem mellékesen magas fokú szociológiai realitásérzékre vall, hogy tudta, s már könyvében leírta, vitacikkében pedig ismét kimondta: „Az új idők diadalmámorában nem népszerű hang a kétely e szava, de amely pillanatban megláttuk a presztízs *kétéltségét*, fel kell vetnünk a logikus kérdést: [...] honnan merítjük presztízs nélkül a még nélkülözhetetlen quietívumokat? *Miképpen fogunk ezután rendet és türelmet termelni ott is, ahol a célok még nem sikerült közös nevezőre hozni?*” (1912. I. 985.) A tömegtársadalmakat belülről összetartó mentális kohézió mibenléte és működési mechanizmusa, tetszik vagy sem, e modern tömegtársadalmak alapkérdései közé tartoznak. S Leopold aggodalma a megszülető „megoldásokat” illetően egyáltalán nem volt alaptalan. Ez ma már „józan előtt nem vitás”.

5

Maga a könyv roppant gazdag anyagú, időben, térben s jellegben nagyon különböző forrásokat aknáz ki, a skála a szent könyvektől a Káma-Szútráig terjed. Történeti és kulturális antropológiai példatára sokrétű és gazdag, egészében imponáló dokumentáció. Ez a megközelítési és adatbőség azonban, paradox módon, nem mindig kedvez a koncepció átlátásának, a részletek olykor túlzottan magukra vonják az olvasói figyelmet. Néhány összefüggés azonban kiemelkedik a részletekből vagy/és ismételten megneveztetik, s ezek a könyv tulajdonképpeni tartószerkezeti elemei.

Mindenekelőtt. Ismételten, számos összefüggésben kimondódik, az a „tüneményesor”, amely Leopoldot foglalkoztatta, a „tömegesség” és az „állandóság” következménye. A nagy lélekszámú, úgynevezett „tömegtársadalmak” fejleménye. „[A] presztízs tárgyi feltétele: a tömegesség és állandóság”, mondta ki egy helyen (1987: 75.) például expressis verbis is. Az úgynevezett „vadak” társadalmában ez még nincs, „a vadak társadalmából a presztízs tárgyi feltétele [...] hiányzik. A távolathány készleti a vadat arra, hogy csak az igazolt értéknek higgyen, csak a szemelőtt helytállót tisztelje. Az értékelésnek ez a még „szembeszökő tisztasága” azonban, Leopold szerint, nem „valamely belső sajátosság eredménye”, hanem a helyzet folyamánya, a „tömegiség hiányával” magyarázható. A „törzsi élet barbárrá szélesedése” önmagában is jól igazolja ezt az összefüggést. A „megtízszereződött törzslétszám” ugyanis szükségképpen „megnehezíti a logikai, erkölcsi vagy esztétikai vezérválasztást éppúgy, mint a varázslatok és babonák szemléletes ellenőrzését.” (1987: 75.) „Az emberpresztízs drámai kipattanása a tömegiség első jelentkezésével esik egybe, s diadalával diadalmaskodik.” (1987: 76.) Leopold, szemléltetésül, egy sor adatot hoz az együtt élő emberi közösségek méreteiről és belső tagolódásáról. „Sproat megbízható mérlegelése szerint egy-egy régi, 200 lelket számláló törzsből vagy 50 embernek van különböző fokú szerzett vagy örökölt rangja, a rabszolgák száma ugyanannyi lehet, s a maradék független törzstag.” (1987: 76.) A tömegesedés azonban más helyzetet teremt. „A legpolgáriassabb nemzetek közt ma körülbelül 80% tartozik az ún. alsóbb néposztályokhoz. Babel és Asszíria, Egyiptom és Róma sok százezer embert, Hindusztán és Kína egyberoskadó százmilliókat gyűjt egy-egy hatalmi szervezet alá. A valláskeretek kitágulása óriási sámán-távolatokat teremt, a 200 emberrel szemben álló prófétát felváltja az 500 millió buddhistával szemben álló próféta stb.” (1987: 76.) (Zárójelben tegyük mindjárt hozzá, a könyv megjelenése óta a méretek tovább nőttek, méghozzá ugrásszerűen. József Attila egyik versében a 30-as években még „két milliárd párosult magányról” szólhatott, ma az emberiség lélekszáma már 7 milliárd fölött van.) Mindez azonban nem egyszerűen csak

mennyiségi kérdés, a tömegtársadalom közvetlenül már átláthatatlan. „A társadalom túlnyomó része – kusza és óriási kapcsolatokban – rólunk-nélkülünk folyik le. Az a szó, hogy társadalom, legtöbbször azt jelenti, hogy valamit nem láthatunk, hogy valamihez nem szólhatunk hozzá: vannak dolgok, amelyeket azért nem látunk meg, mert kívül esnek szemhatárunkon, vagy mert ködös az idő, vagy mert rövidlátók vagyunk, és vannak dolgok, amelyeket azért nem látunk meg, mert társadalom van, mert tömeges állandóság van.” (1987: 12.) Az érintkezési viszonyok limitáltsága, valamint a virtuális érintkezés és a gyakorlati, reális érintkezés aszimmetriája, eleve behatárolja a világ, az emberi viszonylatok közvetlen percepciójának lehetőségét. Azok többsége, akikkel egy időben élek, akik „kortársaim”, számomra közvetlenül nem szemlélhető, nem figyelhető meg, azaz nem tapasztalható meg. Az embereknek az a köre, amelyet közvetlenül ismerhetek, mert érintkezem velük, erősen limitált, a populáció összlétszámához mérten elenyészően csekély. A többiekről a maguk konkrétságában vagy nem is tudok, vagy csak közvetve, áttételeken keresztül tudok – saját autopsziás ismeretem s ítéletem róluk nem lehet. Ismereteimet, ma úgy mondanánk, valamely médiumon keresztül szerzem be és meg. (A médium szót Leopold természetesen nem használja, de felfogásában a presztízs maga is egy ilyen médium.) S e közvetettségnek/közvetítettségnek szükségképpen következményei vannak. „A társadalomban, az emberek állandó és tömeges együttélésében, ismert érték kategóriáink nem érvényesülnek zavartalanul. Az energetikailag, gazdaságilag, erkölcsileg, logikailag, esztétikailag legértékesebb nem értékesül szükségképp legnagyobb mértékben társadalmilag is. A társadalmat az emberi értékek tárgyi érvényesülésén felül amaz értékek látszati érvényesülése is meghatározza.” (1987: 11.) „[N]emcsak az a kérdés itt, mit ér egy-egy ember az erőteljesítés, a hasznosság, az erkölcsi arravalóság, az értelem és a szépség szempontjából, hanem az is: minek nézik a többi emberek? Nemcsak az a kérdés itt, ki értékesül önmagában véve, hanem az is: ki értékesül a többi embereknél?” (1987: 11.)

A könyv koncepciójának e pontján, logikailag, mindjárt adódik egy lényeges distinkció: a tekintély és a presztízs megkülönböztetése, szétválasztása. A tekintély és a presztízs ugyanis a mindent összeszó hétköznapi szóhasználattal ellentétben, Leopold felfogásában nem szinonimák. A közvetlenül megfigyelhető és megtapasztalható körben tekintély alakul ki, amely mindig ellenőrizhető. Igazolható vagy elvethető, a közvetlenül át nem látható, meg nem tapasztalható (s az előbbinél terjedelmileg jóval nagyobb) közvetítettség viszonyai közt pedig presztízs: a tekintély látszata. A tekintély látszatok alapján való vélelmezése. Ez a distinkció a koncepció fontos eleme, mert a tekintély és a presztízs azért mégis összefügg. Mindenekelőtt: „A lelki uralomnak [...] két »kiterjedése« van, [...] tekintély és presztízs.” (1987: 36.) Leopold szerint ugyan nem arról van szó, hogy a tekintély „jó”, a presztízs „rossz”, ez megalapozatlan, hamis megkülönböztetés lenne. De a két funkció nem azonosítható. „A presztízs nem jelenti szükségképpen az igazság, jóság, szépség bukását, csak összetéveszhetőségüket, veszedelmes közös nevezőjüket jelenti a hazugsággal, rosszasággal, rútsággal. A presztízs lehet védőnövénye az igaznak, jónak, szépségnek az alogika, anetika, anesztétika befagyott, merev világában”, megadva a „megélhetés”, az érvényesülés lehetőségét a tömegesség viszonyai közt is a „nemességi értékeknek”. (1987: 17.) De a presztízsnek nem szükségképpen ez a „jó” oldala a lényege, elsődleges funkciója, lényegét éppen az „összetéveszhetősége” adja, a látszat. Ezért beszél Leopold „látszattertékről”, s a presztízst egy helyen, egy adott összefüggésben ezért definiálja így: a „személyinek [...] a látszattertéket, a hedonikus gondolatmechanikában aratott magaviseleti sikert, amely átlappangja az egész társadalmat: presztízsnek nevezzük.” (1987: 15.) Azaz a presztízs hol hasznos, hol kártékony, de itt is, ott is csak látszatterték, amely meghatározott körülmények közt, meghatározott módon a személyihez tartozó értékeket imitálja. (Hogy mi adja a személyihez ezt a megkülönböztetett jelentőséget, s mi is az a „hedonikus

gondolatmechanika”, arra érdemes lesz még visszatérnünk a maguk helyén, egyelőre elég annyit tudnunk, egy speciális értékimitációról van szó. Pontosabban, a személyi is, a gondolatmechanika is ennek az értékimitációnak a konstitutív eleme.)

A presztízsz veszedelmessége tehát, mint a látszatoké általában, az „összetéveszthetőségében” van. Abban, hogy lehet „jó”, lehet „rossz”, de egyik minősége sem eleve adott, nem bizonyosság, hiányzik közvetlen igazoltsága. Igazolást ő maga is csak mint látszhat adhat.

E ponton érdemes magyarázatot adni arra, miért a presztízsz szó lett Leopoldnál a vizsgált „tüneményesor” megnevezése. A magyarázatot a szó etimológiája adja meg. A presztízsz szó, vagy ahogy akkor még franciásan írták: a *prestige* a latin *praestigiae* szóból ered, s eredetileg szemfényvesztést jelentett. Magát „a szemfényvesztőt (kockajátékos, kötéltáncost, erőművészt) praestigiator (-oros)-nak nevezték. A latin auktorok és a középkori szómagyarázók rászédő bűvészkedésnek tekintik [...], s mai értelmében, amennyire tudjuk, nem használják.” (1987: 18.) A régiak „a szavak megtévesztő varázsáról (praestigiae verborum)” is beszéltek, sőt olykor a „szemek presztízszéről” (utalva a látvány erejére). Maga a *praestigiae* szó összetett szó, s benne a *stringo* igét „meghatni”, „elhomályosítani”, „kápráztatni” értelemben is használták. (1987: 18–19.) A *praestigiae* és *praestigium* szót, mondja összefoglalóan Leopold, „a középkori latinság általában a szemfényvesztő illúziókeltés vagy a megfoghatatlan démoniség, hozzáférhetetlen varázs jelölésére alkalmazza” (1987: 19.). Idővel azonban, elsősorban a francia szóhasználatban a szó jelöltje egyre szélesebb körre terjedt ki, s eredeti jelentése elhomályosult: áttételessé vált, sőt átszellemült. Ezzel a szó alkalmassá lett arra, hogy a Leopoldot foglalkoztató „tüneményesor” összefoglaló megnevezője legyen. De aligha véletlen, hogy Leopold nem feledkezett meg visszautalni az eredetre: „Ősjelentésében íme a presztízsz megtévesztő ügyesség, melyet ars sordidának [»szégyenteljes mesterség«-nek] néznek, akik a fórumon maguk is naphosszat élnek vele.” (1987: 20.) Nem kétséges, az etimológia által a kétélű presztízsz terminus negatív dimenziója hangsúlyozódik, s kap megerősítést, és ez önmagában is Babits minősítését, a „pesszimizmust” igazolja.

A presztízsz Leopold sok területen, sokféle összefüggésben vette szemügyre – még a szexualitás és a prostitúció sem esett kívül horizontján. (Jellemző módon, még az orális szex hajdani rosszállásában is kimutatta a presztízszvédelmi szempontokat – igaz, az erre vonatkozó leírást, óvatosságból, nem magyarul idézte. A dolog magyarul való néven nevezése alighanem akkor még a szociológus presztízszét is rombolta volna.) Anyaga és megközelítésmódja mindenkor érdekes és tanulságos, minden részlet révén újabb és újabb összefüggés rajzolódik ki. Azt mondhatjuk, egy enciklopédikus tájékozottság körvonalazódik a könyv hasábjain. Ezek teljes körű rekapitulációjára azonban itt sem hely, sem szükség nincs. Néhány összefüggésről mindazonáltal célszerű külön is szólnunk.

Az egyik, amelyet érdemes kiemelni, szinte csak mellékesen, a sok hasonló részlet közt elbújva jelenik meg a könyvben, ám jelentősége mai távlatból igen nagy. Leopold ugyanis megkülönböztette az *előítéletet* és az *előakaratot*, s eközben a tárgy szempontjából fontos összefüggést mondott ki. Mach meghatározásából indult ki („Az a megszokott ítéletet, melyet előzetes vizsgálat nélkül alkalmazunk egy új esetre, nevezzük *előítéletnek*”), s idézte Mach megjegyzését is az *előítélet* „rettenetes hatalmáról” (1987: 210.). De nem állt meg itt, s az *előítélet* mellett a kortárs elmélet által alkotott *előakarat* terminust is bevezette – vagy úgy is mondhatjuk, a szokványos *előítélet* meghatározásból leválasztotta, s önálló entitásként kezelte az *előakaratot*. A két terminus közt megállapított *distinkció* nemcsak érdekes, de strukturálisan is fontos. Sok mindent megmagyaráz a presztízsz geneziséből. „Az *előítélet szuverén*”, mondja Leopold: „meggyűlt, felhalmozódott autonómia, ami át tudott menni a vérbe: az *előítélet* a legtökéletesebb szubjektivitás, a szíve szerint beszélő én, őseink és múltunk szókimondása. Ezzel szemben az *előakaratnak* nevezett tekintély heteronóm, az ember az *előakaratban* nem ön maga akar, nem ön maga tűz célt, hanem valaki más: az *előítéletben*

saját őseink szólalnak meg, az előakaratban mások ősei és tegnapijai is nemcsak a mieink: az előítélet szükségképp saját biológiai megtakarításunk, az előakarat okozta biológiai megtakarítás ellenben nem szolgálja szükségképpen a mi javunkat.” (1987: 211.) Ez, félreértések végett szögezzük mindjárt le, nem az előítélet igazolása. A két rokon jellegű előzetes meghatározottságban a saját és az idegen megkülönböztetése „csak” azt a rést teszi felismerhetővé, amelyen keresztül az én idegen hatalom alá rendelődése, manipulálása bekövetkezhet. Az előítélet, bármily „rettenetes hatalom” is, nem, az előakarat viszont már a presztízis-folyamat, az *ars sordida* része: „a tömeg a spontán előítéleten túl már csak a gondolatmechanikai hedonizmus nyomát, nem pedig a gondolatökonómia becslési értékeit követi.” (1987: 212.) Azaz, „gondolatmechanikai hedonizmusának” engedelmessé, tudattalanul bár, de idegen, tőle elkülönült hatalmat szolgál. Nemcsak ellenőrizetlen tehát (mint az előítélet is), de ezt már a nem-saját uralja, miközben azt az „akaró” én a sajátjának hiszi, a sajátjaként fogadja el. Vagyis a saját előítélet egy heteronóm, sajátot és idegent öntudatlanul összekapcsoló előakarattá lényegül át.

A másik kiemelendő összefüggés közvetlenül ide kapcsolódik. Leopold a „gondolatmechanikai hedonizmusról” beszélt, s ez, valljuk, elég váratlan szókapcsolat, terminusként is meglepő. De ez nála egyáltalán nem véletlenszerű, átgondolatlan megjegyzés. Bár furcsának hat, végig van gondolva. „A presztízis az öntudatot elborító gondolatmechanikai élő, hedonisztikus tekintély”, szögezte le például egy helyen (1987: 38.). Az ellenségről kialakított sztereotípiák (pl. „kutyafejű tatár”) kapcsán magyarázattal is szolgált. Ezek, mondja, „kivétel nélkül oly presztízisek, melyeket a gyűlölet és félelem érzelmeinek behódoló hedonikus, ellent nem álló gondolatmechanizmus termelt. A hedonikus gondolatlebonnyítás kedvében jár az én éppen uralkodó érzelmeinek, úszik a hangulatárral, a jól nevelt gentleman álmos konszenzusával, aki mindig mosolyog, és senkinek nem mond ellent. A presztízis a kellemes és kellemetlen benyomások vagy reprodukciók általánosító és állandósító többlete, s megszabadítja a személyről szóló benyomást vagy emléket a fogalmi behűtés [értsd: a megismerés, megértés »hideg« racionalitásajés válogatás akadémikuskodásától. De ezzel egyben a becslés és a nemesség megállapítását is lehetetlenné tesz.” (1987: 39.) „A mechanikai élő intenzitása”, mondja, „elragadja a presztízis alatt állót, s »értékelése az élvevel egybeesik«” (1987: 39.). Magyarán, „élv és értékelés”, azaz az aktuális hangulatnak megfelelő érzélem és az értékítélet egybeesik, az értékítélet az érzélemhez (s nem az értelemhez) igazodik. Leopold itt Wundtból indult ki, Wundt felismerését vitte tovább (alighanem innen van a terminológia szokatlansága és nehézkessége). Wundt, mondja Leopold, „logikai érzelmeknek nevezi azokat, amelyeket a gondolkodás sikere és könnyűsége vált ki belőlünk, de ilyfajta érzelmek [...] megelőzik a logikát is: ha érzelmeket vált ki belőlünk a gondolkodás sikere és könnyűsége, nyilván érzelmeket vált ki belőlünk a gondolatnak, a fogalmi magnak kész adottsága s így saját gondolatmunkánk feleslegessége is”. A készen kapottság. „Ily logikai érzélemmel jár a presztízis befogadása.” (1987: 39.) Magyarul: a tömegtársadalom embere megspórolja magának a gondolati, megismerési erőfeszítést, s elfogadja az érzelmeivel egyező, kínálkozó értékítéletet – saját munka nélkül jutva értékítélethez a világ dolgairól. A hedonizmus szó Leopold elméletében ezt a „gondolatmechanikai” spórolást fejezi ki (s látja el – negatív – konnotációval).

Mindez nem kevesebbet jelent, minthogy a presztízis hatalma alatt álló érzelmileg érdekelt az érzelmei összhangban lévő értékítélet elfogadásában. Értékítéletét nem a tárgyi igazoltság, hanem érzelmei magyarázzák és igazolják. A presztízis hatalma alatt álló ezért, s csak ebben az értelemben „hedonista”.

A harmadik kiemelendő összefüggés a szó szerepe és hatalma, a *praestigiae verborum*. A könyv tömör, de átfogó nyelvelméletet is ad, két – nem hosszú, ám tartalmas – idevágó fejezete is van: a *Szó és hallgatás*, illetve a *Hallgatás és titok*, és pluszban a nyelvi neve-

lésről is szól. Már az alaptézis is fontos: „Az állandó és tömeges társadalmakat a nyelv, a gondolat kifejezés szervezősége tartja össze belülről, mikor már a társadalomhatár a szimathatárt meghaladta. A presztízs – a szó lévén a hatékonyság legmesszebb ható és legsimulékonyabb eszköze – kezdettől hasznára fordítja.” (1987: 177.) A szó hatalma persze az emberközi kapcsolatok kezdeteitől megvan, így az úgynevezett „primitíveknél” vagy az elmaradott paraszti közegben is. De a társadalom méreteinek megváltozásával e hatalom szerkezete finomul, szerepe pedig módosul. Az önálló szférába szerveződő politikában, illetve a politikusnál már összetett funkciójú. „A politikus érzi, hogy két ember között a szó csak tudatközi lehetőséget jelent, nem szükségképpen bekövetkező megértést, érzi, hogy nem csak pusztába kiáltott szó, nemcsak holt betű van, hanem a másik határon visszhang is, s a betű nemcsak életre támad, hanem ölni is tud.” (1987: 179.) A nyelv a politikai mezőben is hatásköz. És szerepe itt megint kettős. „A nyelv jelentősége kettős”, olvashatjuk a könyvben. „Megadja az embernek, »amit a természet megtagadott tőle, egyenlő jeleket ad rendszeres kapcsolatban félig egyező, félig változó észrevételeinkhez«, és ezzel »gondolkodásunk végtelenül behatódó és egyben átfogóbb uralomhoz jut a dolgok felett«. De a nyelv társadalmi jelentősége elhajlást mutat. A nyelvnek itt szóba kell állnia, a szavak már nem a könnyű és verejték kényszerűségével hullanak, hanem felkészülnek és – amennyire csak lehet – az idegen tudathoz simulnak. S mentől jobban nő a távolság, s elbogozódik a tudatkülönbözet, annál kényszeredettebb vagy öncélúbb a szó. A taglejtések, a mozdulatok, az arcjáték közvetlensége a leírt és nyomtatott szóból elmarad: a szavak elfáradnak [...] színiük és zamatuk elveszett, szólám és közhely pora lepi el a gondolkodást.” (1987: 179.)

A szó ideális esetben, ahogy Leibniz (s az ő nyomán Leopold is) hitte, az értelem tükré. Leopold azonban már a nyelvválság korának gyermeke volt, s személyes tapasztalata is, a szemléletet alakító kulturális tájékozódása is arra figyelmeztette, a szó státusa megváltozott. Az „[e]lmálló, jelentőségben ingadozó szavak, járkáló, csavargó és csapodár szavak” (1987: 179.) rációfolnak Leibniz várakozásaira. Az „ember sohasem oly mélyszélességes opportunistá, mint amikor először megszólal” (1987: 180.), mondta. Ez az „opportunistikus” ugyan szerinte strukturális adottság, s kettős természetű. „Demokratikus” lehetőség és zavar s félreértés eszköze. Alapjában, meggyőződése szerint, olyan lehetőség van a nyelvben, amely (1) az ember s ember közti viszony optimalizálását segíti. „A szó [...] az egyéni lélek óriási megalázódása”, mondja, „mások keresése, simulás a máshoz és a többhöz, színek és árnyalatok megáldozása, lélekfinomságok szürke redukciója a beszélő- és hallószervek nyers mozgásaira” – egészeben mégis „a legnagyobb demokratikus kísérlet az embertörzs életében” (1987: 180.). A megfogalmazás elárulja, e kísérlet sem veszélytelen, ára van. Valamiről valamiért le kell mondani. A helyzet azonban komplikálódik: „amikor a szó már elszakad magától, amikor a szavak már nem is élményeinket tördelik formába, hanem az időt, az unalmat”, akkor (2) a közvetlenséget felváltó közvetítettség nyelvileg is új helyzetet teremt: az „odavetett, aláhúzott, becsempészett, hízelgő, magolt és elterelő szavak szintaxisa” már „a meg nem értés és a félreértés nyelve”. (1987: 180.) A nyelv pedig mint egyféle kínálkozó „védelmi állás” a presztízs eszköze lesz, s a „fecsegés” és a „zárkózottság” egyaránt ezt szolgálja. S ami nem kevésbé fontos: a presztízs: absztrakció, a szó pedig többféle módon is kitermelheti azt az absztrakciót, amely a presztízst alkotja (1987: 180–181.). A presztízs mint absztrakció tulajdonképpen a szóban, a szavak rendjében ölt alakot, a szavak rendjeként jelenik meg.

Nyelv és presztízs viszonyának leírása Leopold gondolatmenetében nehézkes: tapogatózó s el-elakadó, de magának az összefüggésnek a felismerése megvan, sőt arra is rájött, ez az összefüggés szándékosan is alakítható: a presztízst konstituáló nyelv neveléssel alakítható, azaz a presztízsteremtés szándékolttá, céltudatosá tehető. A történeti

fordulópontot az antik görögség és a rómaiak gyakorlatának összevetésével mutatta be, jelezve, hogy folyamatról van szó. „A presztízs elemzője számára alig van tanulságosabb forrás, mint a két nevelési eszmény, a görög és a római egybevetése a legmagasabb törekvések, az etika szempontjából”, mondja (1987: 196.). „A görög ambíció a testi szervezet, az erkölcsösség és a szemlélet gyökereiből tör napvilágra, a fiatal test, az üde összhang és a világos logika mérközését látjuk az olimpiai versenyeken, a közpályán, a bölcselők iskoláiban.” (1987: 196.) „Az üvegházi babért, a téliekertek pálmaóriáisait nem ismerte a klasszikus görög nevelés. Az elérhető megtiszteltetés csúcspontján ott áll Athén fénykorában a demokratikusan ellenőrizhető, mert megértett tekintély. A görögöknél a mérközés, a rómaiknál a hatás a főelv [...]. Róma rhétoriskoláiban s előkelő házaiban az ügyességgel megkaparintható személyi distinkció, a külszín, a presztízs kerekedik felül, s válik utóbb öncéllá.” (1987: 196–197.) Érdekes, hogy e ponton Leopold nem hangsúlyozta alapkritériumát, a tömegességet, csak hallgatólagosan odaértette azt, pedig ha valahol, akkor e ponton, a tekintély és a presztízs e pozíciócseréjénél a tömegesség szerepe jól megfogható. A kis görög városállamok világa és a világbirodalom Róma szignifikánsan más társadalmat alkot – Róma, milliós fővárosával, már tömegtársadalom. S a váltás sem egyszerű aktus, hanem folyamat. Ezt Leopold jelezte is, amikor a kései görög fejleményeket jellemezte. „A kései görög iskola egyre kevésbé azért a puha lehetőségek éveiben meggazdagítsa. A platonai gondolateszmény hatásvadászó presztízs-szerszámmá fajul: már nem azok a legkeresettebb tanítók, akik a legbölcsebbek és ismeretekben a leggazdagabbak, hanem azok, akik a legtökéletesebb reprezentálásra képesek az ifjakat kioktatni.” (1987: 194.) S illusztrációként idézte is a „presztízshajhászásba merült neveléstant” maró gúnyjal jellemző Lukianosz ironikus és keserű tanácsait. Például: „Legyen öblös hangod, arcátlan modorod és olyan járásod, mint az enyém: mindez nagyon szükséges, sőt néha magában is elégséges.” Vagy: „Horáj össze érthetetlen, idegenszerű és a régieknél ritkán előforduló kifejezéseket [...] ekkor a nagy tömeg meg fog becsülni, s meg fogja csodálni kiváló műveltségedet.” (1987: 193–194.) S így tovább. A császárkori Rómában pedig, mondja Leopold, már felállítják „a szónoklati tanszékeket”, s ezekről „a representative man [...] egész gyakorlati lélektanát s benne mint vezérmotívumot: a presztízselnyerés művészetét tanították boldog-boldogtalannak. [...] A műveltség alárendeltsége a presztízscélok alá oly általános és gyökérig menő, hogy erkölcsi züllöttség eltakarására is felhasználják.” (1987: 195.) A császárkori Rómát Leopold már „a hanyatlás és az öncélú retorika presztízsszázadai”-ként emlegeti, s a „cifra vakolat”-ról beszél, „melyet a hanyatló Róma rakott a görög derű s a jézusi egyszerűség oszlopatára” (1987: 197–198.). Mindez, nem kétséges, igencsak negatív karakterisztika, jól érezte az érvelést olvasó Babits. S Leopold nem is titkolta, hogy a mögöttük álló „kétezer év”, „melyet a régi Róma segített a presztízst öncéllá emelő pozőrökkel, az irodalom, a bölcsélet, a jog, a politika szemfényvesztőivel megrakni”, hanyatlástörténet. Azaz hanyatlás és presztízs szorosan összetartozik, ahol presztízs van, ott hanyatlás is van. „A másolásra és külszínre való nevelés a Róma öröke: egyetlen célja: elkülönözní a tömegtől és tapsot aratni.” (1987: 198.)

Leopold, tudjuk, nemcsak olvasta, de személyesen is ismerte Guglielmo Ferrerót, a hanyatló Róma történetének kitűnő ismerőjét, a hatalom dinamikájának értőjét s érzékeny bemutatóját, érvelése mögött tehát e pontokon alighanem Ferrero állt. Ennél a gondolkodástörténeti összefüggésnél azonban fontosabb, hogy a kétélű presztízs negatív dimenziójának jellemzésében igen messzire jutott, s észrevette, a presztízs nemcsak egy, a társadalmak méretnövekedése kiváltotta szociálpszichológiai jelenség, hanem, mint önállósulásra, öncéllá válásra szinte felkínálkozó technika, súlyos következményekkel járó társadalmi problémakezelési mód, „megoldás”. Olyan megoldás, amelynek negatív, romboló és deformáló következményei legalább akkorák, mint az a probléma, amelyet

a megnövekedett méretű társadalmak életében úgy-ahogy áthidal. Az eltűnő közvetlenség mérgező pótléka ez, s az emberi társadalmak nem lehetnek elég óvatosak, amikor felhasználják.

6

A könyv megítélése szempontjából nem érdektelen, hogy Leopold a morálra érzékeny gondolkodó volt, ez átsugárzik a presztízsről adott jellemzésein is. Fontos distinkcióit nem is tudta volna megtenni enélkül. Ez az érzékenység tette fogékonná bizonyos problémákra, bizonyos, történetileg kialakult fejleményekre. De kritikáját nem merte végigvinni, a jelek szerint maga is megrettent felismerései egyikétől-másikától. Egy ponton túl, föltehetően, már több minden blokkolta gondolkodását. Részben azért foghatta vissza önmagát, mert tudta, a presztízis történeti megjelenése nem pusztán egyéni önkény eredménye, valós történeti problémára adott (ellentmondásos, „kétélű”) válasz. A kis közösségekben érvényesülő közvetlenség elvesztését a nagyméretű tömegtársadalmakban, a társadalom fenntartása érdekében valahogy át kell hidalni. A kohéziót az egymást nem ismerő emberek között is meg kell teremteni. De ez, föltehetően csak egyik szempontja volt. Ezen túl azért is visszafogta kritikáját, mert ő, könyve írása előtt még egy olyan történeti periódusban nyerte el meggyőződéseit, amely jelentős gazdasági és civilizatorikus fejlődést produkált és az emberi viszonyok harmonizálódását, az élet minden területére kiterjedő haladást ígért. Ez az egész kort átító haladáshit persze, mint nem sokkal később kiderült, megtévesztő illúzió volt, s a csakugyan végbemenő pallérozódás együtt járt a barbarizálódás tendenciáinak megjelenésével, majd brutális manifesztálódásával, a vérben és mocsokban zajló „nagy háborúval”. De a fejlődés 1913/14-ig oly nagy volt, hogy a háború nagy traumáján átesett emberek még utólag is a „boldog békeidőket” látták e korban, s utólag is elnyomták magukban rossz tapasztalataikat. S alighanem az is blokkolta Leopoldot, hogy csalódva kora legradikálisabb társadalomkritikai mozgalmában, az úgynevezett „marxizmusban”, arról az inspirációról is lemondott, amelyet a nagy névadó, az önmagát egyébként a marxizmustól jó előre megkülönböztető Karl Marx életművének szisztematikus tanulmányozása jelenthetett volna. S végül, de egyáltalán nem utolsósorban nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Leopold teljesen járatlan úton mozgott, magának kellett utat vájnia a maga számára, s ez hol jobban, hol kevésbé jól sikerült. Eredményei egészében szükségképpen magukon viselték a felismertség részlegességének jegyeit.

Mindeme szempontok eredőjeként hajlamos volt a presztízis negatív dimenzióját anomáliának, például a rossz nevelés következményének látni. S nem ismerte föl, hogy a nevelés mögött is valami mélyebben fekvő társadalmi-történeti dinamika működik. Nem számolt például azzal, hogy a tőke logikája a maga szükségképpeni distinkciójából eredően maga a működésben lévő *hamis realizmus*. A működő tőke nem szükséges és hasznos javakat, hanem profitot állít elő, s a profit érdekében mesterséges igényeket generál (amelyeket aztán kielégít), s ez mind a gazdaság szerveződését, mind a gazdasági szereplők életét egy célirányosan deformált hamis racionalitás szerint mozgatja. A tőke logika uralma alatt az emberi közösségnek, de az egyes embereknek is az önismeret, jó esetben, luxus, amelyet többnyire nem engedhetnek meg maguknak, rosszabbik esetben pedig olyan szituáció megteremtője, amely egy mindent átfogó, nagy és személytelen hatalommal állítja szembe az izolált egyént, amelyből kitörni számára gyakorlatilag lehetetlen. S magának e szituációnak a szimpla fenntartása is olyan súlyt rak rá, hogy annál a fejt struccként homokba dugni is „gazdaságosabb”. A működő tőke megtévesztette racionalitást (amely az irracionalitás egyik átfogóan érvényesülő változata) az egyéneket és a közösséget kímé-

letlenül kondicionáló szuperhatalom. Még az ellene való föllépést is deformálja vagy/és átváltoztatja torz és közösségtelen lázadásokká.

Ennek a szuperhatalomnak az internalizálása, belsővé tétele a személytelen hatalomnak való behódolás leglágyabb, rövid távon legkevésbé „rossz”, legkevésbé fájó módja. Elkerülhetővé teszi a direkt, nyers erőszakot. A Leopold által presztízis névvel megjelölt fejlemény valójában ennek a folyamatnak az egyik oldala, vetülete.

7

Az adott történeti szituációban érthető, s nem is elfogadhatatlan, hogy Leopold lényegileg a lelki uralomra szűkítette le a problémát, és pszichológiai, sőt – Freud nevének említése nélkül – freudiánus magyarázatot adott rá. (Ez a leszűkítés teszi érthetővé Leopold egyik, eddig nyitva hagyott meghatározásában a *személylinek* a hangsúlyozását.) S ezt azért tehette meg, mert jó érzéssel felismerte, hogy az emberek a tömegtársadalmat a megváltozott körülmények között is a régi, ott még közvetlenül átlátható személyközi viszonyok analógiájára értelmezik, sajátos redukciót hajtva végre. Világukat, amely közvetlenül, szemlélhető és megfigyelhető formában immár átláthatatlan, illetve csak nagyon kis körre vonatkozóan átlátható, változatlanul a régi módon, még személyi szempontok szerint igyekeznek értelmezni. Ez a redukció pedig egy személytelen, absztrakt módon érvényesülő hatalmat látszatokká transzformálja, és analógiásan értelmezi, megszemélyesíti. A világnak ez a pszeudoszemélyire való redukciója, bár ezt Leopold *expressis verbis* nem mondta ki, voltaképpen az elveszett közvetlenség (önmegtévesztő) pótlása. A személyi a maga félrevezető, inadekvát formájában, annak helyére kerül, ami már közvetlenül nem látható át, ami komplikáltabb és elvontabb annál, ami hajdan a kis-méretű közösségekben közvetlenül szemlélhető és biztonságosan megítélhető volt. A redukció tehát önmagában is megértést akadályozó probléma. Mert (1) az így felfogott „személyi” voltaképpen csak hamis, látszatszemélyi „tünemény”, (2) leegyszerűsíti (s így meghamisítja) a bonyolultat. S a hibás gondolati processzus itt még nem is fejeződik be. A presztízisnek, a látszattüneménynek alávett értelmező még ezt a személyit is kényelmi logikával „értelmezi”, spórol.

Leopold értelmezésének sajátossága, s egyben érdekessége, hogy a presztízis vezérelte gondolkodás és cselekvés folyamatát a freudi mélylélektan sémája (kínkerülés, kéjkeresés) szerint ragadja meg, de a saját szótára szavaival írja le. Fontos szerepet juttat a megértésnek („fogalom”) és az akaratnak („koncentráció”), de tudja, s ezzel számol is, ezek erőfeszítést igényelnek (a megértési és akarat igénynek megvan a maga ára, mondhatnánk, kínja, hozzájuk nem vezet királyi út), ezért a lelki háztartás igyekszik könnyebb megoldást találni. A „koncentráció kínérzettel jár, kényelmetlen és keserves, így akaratmechanizmusunk preferálja azt, ami egyenlő feltételek mellett a legkevésbé koncentrált, az élmény felett a nem-élményt. Az én – önfenntartási ösztönénél fogva – csak ott fog koncentrálni, ahol kénytelen, és egyenlő értékek közül a még nem-élménynek, a még nem akarhatónak akaratmechanikai hatóányt ad. De hajlam, ösztön, vágy nélkül a preferálás nem jöhet létre, viszont a hajlam, az ösztön, a vágy intenzitását az akaratmechanikai kéjtöbblet jobbra vagy balra tolhatja el. Az akaratmechanikai hatvánnyal jelentkező bármely hajlam, ösztön, vágy, mely valamely emberre vagy csoportra irányul, szintén presztízis.” (1987: 108–109.) A presztízisnek ez a kitágító újraformulázása már több, mint a személyire irányuló látszatok elmélete, ez már egy érzelmileg motivált ismeretszerző és beállítódásalakító irányultság. „A fogalom [megértés, megértettség] és koncentráció [akarat] is a formailag lezárt érzelmet és vágyat jelenti, a presztízisben a lezártág valósága a szabadság illúziójával párosul, okainkat, érveinket lappangó, névtelen érzelmek, elmosódott hangulatok értelmünk valóságos beleszólása

nélkül lökik előtérbe.” (1987: 109.) „A tömegátlag a fogalom [= megértés, megértettség] és érzelem, az akarat és a vágy létharcában mindig az érzelem és a vágy pártjára hajlik.” (1987: 109.) S a presztízsből manifesztálódó „személyi” előnye e vonatkozásban nyilvánvalónak látszik a kint kerülni akaró számára: „A fogalom és a koncentráció megnyugtató hatására képes a személyi anélkül, hogy az alanya fogalom és koncentráció kínérzelméhez is hozzájutna. Mintegy a személyi elvégzi a fogalom és koncentráció minden terhét: a patriarkalizmus leszerelő biztonságával. Mentől határozottabb, élesebb, mentől inkább magától értetődő a személyi, annál sikeresebb lesz a gondolat- és akaratmechanikai érzelmentöbblet, mert annál inkább pótolja a fogalom és koncentráció nyugalmi többletét is.” (1987: 110.)

A mai spindoktorok ezt tudják, s ezzel élnek vissza „kommunikációjuk” megtervezésekor.

A leopoldi értelemben vett presztízsnak engedelmeskedő természetesen nem hülye. Maga is érzékeli a személytelen, elvont hatalom erejét, de a hideg, érzelmentes, racionális elemzéshez nincs meg a kompetenciája, nincsenek meg a tárgyi és személyi lehetőségei. Ezért, jobb híján, a számára kínálkozó, látszatokra épülő, analógiás értelmezést végzi el. Vagyis egyszerre gyakorlatias („racionális”) és önmagát félrevezető, s így simul bele abba a rendbe, ahová helyét a nagy történeti trendek kijelölik. Így persze megmarad fölülte a személytelen elvontság hatalma, de a presztíz alatt álló egyén (vagy egyének kisebb-nagyobb csoportja) mégis igazodási pontokhoz jut. Igaz, ezek a pontok hamisak, de az eligazodás látszatát nyújtják. Az egyén s a közösség pedig aláveti magát a pszeudoszemélyinek.

A spindoktorok pedig közben cinikusan termelik a szemetet és söprik azt a szőnyeg alá – amíg lehet.

*

A könyv és szerzője természetesen nem a mai kampányguruk, a spindoktorok előfutára, hanem a modern tömegtársadalmak egyik strukturális problémájának fölismerője, egy nagy veszélyforrás előrejelzője. A modern, megértő szociológia művelője, aki leírta, amit felismert, s ezzel az emberi közösség önértését szolgálta. Felvilágosított. De rossz közérzete, amelyet Babits „pesszimizmusként” dekódolt, valós volt. Bármennyire igyekezett is „értéksemleges”, „objektív” leírást adni, saját kora vágyainak szemszögéből is ítélte, s érzékelnie kellett, ez a társadalom, minden „haladás” ellenére nem olyan, amilyennek a saját eszményei alapján elvárható volna, amilyennek lennie kellene – eszmény és gyakorlat diszkrpanciája éles belső, szerkezeti törésvonalat rajzol ki. S Leopold a jelek szerint tudta, vagy legalábbis sejtette, hogy ezen a helyzeten kitűnő elmék felismerő, „leleplező” teljesítménye sem változtat alapvetően, a probléma mélyebben fekszik. Alighanem ez a székszis, de mondhatjuk úgy is, magas fokú realitásérzék mondatta ki vele a keserű felismerést: „Mi haszna lehetlenné tenni az uralmat, ha a szolgaságot nem tudjuk lehetlenné tenni?” (1987: 207.) A leíró szociológus elnyomhatatlan morális érzéke azonban értelmezését implicite olyan irányba is kielésítette, amely, egy évszázad távolából ma már tudható, a modernitás kibontakozásával egyre súlyosabbá vált. A realitásvesztés és a manipuláció totalizálódása ma már e tömegtársadalmak alapjait bomlasztja szét.

JEGYZET

Leopold Lajos könyvének kiadásai: *A presztíz*. Bp. 1912, Athenaeum, (Szociológiai Könyvtár 8), *Prestige*. A psychological study of social estimates. London, 1913, T. Fischer Unvrin, és New York, 1913. Dutton and Comp., *Prestige*. Ein gesellschaftspsychogogischer Versuch. Berlin, 1916, *A presztíz*. Sajtó alá rend., a jegyz. és bibliográfiát összeáll., az utószót írta E. Bártfai László. Bp.

1987, Magvető. (Magyar Hírmondó) – a szövegben, a kiadási év és az oldalszám megadásával ezt az utóbbi edíciót idézem. Ide tartozó írása még Leopoldnak: *A presztígeről*. Huszadik Század, 1910. 1–2. sz. 110–112., *Presztízs és osztálytagozódás*. Új Élet (Népművelés), 1912. 1. sz. 36–50. (Ez „mutatvány” a könyvből.) Írásainak válogatott jegyzéke az 1987-es kiadásban (440–443.). – Az 1912-es kiadás elismerő kritikája Jászi Oszkártól: *A presztízs*. Huszadik Század, 1912. 5. sz. 645–649. Ld. még Palágyi Menyhért: *Ifj. Leopold Lajos: A presztízs*. Magyar Figyelő, 1912. II. 501–503. Az angol nyelvű kiadások recepcióját szemlézi: Jászi Oszkár: *Angol és magyar tudományos közvélemény*. Huszadik Század, 1914. 1. sz. 85–90. – Az újrafelfedezés: Bertalan László: *A presztízs fogalmáról*. Szociológia, 1977. 1. sz. 108–130. – Leopold levele Babitshoz: Babits Mihály levelezése 1911–1912. Sajtó alá rend. Sáli Erika. Bp. 2003. 97–99. (E kötetre Babitslev rövidítéssel hivatkozom.) A Babitscsal való vita: *Babits Mihály: A presztízs*. Írta ifj. Leopold Lajos. Nyugat, 1912. 9. sz. 831–832., Ifj. Leopold Lajos: *A presztízs*. (Felvilágosító megjegyzések Babits Mihály bírálatához). Nyugat, 1912. 11. sz. 984–986., Babits Mihály: [*Viszonzó*.] Nyugat, 1912. 11. sz. 986. Személyes kapcsolatukról: Csekő Ernő: „Mélyen tisztelt földim!” Ifj. Leopold Lajos és Babits Mihály barátsága. Múlt és Jövő, 2006. 2. sz. – Az életrajzhoz: Csekő Ernő: *Ifj. Leopold Lajos és Szekszárd*. A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XXIX. Szekszárd, 2007. 413–498. Ld. még: Gál István: *Ady Szekszárdon és „A senki Dunája”*. Dunatáj, 1978. 1. sz. 20–27.

Virág Zoltán

Színre színt, formához formát

(Szajkó István újabb munkáiról)¹

A helyekhez ragaszkodást és az otthonosság auráját a különböző kulturális régiókat egybefonó értékrendszerezéssel teljesebbé tevő gondolati érleltség, a személyes élettörténet epizódjaiba ágyazódó és a környezetérzékelés sokrétű tapasztalatain edzett Szajkó István-i kifejezőkészség a klasszikus meg a modernista hagyomány esztétikai elágazódásaival, színuralmi tendenciáival vet számot közel öt évtizede. Az emberi sors legmélyéről merítő festőművészt a korszakmódosulások, a szakaszos átalakulások vizuális befoghatósága készleten műtermi elvonulásra a kezdetektől fogva. A nosztalgikus fellángolásokat elhárító fegyelmettség híve, s a modoros tájfantáziákon, a témaismétlő megrekedtségen felülkerekedést részesíti előnyben, az elfogult historizálás elé akadályokat gördítő felkészültséget és szakmai morált képviselve. A készen kapott világlátványok rögzítésének objektivistá dogmája, utánzási ügybuzgalma kevésbé hatott rá. A kimódolt utalásokkal, a rövid lejárátú evidenciákkal pepecselést mindig mellőzte, az anyagtanul sterilitás hóbortjaitól elzárkózott, a formai egysíkúságnak vagy darabosságának nyoma sincs alkotásain.

Rajztudásának kivételességét, ecsetvonásainak bravúros ökonómiaját, pasztellkrétás homogenizálásait, tusfutamideket rejtett hurkolású lágyágát zágrábi akadémiai mestere, Nikola Reiser nemcsak inspirálónak találta egykoron, hanem hajdani fiatalkori önmagát, elhivatottságát és munkaintenzitását fedezte fel tanítványa tehetségének megnyilvánulásaiban. El sem akarta engedni a horvátok fővárosából, hadd mutathassa és taníthassa meg az arra érdemeseknek: „hogyan kell festeni”. Szajkó István azonban visszatért bácskai szülőföldjére, egyre jobban szélesítve és érvényesítve tudását, amelynek megalapozódásához olyan kimagasló tanárai járultak hozzá ösztönzéseikkel, mint például a lírai elvonatkozások, a kalligrafikus gesztusok és az izolált felszínnek mágusa, Ferdinand Kulmer, vagy az az Ivan Lovrenčić, aki Miroslav Krleža műveinek egyik legeredetibb, legavatottabb illusztrátoraként a kontrollált és szublimált grafikai kontúrozásnak, a cikcakkozó nyomatekésítésnek a gyermeki nyitottság emlékeibe feledkező spiritualitását ismertette meg vele.

Szajkó István munkáinak belső áramlásaiban, a valós meg a képzeletbeli határan egyensúlyozó átmeneteiben és méretkiterjedéseiben a terek sohasem elrettentőek, sohasem konganak üresen, kolorisztikus részletkibontásuk, eseménylűktetésük nem áraszt hidegséget. A lényegi kiforrottság összhangja semmikor sem marad le, illan tova a vásznról, a falemezről, a fémlapokról, a kartonokról és a fóliákról, ezért a hol antropomorf, a hol zoomorf, a hol phytomorf modellközpontúság, illetve a kombinációikat kötetlenül váltogató, sorozatképző játékoság elnyomhatatlan megfejtéskényszert vált ki képciklusainak, jeleneteinek szemlélőiből. Mostani tárlatának kivétel nélkül a 2018-as év nyarán

¹ Bevezetőként hangzott el a kecskeméti Kápolna Galériában, Szajkó István kiállításának megnyitóján, 2019. május 7-én.

készült darabjai persze ki is billenthetik nyugalmából a nézőt, hiszen a spontánnak tetsző állapotszerűségek, a lebilincselő fényhatások, a szuggesztív színvegyítések megemelt feszültségdózisokkal sugároznak feléje. A komponáló képesség egyedítő jegyei révén így talán még nyilvánvalóbb, hogy képzőművész alkotónk kerti birodalmai, szabadkai-lókúti hátszágainak feltett növényei és kisállatai mind-mind sorsszimbólumok, személyiség többszöröző létallegóriák.

Az alakfinomító tüzetesség és az arányos formakitöltés preferenciáinak azonosítása-kor a Nikola Reiser-i színletisztultság örökségének adózás a rétegek építőanyagyszerű felhordásában és tökélyre vitt összedolgozásában ragadható meg, esetenként pedig a leemelések visszavékonyítások nyomaiban érhető tetten, amellyel a művészeti konvenciók és tradíciók egyidejű ötvözése és hatályon kívül helyezése² talált méltó követőre a személyében. A sűrítéssel kivitelezéssel, a mindennapok lidércnyomását visszafogó csendéleti harmóniával Szajkó István „*két egymástól távolos festésmód, a lázas, expresszív vonalvezetés és a racionális felületképzés egy alkotáson belüli alkalmazását*”³ állítja előtérbe. Az általa gondozott növények, a vele élő állatok, a bevált használati eszközök, a kézre eső szerkezetek archaikus idolszerű megbecsülése úgy tanúskodik nála a szüntelen festői történekekről, a természetközelség hamisítatlan artisztikumáról, hogy közben mit sem veszít absztrakciós mivoltának⁴ utánozhatatlan hitelességéből.

A Kosztolányi Dezső, Csáth Géza és Danilo Kiš szülőhelyének városközponti madársódületét (*Galambok a szabadkai főtéren I–II.*), a jövőjük mellől elmaradhatatlan négy lábú kísérőket (*Kutyaportré I–VIII.*), a vajdasági urbánus és a bakonyi falusias magánuniverzumokat bemutató együttretzdülések (*Szabadka és Lókút, Kert ösvénnyel, Kert kúttal, Rendezetlen kert*) voltaképpen a lenti és a fenti szférák mitologizáló kivetülései, terület- és felületszerveződésai. Közegpárosító elrendezései a zágrábi Donji grad és Gornji grad (az Alsóváros és a Felsőváros) beszippantó hatását, a település felett virrasztó Medvednica (Medve-hegy) erdős bordázatának burjánzásait meg a dunántúli lankák szelíd íveléseit felidéző optikai összecsisztatások. Érzékenysége az 1970-es évek óta „*úgy tör föl, hogy kézvonásaival behálózza a vásznat vagy a papírt az átalakított élmény felismerhető akcentusaival*”.⁵ A motívumai felpörgetése és továbbfejlesztése közbeni-utáni árnyékba vonással, háttérbe távolítással összegez: terebélyesít és hatványoz, majd lefokoz és felszámol. Lelket lehel a dolgokba – mondjuk egy nyomókútba, egy vízakna beton kávájába –, a töveken növekvő bogyotermések érési folyamataiba férkőzik (*Paradicsom lilában, Paradicsom zöldben*), az állatsors anyatermészettel fenntartott egységét kutatja, s a test, e hús-vér porhüvely múltjára és jelenére koncentrálna rokonszenvez figuráival.

A jelentésképződés és a jelentésmenetség a betagozódó feloldódás, az árnyalatokba veszés folyamatos és/vagy kölcsönös látszólagosságaként foglalkoztatja, abból kiindulván, hogy a szín nem elvonatkóztatható, nem elválasztható attól, amiből és ahogyan összeáll.⁶ Emiatt annyira sokatmondóak a szinte a fotoszintézisig elkalandozó levélzeti imaginációi, a zöldesen, sárgásan, barnásan, szürkésen lecsorduló-elfolyó lombfátylai (*Palicsi fűzfá, Lókúti fűzfá, Elmosódott fűzfá*), valamint a mezítelenül sütkérezőit, a mólókról vízbe ugráló strandolóit körbeölelő tengere mélykékjén áttörő smaragd és akvamarin pászmái, heves

2 Vö. Zvonko Maković, *Nikola Reiser*, Zagreb, Art magazin Kontura/Galerija Mona Lisa, 2005, 27. és 47.

3 Náray Éva, *A hangulat búvóletében* (Szajkó István kiállítása a Vajdasági Képzőművészek Egyesületének Képtárában), Híd, 1988/Január, 137.

4 Vö. Németh Lajos, *Szajkó István kiállítása elé*, Híd, 1988/február, 268.

5 Bela Duranci, *Szajkó István az újpesti Tavasz utcában*, Híd, 1988/február, 271.

6 Ehhez Michael Taussig, *What Color Is the Sacred?*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 2009, 250.

folyadékfröccsenései (*Adriai fürdőzők I–II., Napozók*). A kis ebek gazdájuk iránti odaadását, feltétlen szeretetét fotóalbumszerű kronologikus hűséggel tükröző archiválásai, portretírozó pillanatmerekítései metaforikus önarcképekként kezelendők. A pecázó földre fektetett, fűbe döntött járgánya (*A horgász biciklije I–II.*) a hétköznapi problémamegoldás, a hobbinak hódolás afféle letéteményese, amely nemzedékről nemzedékre öröklődően hirdeti-igazolja a civilizációs fejlődés, a technológiai találékonyság és a társadalmi gyakorlat réges-régi összecsiszolódottságát. Az alkotói védjegyévé váló kerékpár tehát nem pusztán a gyorsabb araszolást előmozdító pedálos masinéria, nem feltétlenül a magára maradó, elszegényedő ember szükségmegoldása, marginalizálódásának beharangozója, netalán az alkalmi örültségekbe belelovaslás játék- és sportszere, hanem az etikus járműválasztás fizikális és szellemi dimenziókat megnyitó stílusosságának a biztosítéka.

Szajkó István művészete a gátak nélküli élményteremtődésekből, a zavartalan nomád életüket élő jelölők ide-oda úszkálásából, szabad minőségkeveredéseiből és tartalomcsere-lődéseiből⁷ táplálkozik. A szunnyadó én felébresztésével, álomból felrészésével a drótszamarazós létmód tárgyiszteletéhez, a versenybringa ideájához (*Két keréken*) juttat közelebb, hiszen rónasági származású bicaj szakértő és készletező lévén ő „*úgyszólván a bőrén érzi a végtelen sokféleség eszményi szintézisét, az apróságokét a földön, s a mind hatalmasabb, mind mérhetetlenebb arányokét a mindenségben*”.⁸ Serkenjünk fel, hogy kiállított képeit szemrevételezve melléje társulhassunk, s útbaigazításait a jövőben is követhessük.

---

7 Ehhez Viktor Žmegač, *Književna retrospektiva dvadesetog stoljeća = V. Ž., Europski duh (Zapisi 2011–2012.)*, Zagreb, Profil, 2012, 185.

8 Veljko Petrović, *A rónaság dicsérete*, ford. Borbély János = V. P., *Ének délben (Válogatott novellák)*, ford. Borbély János, Csíkos István, Csuka Zoltán, Herceg János, Illés Sándor, Sorg Ida és Szenteleky Kornél, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1994, 135.

Pethő Sándor

Botló drót

*Hát hol van itt Európa? Nézzen szét, nézzen magába,
Itt sár van, és ön van, és én vagyok, szakadatlanul.*

Cseh Tamás–Csengey Dénes: Kiegyezés tangó

1

(1) A háború nem akkor ér véget, amikor a hadviselő felek békét kötnek, hanem legkorábban akkor, amikor az utolsó katona, vagy annak biztos halálhíre megérkezik a frontról. Mivel a békekötés nemcsak nemzetközi jogi aktus, hanem társadalomlélektani folyamat is, minden háború sokkal tovább elhúzódhat, mint az általa romba döntött országok újjáépítése. A vesztes, kifosztott, megszállt országok, és a bennük élő, politikai vagy egyenesen fizikai létezésükben fenyegetett nemzetek esetében az idegen hatalom jelenléte fizikailag, a geopolitikai helyzet megváltozásába vetett remény pedig lélekben emlékezteti a társadalmat arra, hogy a háború még nem ért véget. A befejezetlen háború pedig kiszámíthatatlan hosszúságú jelenné cseppfolyósítja a múltat, és ezáltal a realitások helyett a remények irányából elképzeltté változtatja a jövőt. Mindennek következményeként megszűnik a múlt megszűntetve megőrzésének ritmusára elképzelt történelem. Nem úgy, ahogy Hegel, Marx, vagy éppen Fukuyama vizionálta. Nem azért, mert a világszellem, a proletáriátus, vagy a liberális demokrácia győzelmével beteljesíti a célját. Hanem azért, mert lezáratlan marad. A fele történelem, mert az események *de facto* múlttá válnak. A másik fele azonban soha nem egészen az, mert a múlt lélektani szempontból jelen marad. A fél történelem le nem zárt fele a múlttal folytatott, jelenben zajló társadalomlélektani háború.

A félig megéltség: megszakítottság. Ezért a félig megélt történelem ritmusa a megszakítás-helyreállítás dialektikája, történetfilozófiai alapélménye pedig a *ressentiment*. A történelem (*die Geschichte*), megtörténik (*geschieht*), a félig megélt történelem pedig szakadatlanul újra történik, ám, mivel lezáratlan, soha nem történik meg igazán. A szó ontológiai és történettudományi értelmében nem valóságos, ám mivel társadalomlélektani valóság, mégis sajátos módon az. Musili értelemben vett léthasonló (*seinsgleich*). Azáltal az, ami, hogy soha nem az, ami valóságosan lehetne, vagy aminek lennie kellene. Ezért a külső szemlélő számára mindig groteszk. Lenin lámpája: olyan izzólámpa formájú világítóeszköz, melynek fényforrása nem az elektromosság, hanem a búrájába töltött petróleum és a lámpafejen át kivezetett kanóc.

A léthasonló történelemnek nincs önmagából levezethető telosza, sem eszkathologikus beteljesülése. Legbelső lényege szerint állapotokat, vágyakat, hozzájuk kapcsolódó társadalomlélektani attitűdöket és magatartásmintákat konzervál. Ezeket azonban a legkülönbözőbb társadalmi körülmények között, egymást tagadó politikai ideológiákban és egymással ellentétes jelentésű erkölcsi érték kategóriákban képes szakadatlanul újrafogalmazni. Ezért tudja időről időre látványosan megtagadni, majd, olykor egyenesen a „régiség” visszatéréseként, kívánatos jövőként tételezni a múltat. A léthasonló történelem egyszerre gunyoros cáfolata az evolutív, és az osztályharcos történelemtudományok optimizmusának, és azoknak a pesszimizistáknak, akik Hésziodosztól a 20. századi tradicionalistákig a történelemben pusztán az emberiség lassú, reménytelen degradációját látják: Nem mutat egyértelműen sem előre, sem hátra. *Per definitionem* kétarcú: egyszerre tekint a múlt és a jövő felé, ám a hagyományos Janus-arccal szemben két ellentétes látószöge paradox módon egybeesik egymással. Statikusan nézve: a jelen és a múlt egymásra exponált, ezért elmosódó szellemfotója. Dinamikájában: Géricault epsomi derbin futó négy lóva: a látható mozgás nem valóságos, ámde a néző számára mégis megjeleníti a mozgás valóságát. Bizonyos szempontból még pontosabban is, mint annak fotografikus ábrázolása.

Bár jelenét éppúgy meghatározhatja a múlt iránti nosztalgia, mint annak elkeseredett tagadása, a félig megélt történelemben sem az egyén, sem a társadalom számára nincs semmi nosztalgikus. Ha a jelen értékét a múlttá válásának szükségszerűsége adja, a kettő közötti határ elmosódása bizonytalanná tesz és szorongást okoz. A léthasonló történelemben élők kollektív emlékezete ezért szükségképpen át meg át van szöve titkokkal, elfojtásokkal, elhallgatásokkal. A kollektív emlékezet folyamatosságának helyreállítása: a félig megélt történelem felszámolására tett kísérlet. És ellenkezőleg: tartósításának leghatékonyabb eszköze az, ha a társadalmat elzárják a saját múltjától. A dupla nullás, szigorúan titkosított történelem ezért mindig léthasonló.

A léthasonló történelem megélői számára a maga sajátos módján zsarnoki is: Minden jelentős fordulata a társadalom legmélyebb szemléleti formáiig, a tér, az idő emlékezet és identitás mélységéig hatol, és újra meg újra átstrukturálja azt. Ezért a félig megélt történelemben élő ember mindig kiszolgáltatott. Jelenét nem egyszerűen a múltja következményei, hanem a múltból adott, egymást időről időre tagadó magyarázatok alakítják.

A léthasonló történelem a Közép-Kelet-Európában élő népek meghatározó politikai és társadalomlélektani tapasztalata. Szükségképpen, hiszen az itt élő nemzetek politikai önmeghatározásának, legalább az első világháború befejezése óta három meghatározó eleme: a nagyhatalmi függés, a megalkuvás és a józan alkalmazkodás vékony mezsgyéjén tenyésző kiváras, és a történelmi katasztrófákat valamiféle metafizikus igazságszolgáltatás révén korrigálni vágyó remény.

(2) A közép-európai ember politikai térképze, meglehet, soha nem volt nagyon szilárd, ámde a 20. század elejétől kezdve egészen biztosan tragikusan képlékeny. Társadalomlélektani alapélménye, hogy nem generációkon átörökölt tapasztalatait, hanem külső, vele szemben többé-kevésbé a hatalom, azaz kényszerítés nyelvén beszélő politikai erők, és/vagy saját írástudói igazítják el

– olykor egymásnak ellentmondó módon – még abban az egyszerűnek látszó kérdésben is, hogy hol él. 1915-ben Friedrich Naumann Berlinből még úgy képzelte, hogy *Mittleeuropa* a Német Birodalom nyugati határaitól az Osztrák–Magyar Monarchia keleti és déli határaiig terjed. Az a polgár, aki valamelyik prágai vagy budapesti kávéházban olvasta ezt, először alighanem felszisszent, aztán lepökölte a szivarjáról a hamut. 1915 őszén az oroszok épp visszavonultak Galíciában, a helyzet az állóháború ellenére a nyugati fronton is kiegyenlítettnak látszott, az Egyesült Államok hadba lépése pedig még messze volt. Ugyhogy több-kevesebb joggal hihette, hogy Naumann nagyralátó tézise a küszöbönálló győzelem után majd újratárgyalható. A német–orosz kettős fenyegetés ellensúlyaként elképzelt Szabó Dezső-féle föderatív Kelet-Európa – politikai valószerűtlenségétől teljesen függetlenül – a két világháború között még jó lelkiismerettel felfogható volt a naumanni *Mittleeuropa* alternatív önazonosítási kísérleteként. A második világháborút követően azonban már csak egyetlen valóságos igazodási pont maradt. Az, hogy a térség Nyugat-Európával *szemben* a keleti oldalhoz tartozik, ami a nyilvánosan megnevezhetetlen szovjet megszállás szinonimája volt. Így tartotta számon a térséget az a washingtoni diplomácia is, ami a kommunista rendszer bukása után, a visegrádi országokat, némi Csehország javára szóló bizonytalankodás után, egyszerre csak újra Közép-Európának kezdte nevezni.

A birodalmak, akár mértéktartóan teszik ezt, mint Montesquieu szerint a rómaiak, akár erőszakosan, mint 20. századi tapasztalataink szerint a kommunisták, maguknak tartják fenn a főhatalmuk alá vetett államok politikai, kulturális, és nemzeti önmeghatározásának jogát. Ebből azonban még nem következik, hogy a birodalmak bukása szükségképpen megoldja a korábban alávetett politikai egységek nemzeti és politikai önmeghatározás akárcsak egyetlen részproblémáját is. Közép-Kelet-Európa, vagy akárcsak a Kárpát-medence lakói ma, közel három évtizeddel a Szovjetunió megszűnése után sem biztos, hogy egyezsége jutnának akárcsak egymással is abban, hogy politikai-kulturális tekintetben hová tartoznak. Nemzetközi jogi szempontból nézve alkalmasint a szovjet uralom idején még csak nem is létező államban élnek. Alkotmányos tekintetben több-kevesebb eltéréssel a nyugati demokráciák mintáját követik. Az intézményrendszert működtető politikai kultúrájuk azonban legfeljebb csak részben érthető meg a nyugati demokráciák politikai értékrendje alapján. Fizikai létezésük terének viszonylagos bizonyosságát posztszovjet korban a hatalomgyakorlás legitimációs alapja, és a politikai intézményrendszer valóságos működése közötti, nyugatról nehezen megérthető, olykor egyenesen félreértett ellentmondása ellensúlyozza.

(3) A léthasonló történelem világában nemcsak a politikai létezés teréről alkotott képzet képlékeny; az idő is az. Tudjuk: az idő fogalma egyébként is a nyugati civilizáció nagy misztériuma. Fogalmát illető zavarunkat Szent Ágoston már jó másfél évezrede megfogalmazta: *si nemo ex me quaerat, scio; si quaerenti explicare velim, nescio*. Azaz: mibenlétét csak addig értjük, amíg nem kell beszélünk róla. Ez a zavar legalább fél évezreddel korábbi, mint a kereszténység. Filozófiai alapja már a preszókratikusoknál, Hérakleitosz és az eleaták vitájában is adott, az újkor filozófiatörténete pedig Newtontól, Kanton, Leibnizen át Bergsonig és Heideggerig világosan megmutatja, hogy a nyugati lét- és ismeretelmélet kitar-

tóan nyugtalanító kérdésével van dolgunk. A léthasonló történelem politikai univerzumának időfogalmát azonban nem ebből a hosszú filozófiai diskurzusból, hanem az idő és a társadalmi emlékezet kapcsolata felől érthetjük meg.

A nyugati kultúra időfogalmában van valami nosztalgikus. A 20. században Proust éppoly jó példa erre, mint – más szempontból – Thomas Mann. Ez a sóvárgás abból adódik, hogy a nyugati ember számára az idő nem ciklikus megújulásában, hanem visszafordíthatatlan elmúlásában van jelen. A visszafordíthatatlanságból levezethető, az egyszerűség és megismételhetetlenség tudatából származó atavisztikus szorongást a zsidó-keresztény kultúra azzal próbálta feloldani, hogy a paruszia fogalmával célt és értelmet adott a történelemnek, és ezáltal a történelmi időben élő ember létezésének. Ennek híján az idő múlása, mint a görögök számára, nyers, nehezen elviselhető tapasztalat: a gyermekeik felfaló Kronosz.

Az idő gyorsaságának, visszafordíthatatlanságának, és az ezzel járó szomorúságnak kétségbeejtő tapasztalatát az időábrázolás szimbólumainak ikonográfiai folyamatossága is kifejezi. Kronosz szárnyai a hellenisztikus kortól Santo Saccomanno genuai Kronoszáig arra intenek, hogy az idő gyorsan múlik. A 14. századtól Európa-szerte elterjedő, Walter Crane-nél még a 19. század végén is megjelenő homokóra arra, hogy visszafordíthatatlanul. A barokk művészetben Kronosz mellé helyezett gyászoló nőalak pedig nemcsak az emiatt érzett szomorúság, hanem az idő múlásával összekapcsolódó emlékezet irányába is kiterjeszti az értelmezést.

Az emlékezés az idő múlásának felismeréséből táplálkozik, de sokkal több, mint a múlt pusztá visszaidézése. Olyan szemiotikai aktus, melyben az emlékező a jelen számára értelmes és érvényes jelentéssel tölti meg a múlt történéseit. Ebben az értelemben az emlékezés nemcsak kulturális konstrukció, hanem attól elválaszthatatlanul társadalmi folyamat is. A társadalom emlékezete mindazonáltal soha nem az egyéni emlékek matematikai összege, hanem a közösen átélt, de egyszersmind személyes történetként megfogalmazott élmények csoport narratívává fogalmazása. E narratívák nemcsak megfogalmazzák a közösség önképét, hanem folyamatos újrafogalmazásuk révén mozgásban is tartják azt, ezáltal pedig előmozdítják a közös traumák feldolgozását.

Mivel az emlékezet társadalmi, a felejtés sem egyszerűen az emlékezet működési zavara, hanem természetes vagy irányított társadalmi folyamat. Legtermészetesebb formája az Evans-Pritchard által leírt „strukturális felejtés”: a társadalom által nem használt tudás olykor meglepően gyors elhalványulása. Legközvetlenebb, politikailag irányított formája, a *damnatio memoriae*, a látható emléknymok megsemmisítése. Ennek hagyománya a római császárkortól, a francia polgári és az 1917-es bolsevik forradalmon át, a közép-európai kommunista emlékművek 1990 utáni sorsáig szembetűnően folyamatos az európai politikatörténetben.

A Közép-Kelet-Európában élő népek társadalmi emlékezetének időfogalma nem egyszerűen az idő linearitásának felismerésén, hanem egyszersmind az időről időre bekövetkező társadalmi szintű időficam, hamleti *joint out of time* élményén is alapszik.

A félig megélt történelemben ugyanis az idő képlékeny. A múlt, jelen és jövő megkülönböztetésén alapuló, többé-kevésbé megbízható hétköznapi linearitása több irányból is megszakítható. A megszakítás lehetőségét az teremti meg, hogy a társadalom múltjához, de olykor még elképzelt jövőjéhez fűződő viszonya sem egyszerűen kronológiai, hanem ettől elválaszthatatlanul egyszersmind politikai értékviszony is. Ezért a múlt nem csupán a jelen időbeli előzménynek, hanem rendre a régebbi múlthoz viszonyított, a jelenben kiigazításra szoruló kisiklásnak tűnik. Az idő „visszafordításának” igénye ebben az értelemben mindig valami képzelt, vagy valóságos történelmi kontinuitás megteremtésére tett kísérlet. A lineáris idő kisiklataása másfelől – mint a kommunista ideológia példáján látszik – a jövő irányából is megvalósítható. Ebben az esetben a múlt ahhoz az elképzelt jövőhöz képest, szorul kiigazításra, melynek megvalósítása történetesen a jelen feladata. Akár így, akár úgy, a múlt, és ezzel együtt a társadalmi emlékezet mindkét esetben átírható. Sőt, átírása a politikai mozgósítás leghatékonyabb jelenbeli eszköze.

Az idő e különös „visszafordíthatóságának” nyomait a tárgyi környezet közvetlenül is őrzi. Közép-Kelet-Európában az emlékművek, a *közterek* nemcsak a művészet- és településtörténet, hanem a politikatörténet részei is. A budapesti Kossuth tér szobrai alapján megírható az elmúlt jó száz év magyar történelme.

Andrássy Gyula szobrát 1906-ban állították fel a tér déli oldalán. Nem egészen másfél évtizeddel később, a Tanácsköztársaság idején, mint a feudális múlt egyik szimbólumát, lefedték, a Tanácsköztársaság bukása után helyreállították, majd 1945-ben végleg lebontották. 2015-ben eredeti helyén, eredeti formájában állították fel újra. Valamivel több mint százéves történetének háromnegyed részében a szobor fizikailag még csak nem is létezett: helyén az utolsó bő három évtizedben annak a József Attilának a szobra állt, akit történetesen éppen az Andrássy-szobor előtt örökít meg egy 1927-ben készült fénykép. Ám mivel a költő szobra nem illeszkedett a tér helyreállított eredeti politikai szimbolikájába, őt is utolérte a sorsa: a felújítás során távolabbra helyezték.

A tér átellenes, északi oldalán Tisza István 1934-ben emelt szobrának háborút túlélte maradványait 1948-ban bontották le. Mellékalakjait múzeumok, *közterek* között osztották szét, de jutott belőlük még egy budapesti laktanyának is. A többi újrahasznosították. Úgy hírlik, hogy néhány fiatal szobrásztanoncot még az 1960-as években is a Tisza-szobor törmelékei láttá el nyersanyaggal. 2014-ben állították fel újra. Épp két évvel azután, hogy Károlyi Mihály tőle légvonalban néhány méterre lévő, 1975-ben állított szobrát lebontották, és egy évvel azelőtt, hogy az 1927 és 1952 között a téren álló Kossuth-szoborcsoportot újra felállították. Természetesen Kisfaludy Stróbl agitáló pártpropagandistára emlékeztető Kossuth-szobra helyére, ami 1952 és 2015 között az eredeti szoborcsoport helyén állt. Az ország szimbolikus politikai középpontjában álló szobrok politikai szavattossági ideje – legalábbis a mostani állás szerint – harminc és negyven év között mozog. Egyetlen olyan szobor van a téren, melyet felállítására, 1937 óta nem mozdítottak el: II. Rákóczi Ferenc lovas szobra.

A *közterek* is hasonlóan fordultatos történeteket mesélnek. Budapest *közterein* a város létrejötte (1873) óta összesen hét területátnevezési kampány hullámai csaptak át; legtöbbször 1919 és 1989 között valamilyen politikai rendszerváltozás-

hoz kapcsolódott. Budapest legszebb sugárútja nem egészen száz év alatt hatszor cserélt nevet.

A félig megélt történelem lényegét tekintve paradox. Ezért azonban nemcsak a szoborállítás-döntés-újraállítás dinamikájában jelképesen testet öltő megszakítotttságot, hanem a politikai rendszereken átnyúló folyamatosság sajátosan groteszk változatát is ismeri. Akár igaz, akár nem, szimbolikus, hogy a szájhagyomány szerint Andrássy Gyula szobrának anyagát a Felvonulási téren felállított, majd 1956-ban ledöntött gigantikus Sztálin-szoborba olvasztották be. E folyamatosság valójában a történelem állóképpé merevedése, vagyis lényegét tekintve önmaga tagadása. A gyorsan változó politikai narratíváknak kitett társadalom értékzavarát tükrözi vissza, hogy Haynau és Kossuth több mint száz évig együtt volt Budapest díszpolgára. Ebből jó hatvan éven át Sztálin társaságában. Ismerünk olyan magyar várost, ahol még ma is egyaránt a díszpolgárok listáját gazdagítja az 1919-es kommunista, a két világháború közötti korszak egyik vezető politikusa, a második világháború után jogerősen elítélt háborús bűnös, és egy jelenleg aktív politikus. Az ellentmondást nem a 20. század történelme szülte; gyökerei sokkal mélyebbre nyúlnak: Budapest megalakulásakor a fontosabb közterek egy részét az osztrák császári család tagjairól, a másikat az elmúlt évszázadokban ellenük küzdő jeles magyarokról nevezték el. Az értékzavar, bár konkrét politikai rendszerekhez kötődik, gyakran túléli azokat: önmaga válik történelemmé. Még az 1970-es években is gyakran lehetett látni együtt a falusi otthonok tisztaszobájának falán – II. Rákóczi Ferenc színezett vásári nyomata társaságában – Kossuth Lajos és Ferenc József képét. A lezáratlan történelemnek megvan a maga gyilkos iróniája. Az 1989 utáni visszanevezések lázas időszakában olykor komoly fejtörést okozott, hogy egy-egy köztér melyik korábbi nevét kapja vissza. Ha pedig a korábbi név valamiért nem tűnt alkalmasnak, új, rendszersemleges nevet kapott. Így lett a Nyugati pályaudvar előtti Berlin tér a korábban soha nem létező Nyugati térré.

(4) A léthasonló történelem múltja mindig egyszerre jelen is. Ezért nemcsak tere, ideje, hanem a benne élők kiléte is bizonytalan. Nyugatabbról egyáltalán nem érhető közép-kelet-európai tapasztalat, hogy a térség lakói – legalábbis a mindenkori kanonikus történetírásban –, életük folyamán akár többször is nemzeti hovatartozást, de akár még nemzeti identitást is válthatnak. Olykor még haláluk után is, mert a léthasonló történelemben a múlt sokkal bizonytalanabb, mint a mindig a jövőbe mutató politikai retorikával uralt jelen.

Mikor Skultéty László, az osztrák császár hűségese zászlótartója kerek 81 esztendőnyi szolgálat után 1831-ben meghalt, aligha számított arra, hogy halálában egy olyan ország nemzeti hőségévé lesz, ami majd csak a dédunokái életében fog megalakulni. A vén obsitoshoz azonban még ennél ironikusabb volt a sorsa: halála után két olyan hazát is adott neki, melynek egyike sem létezett az életében. 2012-ben, a román hatóságok engedélyével, Aradon hantolták ki, majd a „születési hely területi elve” alapján Ladislav Skultéty Gabris néven, szlovák nemzeti hősként, felvidéki szülőfalujában temették újra.

A félig megélt történelem világában a politika nemcsak teremti, de használati értéke osztályozza is a nemzeti hovatartozást: Ahogy Skultéty Lászlóból

hős lett, úgy maradt a csejtei vár úrnője, Báthory Erzsébet máig *szlovák* lányok vérében fürdőző *magyar* arisztokrata. A nemzeti hovatarozás politikai kérdéssé fogalmazása a Kárpát-medencei népek politikatörténetében nem új keletű. Bonfinitól tudjuk, hogy már Cillei Ulrich is alkalmazta a Hunyadiakkal szemben. Ami azonban ott politikai fegyver, Skultéty zászlótartónál a nemzeti önigazolás, Báthory Erzsébet esetében pedig az elhatárolódás eszköze volt, az a történelem névtelenjei esetében a társadalom kiszolgáltatottságának szimbóluma. Üzenete: A hatalom nemcsak azt dönti el, hogy éppen ki vagy, hanem azt is, hogy kiléted előnyödre szolgál-e vagy károdra van.

(5) A léthasonló történelem önmagában nem a történelmi folyamatok valóságos létezésének tagadása, hanem azok megélésének egyik társadalomlélektani módja. A történelem tagadásává Közép-Kelet-Európában a kommunista uralom fél évszázada meszesítette azzal, hogy szakított a történelem nyugati fogalmával.

A történelem, azaz a múltról szerzett tudás (*hisztorié*) az európai kultúra mélyrétegeiben egyfelől az emlékezéssel kapcsolódik össze. Kliót, a történetírás múzsáját már Hésziodosz is az emlékezet-istennő, Mnemoszüné lányának tekintette. Később Mimnermosz még korábbra, egyenesen a világ keletkezése előtti időkre tette a születését. Jóval utánuk, a római korban, Pauszaniász összetartozónak tekintette, és összekapcsolta a két hagyományt. Tőle visszafelé haladva Hésziodoszig ezeréves hagyomány igazolja, hogy a történetírás az európai ember számára az emlékezés egyik sajátos formája. Ezt a tételt ismétli majd meg Francis Bacon is, mikor a 17. század elején a történettudományt az emlékezésen alapuló tudományként írja le a *Novum Organum*ban.

A történelem azonban nem pusztán emlékezés. Az emlékezés más alakzataitól elsősorban az különbözteti meg, hogy tudatos utánajáráson (*hisztorein*) alapul. Ebben az értelemben beszél már az európai történetírás kezdetén Hérodotosz is „kutatási eredményeinek összefoglalásáról” (*hisztóriész apodeixisz*). Nem sokkal utána Thuküdidész a pontosság (*akribeia*) követelményét, jóval később, Tacitus pedig a *sine ira et studio*, azaz elfogulatlanság módszertani elvét is hozzákapcsolta ehhez. A tényszerű pontosság követelménye nem fokozatosan épült be az európai történetírás fogalmába: vele született. Folyamatos jelenlétére utaló jelkép, hogy Cesare Ripa 16. századi Iconológiájának Klió-képe, Vergilius értelmezése nyomán, éppen Thuküdidész történeti munkáját tartja a kezében. A 17. század végén Jan Vermeer *A festészet című allegóriája is* – legalábbis az egyik értelmezése szerint – ugyanebben a formában jeleníti meg a történetírást. Az *akribeia* tartalma persze az évszázadok során többször is megváltozott. Thuküdidész még a mitológiai történeteket is beleértette, Leopold Ranke a 19. században már csak azt az igényt értette rajta, hogy úgy meséld el a történelmet, „ahogy valójában volt” (*wie es eigentlich gewesen*). Ennek az elbeszélési módnak nemcsak a tények ismerete, hanem természetesen azok tisztelete előfeltétele volt. Bár E. H. Carr, azaz a 20. század második fele óta tudjuk, hogy a történelmi tények (*historical fact*) soha nem egészen objektívek, a tényszerűségének igénye az európai történettudományban a történeti tény fogalmának változó tartalma ellenére is változatlan maradt.

A kommunista ideológia látványosan és tudatosan szakított a történelemnek erre a hagyományra épülő értelmezésével. Tabusította a *hisztorié* politikailag

veszélyesnek ítélt témáit, ezáltal az *akribeiat* ideológiai cenzúra alá vetette, a „harag és elfogultság nélkül” követelményét az osztályharcos pártosságra cserélte. Fagyeev nemcsak esztétikai igényt fogalmazott meg, hanem történetfilozófiai tételt mondott ki, mikor a szovjet íróktól azt követelte, hogy mindenre, amit ábrázolnak, a kommunizmus építőinek szemszögéből tekintsenek. A rombolás Közép-Kelet-Európában főképpen azért volt tragikus, mert a félig megélt történelem korábbi, évszázados, Móricz Erdély-trilógiájából, földrajzilag és kulturálisan valamivel távolabbról pedig Ivo Andrić *Vihar a völgy felettjéből* is kiolvasható geopolitikai ellentmondásaira épült rá. A 20. század közép-kelet-európai történelme szociálpszichológiai szempontból az egyéni emlékezet és a kollektív narratívák permanens konfliktusaként is leírható.

A kommunista ideológia végletekig kiélezte ezt az ellentmondást. A családban mesélt, és az iskolában tanított történelem több generáció emlékezetében feloldhatatlan ellentmondásba került egymással. Amit az egyik helyen megszállásnak neveztek, másikon felszabadulásnak hívták, amit itt forradalomnak, azt ott ellenforradalomnak, amit az iskolában kapitalista múltnak, azt otthon családtörténetnek. A kommunista rendszer emlékezetpolitikája valójában az emlékezés felszámolására irányult, és ezáltal tagadta a történelem eredeti európai fogalmát. A kollektív emlékezetet annak ideológiailag átírt változatával, magát a történelmet pedig egy olyan ideológiai konstrukcióval próbálta helyettesíteni, melyben annak minden korábbi korszaka kizárólag elképzelt, jövőbeli végcélja a kommunizmus felől nyeri el értékét.

Az első szovjet katona, aki keletről nyugat felé átlépte Közép-Európa határait, bár politikailag békét hozott, társadalom-lélektani szempontból a félig megélt történelemben szakadatlanul zajló háború új fejezetét nyitotta meg. Az a közép-kelet-európai, aki nem veszett oda a háborúban, nem menekült el, és osztályidegenként sem veszett oda valamelyik lágerben, hivatalos politikai identitását és elnevezését tekintve egyik napról a másikra elvtársá, államjogi státusát tekintve *állampolgárrá* vált. Annak a polgárnak a karikatúrájává, aki az államtól független gazdasági háttér, értékrend, kultúra birtokában akár az állam ellenében is képes polgárként cselekedni. Kultúrája ellen, akár az népi, akár polgári volt, az új hatalom háborút indított, nemzeti önazonosságát, valamiféle ködös, papír- és izzadságszagú internacionalizmusban próbálta feloldani.

Mindennapos élettapasztalatává vált, hogy az az állam hatalmi funkciója – ezt majd hamar *osztályfunkció*vá szépíti számára a kommunista terminológia – elnyomja szolgáltató szerepét. Az állam minden tényleges, vagy magát annak képzelt képviselője, a politikai vezetőktől, a buszellenőrön át a házmesterig hatóságként, azaz a potenciális erőszak nyelvén beszél vele. Ezért korán megtanulta, hogy az állam, és annak összes megjelenítője, a hierarchia csúcsától az aljáig, potenciális ellenség számára. Még azok is, vagy csak azok igazán, akik, mint például a rendőrség vagy a határőrizet, elvben egyenesen az ő védelmére hivatottak. Megtanulta azt is, hogy ez az ellenség számára sem jogvitában, sem valóságosan nem legyőzhető, ámde ezzel együtt azt is, hogy többnyire kijátszható vagy megvesztegethető. Nem biztos, hogy megfogalmazta, de biztosan megélte és örököül hagyta azt a tapasztalatot, hogy az államnak való kiszolgáltatottság tuda-

ta, mivel nem a jog betartására, hanem megkerülésére ösztönöz, szükségképpen aláássa a jogkövetés morális alapjait. Az állam meglopása a létező szocializmusban mindig csak *visszalopás*, ezért morálisan nem kifogásolható. Ha nem azonosult maradéktalanul a rendszerrel, élete két sors-alternatívára szűkült: vagy sodródott, vagy legjobb tudása szerint próbált megúszni. Ha a közép-kelet-európai szocialista társadalmak devianciamutatóit nézzük, személyes életkilátásai sem így, sem úgy nem voltak biztatóak.

Mint ahogyan a hódítóké sem. Ők ugyanis azt nem tudhatták, hogy – feltéve, hogy túlélik a Berlinig vezető utat, és hazatérésük után nem egy átnevelőtáborban végzik – egy olyan országban élnek majd, ahol a háborút követő másfél-két évtizedben háromszorosára nő az alkoholfogyasztás, az 1980-as évek elejére pedig eléri a világátlag két és félszeresét. Azzal sem számolhattak, hogy ennek következtében minden negyedik férfi ötvenöt éves kora előtt az alkoholfogyasztás szövődményeként kialakult betegségben hal meg, és egy férfi születéskor várható átlagos élettartama még a kommunista rendszer bukása után évtizedekkel is tizenöt évvel lesz alacsonyabb, mint az országuk nyugati határától pont magyarországnyi területtel nyugatabbra élő osztráké.

Sem a hódítók, sem a meghódítottak nem tudták, hogy meddig tart a békével kezdődő háború.

2

A háború pedig makacs túlélő: van úgy, hogy soha nem ér véget. Így járt ezzel Ivan Belo Jane hadifogoly is, akinek emlékezetét ma már valószínűleg csak egyetlen hivatalos dokumentum, egy megsárgult, morzsálódó papíron, ólombetűs írógéppel írt levél őrzi az egyik ukrainai levéltár mélyén. A levél Kusztyikov őrnagy, a Kárpátontúli Terület Belügyminisztériuma I. számú Különleges Osztályának illetékese írta a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Belügyminisztériuma Hadifogoly Tábor Igazgatóságának vezetője – a kommunista bürokrácia páratlan nyelvi igénytelenségét csak a címek, rangok és kitüntetések iránti mágikus vonzalma múlta felül –, bizonyos Medvegyev alezredes megkeresésére 1946. november 26-án Mahacskalára, az észak-kaukázusi Dagesztán fővárosába.

A szigorúan titkos ügykezelési jelzettel ellátott levélben Kusztyikov őrnagy arról értesíti Medvegyev alezredest, hogy az őrizetében lévő Ivan Belo Jane hadifogoly által állandó lakóhelyül megjelölt Nagyszelmenc nevű település nem létezik. Létezik azonban a nagy szovjet birodalom egyik kis nyugati zugában, az uzsgorodi – azaz: ungvári – járásban egy Kisszelmenc nevű falu, amiről, a levélhez fűzött jegyzet szerint, Kusztyikov őrnagy I. számú Különleges Osztályának munkatársai másfél hónapnyi munkával sikeresen kiderítették, hogy feltehetően azonos azzal a faluval, amit Ivan Belo Jane a háború előtt még Nagyszelmenc néven ismert.

Képzelnék el azt a pillanatot, mikor Pierre Boule Nicholson ezredes hazaindul a burmai hadifogolytáborból. Már megívta a maga csatáját Saito ezredessel, a japán táborparancsnokkal, a fogságban demoralizálódott katonáival és a cinikus

Shears hadnaggyal. Mikor mindezt már-már maga mögött tudja, fogvatartói tudomására hozzák, hogy a város, ahonnan hadba vonult, szórén-szálán eltűnt, míg ő a világ túlsó felén háborúzott, és hidat épített a Kwai folyón. Sőt, még az állam is, melynek lobogója alatt néhány évvel korábban hadba vonult. Iván Béla hadifogollyal pontosan ez történt. Mivel nem volt hová hazatérnie, akár túlélte a hadifogságot, akár nem, számára élete utolsó percéig tartott a háború.

A történet vázát Zelei Miklós könyvéből vettem (Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest, 2017, Kortárs Kiadó). A könyv, a szerző meghatározása szerint dokumentumregény, és számomra ez értelmezésének a kulcsa. A történet négyrétegű: a szemtanúk a saját történetüket mesélik, az író a falu későbbi, az interjúk lezárása utáni történetét, a könyvét, és azon keresztül a saját személyes, javarészt a két Szelmencsel összekapcsolódó élettörténetét. Mindegyik történet hosszú, és hosszúra nyúlt könyvvé formálásuk is. Az anyaggyűjtés kezdetétől (1994) hat év telt el az első kiadásig (2000), és onnan tizenhét év a mostani, harmadik, javított és bővített kiadásig. Társadalomtörténeti szempontból ez az időszak Közép-Európában a posztsovjét korszak kezdetétől máig terjed, az anyaggyűjtéstől a harmadik kiadásig eltelt idő pedig majdnem egy átlagos közép-európai férfiélet harmada. Ha az életpálya hosszmetzetében nézzük, a könyv kétségtelenül egy írói pálya meghatározó részét strukturáló vállalás, és azon átívelő vállalkozás. Mégsem kizárólag ezért volt érdemes a szokásosnál bővebbre szabni az olvasására szánt időt. Azért is, mert hosszabb idő alatt magabiztosabban fogalmazhattam meg magam számára is a végkövetkeztetést: borúlátóbb könyvet talán még soha nem olvastam Közép-Európáról. Kétségtelenül dokumentumregény. Pontosan abban az értelemben, mint Iván Béla sorsa: ha nem támasztanak alá tények, hajlamosak lennének lidércnyomásos fikciónak tekinteni. Ha másért nem, akkor jogos önvédelemből.

A szorgos Kusztyikov őrnagy – számomra itt kezdődik Iván Béla saját sorsán túlmutató története – egyébként nem tévedett: a földrésznyi Szovjetunióban valóban nem létezett Nagyszelmenc nevű település, sőt, néhány évvel korábban, mondjuk Iván Béla hadba vonulásakor, még uzsgorodi járás sem. Létezett azonban valaha egy észak-magyarországi ikerfalu: Nagyszelmenc és Kiszelmenc. A kettőt semmilyen földrajzilag mérésre érdemes távolság sem választotta el egymástól; porta portába ért, a mindösszesen ezerszáz lakos generációk óta ismerte egymást. Csak a helybeliek emlékezete, a kettős önkormányzat és a telekkönyv vigyázta, hogy hol kezdődik Nagy- és hol végződik Kiszelmenc. Az 1919–20-as Párizs környéki békerendszert követően mindkettő a Csehszlovák Köztársasághoz került, 1938-ban pedig az első bécsi döntés következtében újra Magyarország része lett. Egészen 1944-ig, míg a területre be nem vonult a Vörös Hadsereg. Ekkor, a Szovjetunió földrajzi határainak nyugatabbra tolása, majd a második világháborút lezáró békeszerződés kettévágta a falut: Nagyszelmenc Vel'ké Slemence néven Csehszlovákiának jutott, Kiszelmenc pedig, Szolonci néven, a Szovjetunióhoz került. A határ 1946-os megszilárdulása után ez utóbbit egy közigazgatási egységbe vonták – az amúgy szintén összevonás útján létrejött – Palágykomoróccal, vagyis Kiszelmenc a szó közigazgatási jogi értelmében önálló településként eltűnt a térképről. Hamarosan eljöttek azok az évtizedek is,

mikor már menetrend szerinti busz sem járt arra. Sőt, még az önálló települési létét veszített falu fizikai léte is megkérdőjeleződött. Az ellenségkép gyártásában paranoid leleményességgel működő brezsnyevi rendszer ugyanis a szovjet határvédelem hatékonyságának egyik akadályát látta a saját csatlós államával, Csehszlovákiával határos (fél) faluban, és fontolóra vette a lerombolását. A Szovjetunió széthullásának és Ukrajna függetlenségének kinyilvánítása nyomán, 1991-ben a hajdani Kisszelmencet, értsd Szoloncit, Ukrajna, Csehszlovákia 1993-as szétválása után Nagyszelmencet, azaz az akkor már majd fél évszázada Vel'ké Slemencét pedig Szlovákia örökölte.

Kusztjikov őrnagy érthetően zavarban volt, amikor 1946-ban a felette se Nagyszelmencet kérte rajta számon. Nem tudhatta, amit a könyv egyik kisszelmenci adatszolgáltatója beszél el: „Bejöttek az oroszok, kérdezték, hogy hogy hívják ezt a falut. Nem tudunk oroszul, nem tudtuk megmondani. Erre ők elnevezték Szoloncinak. A túloldalon meg Vel'ké Slemence. Közben se ez, se az, hanem Kisszelmenc meg Nagyszelmenc.” Akár észrevette, akár nem, Kusztjikov őrnagy elgondolkodtató társadalom- és településtörténeti problémába botlott: a világnak ebben a részében a helységneveket nem kizárólag a történelmi hagyományok alakítják. A települések elnevezésében a legkorábbi időkben szakrális szempontok, olykor az alapító személye, máskor valamilyen, a területre jellemző etnikai vonás játszott a fő szerepet. Jákob Bételnek, azaz Isten házának nevezte a helyet, ahol Isten angyala megjelent álmában, Róma Romolusról, Alexandria pedig Nagy Sándorról kapta a nevét. Párizs a hajdan ott lakó galloknak, London a rómaiaknak, Genf keltáknak köszönheti a nevét. Madrid példája még érdekesebb: nevéből kiindulva pusztán nyelvészeti eszközökkel jószerivel a város egész történelme felvázolható a latin kezdetektől, a középkori újlatinon és mozarabon át egészen az ó- és újspanyolig. A valós történelmi folyamatosság megőrzi, de nem változtatja a jelen teherterelvé a múltat. Nem feléli, hanem elhetőbbé teszi a jelent.

Kisszelmenc szovjet kori névadása valószínűleg pusztán a hangzás hasonlóságán alapult, és ennyiben atipikus. A kommunista gyakorlat ugyanis Szovjetunió- és Közép-Európa-szerte éppen az ellenkező logikát követte: nem megőrizte, hanem felszámolta, de legjobb esetben is saját ideológiájának propaganda-eszközévé tette az általa valamilyen szempontból reprezentatívnak ítélt, vagy túlságosan messzire nyúló történelmi múlttal rendelkező településeket. Így lett Volgográdból Sztálingrád, Szentpétervárból Leningrád, Königsbergből Kalinyingrád, Jekatyerinburgból Szverdlovszk, és ezért nevezte át „az első kommunista német állam” vezetése Chemnitz városát Karl-Marx-Stadttá.

A kommunista településnevek névadásának gyakorlata valójában a múlt végső eltörlésére irányuló szándék szimbolikus megjelenése. Ez az igény már a kommunista politikai gyakorlat legarchaikusabb formáiban is jelen van. Az első szimbolikus gesztusa alighanem a cári család, mindenféle politikai racionalitást nélkülöző meggyilkolása volt 1918-ban. A folyamatosságé pedig az, hogy a Szovjetunióban még majd hatvan évvel később sem ért véget a cárizmus jelképes felszámolása. 1977-ben, azért, hogy a cárizmus iránti nosztalgia feléledésének gátat vessenek, még a gyilkosság helyét is eltüntették: a jekatyerinburgi ház

helyére, központi pártutasításra autótutat építettek. A rombolást elrendelők alig-ha ismerték a félig megélt történelem iróniáját. Ezért vélhetően meg sem fordult a fejükben, hogy újabb harminc év múlva a ház helyén egy olyan katedrális áll majd, melyben a 2000-ben szentté avatott cári családhoz imádkozhatnak a zarándokok.

A múlt átírva megtagadása a kommunista ideológia lényegi eleme. Építészeti-történeti szimbóluma a nowa hutai acélmű, melynek kohói 1949-től fél évszázadon át az ezeréves püspöki székhely, Krakko városában füstöltek. A múlt tagadása azonban nemcsak kifelé, hanem immanensen a mozgalom saját történetét illetően is jelen van. Szimbóluma az a bolsevik forradalom vezetőit ábrázoló csoportkép, melyről sorra retusálták Sztálin mellől az időközben árulónak nyilvánított és kivégzett első generációs forradalmárokat. A megtagadás nemcsak politikai gesztus, hanem – mivel a politika a személyes élet legmélyebb rétegeiig hatol – személyes, hétköznapi gyakorlat is. E tekintetben közvetlen megnyilvánulási formája a nyilvános önkritika, lélektani háttere pedig a „mától minden másképpen volt tegnap” intézményesített és kikényszerített cinizmusa. A múlt tagadásának igénye szívós: ironikus módon túlélte még a rendszer bukását is. Az első generációs posztkommunista elit kommunista nómenklatúrából érkező tagjai számára ugyanis új politikai önértelmezésük részévé vált: 1945 után Közép-Európában a kommunista ideológia a történelmi múltat, az 1990-es évektől kezdve a posztkommunista elit érintett része pedig a saját politikai múltját próbálta végképp eltörölni.

Az az ismeretlen szovjet tiszt, aki Kisszelmenc szovjet nevét adta, valószínűleg nem gondolta mindezt végig. Merőben gyakorlati szempontok vezethették: itt egy elfoglalt falu, amiről valamilyen néven mégiscsak meg kell emlékezni a napi hadijelentésben. Nehogy esetleg más is elfoglalja, vagy elfoglalatlan maradjon, netán valaki majd számon kérje, hogy miért nem mi foglaltuk el. Ha a lakói nem tudják megmondani a nevét, adunk neki saját nevet, és megnyalozott tintaceruzával, szögletes, nyomtatott cirill betűkkel be is írjuk rögtön a térkép megfelelő koordinátáinak metszéspontjába. Az eljárás, a hétköznapi észjárásnak abszurd, a katonai logika alapján érthető, a közép-európai történelem felől nézve pedig szimbolikus. Az a szovjet tiszt, akire a kisszelmenciek oroszként emlékeznek – jöllehet semmi sem bizonyítja, hogy a Szovjetunió nem valamelyik más, az orosz nyelvet a kisszelmencieknél alig jobban beszélő nemzetiségéhez tartozott –, akaratan kívül is történelmet írt. Nemcsak a térképen, a politikában, hanem a helyiek kollektív emlékezetében és lelkében is. Legalább fél évszázaddal meghosszabbította számukra a háborút.

3

(1) A birodalmi logika szükségképpen a politikai integráció, de nem okvetlenül a kulturális megsemmisítés logikája. A Szovjetunióba szakadt kisszelmencieknek nem ez volt a tapasztalata. Településük nevének elvétele, más országhoz csatolása után nyelvük, és ezen keresztül kulturális identitásuk felfüggesztésére is kísérletet tett az új hatalom. Nem sikertelenül, de sokuk esetében nem is teljes sikerrel.

A kisszelmenci emlékezések visszatérő toposza, hogy a szovjet fennhatóság alá került első generáció soha nem tanult meg tisztességesen oroszul. „Hol tanultam volna meg?” – kérdezi az írótól az egyik riportalány. Költőien, mert mindketten tudják, hogy a többségében magyarok lakta Kisszelmencen nemigen volt erre lehetőség, a mezőgazdasági munkához szükséges szókincset pedig ötven év alatt nyelvtanfolyam nélkül is elsajátítja az ember. Legfeljebb, merthogy hasonló hangzásúak, egy ideig még összekeveri az *ubornát* a boronával. Az évek múlásával azonban nagyjából beáll a nyelv és valóság közlekedőedényének csöveiben az egyensúly: aki a vévét keresi, azt már nem a csűrbe irányítják, a mezőgazdasági eszközökhöz.

Ha ebben az országban élsz, ezt a nyelvet beszéld elv az első generációban látványosan csődöt mondott. A kikényszerített nyelvhasználat nem nyelvváltást, de még csak nem is kétnyelvűséget, hanem gyakran mindenféle grammatikai szabályt felülíró kevert nyelvűséget eredményezett. Az első generációs kisszelmenci szovjet alattvaló, ha egy orosznak vagy ukránnak magyarázza el, hogy a városba indul bevásárolni, még az 1990-es években is „u varos, na piac balanszírozik el”, hogy „tengericut, babot, krumplit, kapusztut” vegyen. Nyelvi és társadalmi helyzetére adott legmegfelelőbb reakció az önirónia: „Ki nása Tyissza vizét issza, vágyik annak szerdce vissza.”

A szovjet birodalom részévé lett Ukrajnában azonban nemcsak a helység, az utca, de még a személynevek is változékonyak. Egy ember, ha úgy tartja a kedve, akár három néven is bemutatkozhat. A legkorábbi nevét az apjától örökölte, a másik kettőt az állam adta neki. Ez utóbbiak egyikét cirill betűkkel írták a személyi okmányaiba, a másikat pedig ebből magyarították vissza. Így lesz született Nagy Bélából Nod Belyo, Szöllősiből Sylisshi, Kőszeghyből pedig Keseghy, vagy éppenséggel Kőseggű. „Nekem olyan nevem van, ami lehet orosz, ukrán, szlovák, magyar, mégis szarul élek” – mondja a kisszelmenci Iván József.

A szláv hangzású név ugyan nem jelent előnyt, a származás azonban nemcsak a jelenben, hanem, mint azt a következő, vagyis a szovjet uralom alatt felnőtt első nemzedék példája mutatja, még a távoli múlt szempontjából is jelenthet hátrányt. Mivel a történelmi múlt bizonytalan, az egyéni történelem is az: folyton-folyvást kiigazításra szorul. Iván Béla gyermekének egyetlen jóakarója se tanácsolta volna, hogy az 1950-es, 60-as években munkahelyi, vagy éppen egyetemi jelentkezési lapján feltüntesse, hogy apja korábban a Magyar Királyság katonájaként harcolt, és esett fogságba a Szovjetunió területén. Azt még kevésbé, hogy a bevonuló szovjet csapatok hurcolták el, és valamelyik fogolytáborban halt meg. A valós és a kívánatos emlékezet közötti határvonal törekeny: akár egy egész életpálya is múlhat rajta. Így, ha valaki nem akar az apja csöppet sem önkéntes katonamúltja miatt a fasizmus gyanújába keveredni, jobb, ha csak a katonai szolgálat tényét és a halálozás dátumát tünteti fel, a körülményeket viszont homályban hagyja. Az árat így nem az egyén, hanem az előírt és a valós emlékezet feloldhatatlan ellentmondásának generációról generációra örökítésével a közösség egésze fizeti meg.

A múlt azonban nemcsak elvehető, de önként is odaadható, sőt a politikai rendszerenként újra meg újra áruba bocsátható. Az egykori magyar kántortanítóból így lesz szovjet kommunista. A félig megélt történelem világában nemzeti

hovatarozás nem értéksemleges adottság, hanem kényszer vagy politikai állásfoglalás. Az egyéni élettörténeteken át megírt szelmenzi történelem éppoly illúziótlan, mint az, aki az írónak elbeszéli. „Voltak árulók mindig” – mondja. Persze, és ezt mindketten tudják, nem csak azok voltak: A huszonöt évre lágerbe zárt ortodox pap, az ott is veszett református lelkész, vagy a magyar zászló birtoklásáért nyomorékká vert, elmeegógyintézetbe zárt falubíró sorsa a kisszelmenzi, tágabb látószögéből nézve pedig a kárpátaljai magyar életsorsok harmadik végletét is kijelöli.

Tény, ha történetesen nem a szovjet oldalra, hanem Nagyszelmencre, azaz akkor már: Vel'ké Slemencére érkezik haza, Iván Bélának is lett volna min elgondolkoznia. Ha elég fiatal volt, akkor még az Osztrák–Magyar Monarchiában látta meg a napvilágot, ha valamivel még fiatalabb, akkor a Csehszlovák Köztársaságban. Az egészen bizonyos, hogy a 2. világháborúban a Magyar Királyság egyenruhájában harcolt, és az is, hogy a hadba vonulásakor már/még nem létező Csehszlovákiába tért haza, ahol annak az országnak a határai, ami ellen harcolt, ha nagyon távol, akkor az utca házával átellenes oldalán húzódtak. Ha pedig még ma is élne, mint Csehszlovákia egyik utódállama, a Szlovák Köztársaság folyósítaná a nyugdíját. Nem biztos, hogy kalandvágó típus volt, de még így is öt állam polgára lehetett életében, ha nincs a háború, akkor történetesen anélkül, hogy a falujából kitette volna a lábát.

(2) Bárhogy is alakult volna, az bizonyos, hogy 1946 februárjában a dagesztáni táborban semmiképpen sem értesülhetett arról, hogy a történelmi események, így például a tér kisajátítása, a valóságban milyen közhelyes egyszerűséggel mennek végbe. Jött két szovjet katonatiszt, mondja az egyik kisszelmenzi szemtanú, velük a bíró. Bekötötték a lovakat a bíró udvarába, bementek a házba, és jól bepálinkáztak. Mert a Szovjetunióban – visszatérő toposz a könyvben – „életvitel volt az ivás”. Nagy pelyhekben hullott a hó, magyaráztak, gesztikuláltak a határban. Az egész határkijelölés nem tartott többet egy óránál. Ignác bíró, aki a csehszlovák időkben, jó szlovákként, c-vel írta a nevét, 1938-ban talpig nemzeti színben várta a díszkapunál a kapatosan bevonuló vitéz Horthy bakákat, később nyilas, majd a Vörös Hadsereg érkezése után íziben kommunista lett, az elbeszélő emlékezete szerint minden tragikus pátosz nélkül mutatott a földre –*Tu je gránic!* –, és valóban ott is lett a határ. Ott van ma is. Minden ésszerűséget nélkülöző vonalvezetésének magyarázata helyi okmagyarázó legenda is született. Eszerint a – tatár? üzbég? ki tudná már, hogy milyen nemzetiségű volt? – Kurbatov alezredes annyira részeg volt, hogy képtelen volt a lovát irányítani, így a magát önállósító állat haladási iránya jelölte ki, hogy hol húzódjon a határ. Egy másik helyi elbeszélés szerint, aminek forrását már elbeszélője se ismeri, a gránic eredetileg a temetőt is kettévágta: mivel átmenni nem lehetett, a kerítésen dobták át a szeretkeik sírjára szánt koszorút az egyik falurészből, azaz egyik országból a másikba. Ez a probléma azonban – így a történet – minden nemzetközi jogi bonyodalom nélkül, helyben megoldódott: a határ pár méterrel távolabbra, a temető egésze pedig Nagyszelmencre kerül. A több mint huszonkét milliő négyzetkilométernyi Szovjetunióknak mit számít az a néhány szelmenzi négyzetméter? – gondolhatták a határjelölők. Mivel azonban a szocializmusban – mondjanak bármit a szocia-

lista politikai gazdaságtan bölcsei – mindennek valóságos, bár nem feltétlenül értékárányos ára van, ez sem ment ingyen. Úgy hírlík, a határ áthelyezésének épp egy liter pálinka volt az ára.

(3) Az orosz előbb bejön, aztán kopog. Így épül a határ is. Másnapra már meg is érkeznek a határkarók. Feszítik rá a szögesdrótot, fonják a sövényt, hogy még átlátni se lehessen a túloldalra. Később határszántás, átjárhatatlan palánk, jelzőrakétákat indító botló drót is kerül majd, de 1946 februárjában még ennyi is elég. A határt jelölő cölöpöket gödrönként tizenöt kopekért bérmunkában ásatják a helyiekkel. A fogvatartottak – emlékezetük szerint: akkortájt tisztességes – nap-számban kerítik el önmagukat.

A határozás mindazonáltal még így sem megy teljesen zökkenőmentesen. A kommunista popkultúra kedvenc szimbóluma, a vörös csillag – vagy Lenin lámpájának fénye? – épp egy sugárnyalábnyit már a határozás pillanatában is megvilágít a kisszelmenci jövőből. Mint a szocializmusban később mindig és mindenhol, a rendszer végső céljának megvalósítását a két Szelmenc közti határon is rendre megakasztja az alrendszer ellentétes irányú működése. A faanyag egy részét a katonák ugyanis eladják, vagy, megkerülve a pénz- és valutaforgalommal járó bonyodalmakat, közvetlenül pálinkára cserélik.

Az épülő szelmenci szocializmus aligha egyetlen, de valószínűleg legjellemzőbb ellentmondása, hogy a félig kiépült határ bonyolítja a legnagyobb áruforgalmat. A határozás teljes kiépítése után nemhogy a másik országba, de a határban lévő földekről a saját falujába is csak nehezen juthat már el az ember. A szocialista árucseré sajátos formája a csempészet. A Szovjetunióból sót, cigarettát visznek, Csehszlovákiából ruhát, cipőt, cernát hoznak. Aki Kisszelmencből Nagyszelmencen át Csehszlovákia belsejéig eljut, ezer csempészett cigarettából egy egész cséplőgépet vehet, háromezer cigarettával pedig már vagyonos embernek érezheti magát. A határőrizeti szervekkel való elszámolásban is a cigaretta és a pálinka tölti be a fizetőeszköz szerepét.

A pálinka később is a kommunizmust építő szovjet társadalom általános egyenértékese marad: minden átváltható rá, és mindennek az értéke kifejezhető benne. Pálinkáért a határőr szándékos figyelmetlensége és a háború utáni internálásokat irányító szovjet tiszték hanyagsága éppúgy megvásárolható, mint a bontott pala vagy a fináncok jóindulata. De segíthet a pálinka a határon átbeszé-
lésért őrizetbe vett rokon kiszabadításában is, az álláshoz jutásban, az építőanyag beszerzésében, fél literért már jó minőségű szénához is hozzá lehet jutni a szovjet határőrizettől. Hatékonyabb eszköz, mint a pénz, amiért a szocialista hiánygazdaságban úgysem lehet szinte semmit se kapni. A pálinka nemcsak az egyéni túlélés, hanem a közösségépítés és kollektív önvédelem eszköze is. „Teljes szeszfőzde volt a házunkban, nagyon sok vörös szilva termett, a fél faluból összehordták a hordókat, a szilvát ingyen adta mindenki, két-háromszáz literes hordók álltak cefrével tele. (...) Folyt a csapon, elraktuk nagy korsókba, s jöttek az oroszok. (...) Félliteres csészékből itták a pálinkát, meg három és fél decis bádogból. Nem kellett pohár. Hol láttak ők poharat!”

A határ, mondja az egyik kisszelmenci emlékező, idejött hozzánk. A szó szoros értelmében: Nagyszelmencen rekedt a református és a görög templom, az iskola,

és – mint tudjuk – a temető. Kisszelmencen a nagyszelmenci földek – lehet, hogy Ignác(z) bíró részrehajló volt? – több száz hektárja, és a római katolikus templom. Jól járt, akinek csak a kertje alatt húzódott a határ, vagy a konyhájából látott rá a szögesdrótra. Rosszabbul az, akinek a portáját vágta ketté: a ház a Szovjetunió, a kút és a disznóól Csehszlovákia területére esett. És még rosszabbul az, akinél a csűr egyik ajtaja az egyik, a másik pedig a szomszédos országra nyílt: vele még az épületet is lebontatták. A nagyszelmenci Lizák Péter konyhájának ablaka közvetlenül a kisszelmenci Tóth Vincéék konyhájára szolgál; ez a szomszédság a következő évtizedekben majd falutörténelmet ír. A határ megközelítéséhez, legalábbis a botló drótos elektronikus védelmi rendszer felszereléséig, vagyis nagyjából húsz éven át, még a határzónában lakók számára is külön engedélyre volt szükség. És még így is gyakran megtörtént, hogy az igazgató határvédelmi katona géppisztollyal „megtérdepeltette” a hazafelé igyekvőt a határt jelző 342-es oszlop közelében. Mint az egyik szereplőtől megtudjuk, azért, mert a térdeplő ember sem elfutni, sem védekezni nem tud.

A szocializmusban a határnak nem szimbolikája, hanem államigazgatási és büntetőjogi valósága van, ezért határ mellett lakni állandó fenyegetettség. Már a pusztá „átbeszéléseért” is büntetés jár. A sokszor egyenesen a túlélést szolgáló határ menti korrupció általában hatékonyan, de – mint a szocializmusban minden – soha nem teljesen kiszámíthatóan működik. Az embert akár falubeli is feljelentheti. És ha sikerül a szovjet határral megegyezni, a másik oldalon még mindig ott rejtőzhet egy csehszlovák katona, aki kötelességből, vagy az üzletből kihagyottak sértettségével jelenti majd a szovjetekkel kapcsolatban álló feletteseknek az esetet. Mindez természetesen törvényellenes: a vesztegetés kezdeményezője és elfogadója folyvást a kriminalitás billenékeny pallóján egyensúlyoz, alant pedig a szocialista igazságszolgáltatás mély tárnái sötétlenek. A kisszelmenci emlékezet megőrizte azoknak a frontot megjárt szovjet határőröknek az esetét, akik hét év börtönt kaptak azért, mert félrenéztek, mikor valaki cipősdoboz nagyságú csomagot adott át a határon. A diktatúra merev szigorát olykor-olykor emberi gesztusok enyhítik: a nagyszelmenci vő a szovjet kiskatona jóindulatából mondhatja el a határsorompónál a szovjet oldalon élő anyósának, hogy nemrég egészséges unokája született. Bár legbelső lényegét tekintve a szocializmus minden változata egyféle, mégis – összegzi valaki –: „Sokféle muszka volt.”

A határvédelem, hirdeti a faluban elhelyezett vastábla, minden szovjet állampolgár szent kötelessége. „Védelem és feljelentési kötelezettség, egyenlő kommunizmus” – interpretálja az 1990-es években az egyik riportalany. A határ, ahogyan a könyv egyetlen orosz riportalánya, a hajdani szovjet kárpátaljai határőr tiszt mondja: játszma. „Át akar menni? – ne tudjon. A határ nem kolhozudvar. A határ soha nem alszik. Nincs éjszaka, nincs nappal, nincs időjárás. Határ van. És a határ mellett mindenki határőr.”

És mindenkit őriznek. A maga építette szögesdrót mindkét oldalán, a saját költségére. Az éves határellenőrzéskor tizennyolc emberre terítenek Tóth Vincéék kisszelmenci házában. Nem vendégszeretetből. „Ki kellett tanulni az észjárásukat” – olvassuk. A Munkácsról ellenőrzésre jött főtisztek, a szovjet határőr őrs vezetője, politikai tisztje, előjárói, a helyi kolhozelnök és párttitkár mellett

Tóth Vincéékhez várják a csehszlovák őrsparancsnokot is néhány katonájával. Ünnepe az itt is, és ott is sovány kosztra fogott határőrizetnek, és ha nekik az, nem célszerű kihagyni belőle a helyi felsőbb vezető elvtársakat sem. Rotyog a leves, sül a rántott csirke, mert a szovjet határőrizet úgy jobban szereti, mint pörköltnek elkészítve. „Egy láda pálinka – mondja az egykori házigazda –, egy korty a muszkának.” Az éves határőrnapon a csehszlovák elvtársak révén rum is kerül a kisszelmenci közösből főzött pálinka mellé. Az évnek ez a napja fanyar módon idézi meg a szabadság lehetőségét: a szelmenci pálinka előtt kapitulált csehszlovák parancsnokot a szovjet oldalon élők támogatásával segítik át a határ túloldalán várakozó kocsiig. Ezen az egy napon ezért nem jár börtön. A törvény általános érvényét a szocializmusban bármikor felülírhatja a felsőbb utasításban testet öltő egyéni akarat. Ezért a szocializmusban élő ember mindig a normák és a valóság ellentmondásában, az anómia rendszerszintre emelt világában létezik. Mivel ebből adódóan meghatározó lételeme az állandó bizonytalanság, nem egyszerűen a politikai rendszerben él, hanem abban a reményben, hogy túléli azt.

(4) Túlélni pedig 1944 és 1991 között a két Szelmenc esetében is bőven volt mit. Quintus Curtius Rufus, az 1. században azt jegyezte fel Nagy Sándorról, hogy birodalmát a hódító makedónok és a meghódított perzsák közti tömeges házassággal próbálta megerősíteni. Azt gondolta, hogy a rokonai ellen mégiscsak nehezebb szívvel harcol az ember, mintha idegenekkel kellene ezt tennie. A közép-kelet-európai kommunista rendszerek ezzel ellentétes politikát folytattak: még a legszorosabb vérségi kötelékeket is igyekeztek szétszakítani. Mint a Szovjetunióban mindenütt, valószínűleg Kisszelmencen is kötelező olvasmány volt a tizenhárom éves pionír, Pavel Morozov története, aki azzal vált kommunista példaképpé, hogy szovjetellenesség címén a politikai rendőrség kezére adta a saját apját.

A két Szelmenc hétközi és jeles napjai a kommunista rendszer jelképeinek is felfoghatók. Üzenetük, hogy még a legszigorúbb állami őrizet is kijátszható. Ha Lizák Péterék Nagyszelmencen kicsit hangosabban beszéltek meg a saját portájukon egymás közt, hogy mi történt a falujukban, a hat méter magas határpalánk túlsó oldalán fülelő Tóth Vincéék is hallhatták. Másnap pedig ők beszéltek meg ugyanígy a náluk történeteket. Aki így tudta meg, hogy valakije odaát meghalt, még nem biztos, hogy a temetésére is eljutott. Olykor a kommunista bürokrácia, olykor a személyes rosszindulat, néha a kettő hatékony együttműködése akadályozta meg ebben. Megtörtént, hogy két falut elválasztó kapu kisszelmenci oldalon, érvényes átlépési engedéllyel várakozók számára is csak akkor nyílt meg a határ, mikor a nagyszelmenci temetőben már elhantolták a halottat.

A rítus – mondják a kulturális antropológusok – a közösség megmaradásának egyik biztosítója. Ezért a majd fél évszázadnyi kommunista uralom a szétválasztottság ellenére is kitermelte a határon inneni és túli szelmenciek közös rítusait. Azt, hogy a szocializmusban is van élet, a két Szelmencen legszembetűnőbben a halál rítusa bizonyítja. Az ikerfalu egyesítésének lehetőségeit vizsgáló 2004-es washingtoni kongresszusi meghallgatáson Kisszelmenc polgármestere komor népszokásról számolt be: szokás náluk, hogy a koporsót a temetés előtt kiviszik a két falurészt elválasztó átjáróhoz, hogy jelképesen a határ túloldalán élő roko-

nai is búcsút vehessenek a halottól. De nemcsak a halálnak, a vágyakozásnak is megvannak a maga rítusai. Ebből születnek a „határdalok”: „Egy Szelmencből lett a kettő, egyesítse a Teremtő.” És az élet továbbadásának is kialakul a – talán még a halálrítusnál is szomorúbb – szertartása. Ezt mutatja annak az asszonynak az esete, akit nagyszüleinél vakációzó kislánként, egyik napról a másikra zárt Nagyszelmencbe a határ. A tőle légvonalban ötszáz méterre lakó szülei legközelebb tíz év múlva, menyasszonyként látták viszont. Úgy, hogy menyasszonyi ruhában odaállt az átjáró innenső oldalához, hogy ők is láthassák a határ túloldaláról. „Néztek át” – mondja, ötven év után, majd hozzáteszi, hogy a családban még ennyi idő múltán sem igen beszélnek erről.

Számára mikor ért véget a háború?

4

(1) A szocializmus utolsó történelmi meglepetése alighanem a gyengesége volt. A Szovjetunióban a peresztrojka csődje után alig két év, Lengyelországban az első független szakszervezet legalizálása után egy év telt el a teljes összeomlásig. A Német Demokratikus Köztársaságban három hónap, Csehszlovákiában mindössze három hét kellett hozzá. A posztszovjet korszak még udvariattalabbul köszöntött Közép-Kelet-Európára, mint az első szovjet katona az ikerfalura: nemcsak kopogás nélkül jött, de még csak nem is köszönt.

Míg a posztszovjet demokrácia gőzmozdonya szuszogva araszol keletről nyugatra, Francis Fukuyama pedig a messzi Amerikában azon borong, hogy a liberális demokrácia világméretű győzelmével ellenség híján megszűnik a történelem, Kisszelmencen Veres Péternek egészen más gondja akad. Éppen azt bánja, hogy tíz évvel ezelőtt, a határsávon belüli építkezésekre éberem figyelő szovjet bürokrácián átverekedve magát felépítette a házát. Most, hogy termelőszövetkezetet az új idők tulajdonosi szemléletének megfelelően privatizálják, kiderült, hogy a ház a telekkönyv tanúsága szerint a kolhoz udvarán áll. Hiába van pecsétes papírja a régi világból arról, hogy az ingatlan az övé, most újra meg kellene vennie, hogy az újban is az övé legyen. „Ezt!” – mondja az írónak, és bizonyára meg is mutatja, hogy mire gondol. Őt aztán igazán nem kell kioktatni a közép-európai politikai térfogalom és a geopolitika kapcsolatáról. Apjától a földjét, faluját és a hazáját és a nyelvét vették el. Tőle meg most épp azt akarják, ami még valahogy megmaradt: a házát. Második generációs szovjet alattvalóként és emberemlékezet óta közép-európaiként végre meg kellene már tanulnia azt a leckét, amibe az apja már rég belehalt: A magántulajdona csak addig az övé, amíg az épp uralgó ideológia is egyetért a tulajdoni igényével. Veres Péter példájával Kisszelmencre bemosolyog a posztszovjet kapitalizmus. A szabadságjogok nem sietnek ennyire; épp a kétszázadik születésnapjukat ünneplik Európa nyugati felén.

(2) Államjogi és politikai értelemben Ukrajna 1991-ben, Szlovákia pedig 1993-ban nyerte el a függetlenségét. A két Szelmenc sorsát jó ideig egyik tény sem befolyásolta. 1989-ben, vagyis a Szovjetunió és Csehszlovákia végnapjaiban a falu lakói két alkalommal hivatalosan is átlátogathattak egymáshoz. Akár jelkép-

nek is tekinthetjük, hogy nem a keresztbevágott utcán átsétálva, hanem a falutól távolabb, a sáros szántóföldeken átbotorkálva. Az önértelmezésük és politikai retorikájuk szerint demokratikus utódállamok kormányai az ikerfalú kérdésében a bomló diktatúránál sokkal merevebbnek bizonyultak. 2001 augusztusában a két falú vezetése közös petícióban kérte a pozsonyi és a kijevei kormánytól egy gyalogos határátkelő megnyitását. A kérvényt a pozsonyi kormány arra hivatkozva utasította el, hogy nem felel meg a szlovák petíciós törvény formai követelményeinek. Kijevből Kisszelmencre válasz sem érkezett. Nem egészen egy évvel korábban, *A kettézárt falú* első kiadásának könyvbemutatóját a két falurészt elválasztó határvonalnál tartották. A rendezvény szervezői az előbbinél szerényebb kérést fogalmaztak meg: mindössze a határ egynapos megnyitását kérték, de a két ország hatóságai még ezt sem engedélyezték. Közép-Európának nemcsak a történelmében, hanem ebből következően műemlékeiben is van valami nyugatról nehezen megérthető, az itt élők számára pedig nyugtalanító ellentmondás. A két Szelmencen az összetartozás egyetlen posztkommunista emlékműve éppenséggel a szétválasztottságot kifejező szimbólum lett: a Kis- és Nagyszelmenc határán 2003-ban felállított, kettévágott székely kapu, aminek két fele bizonyos távolságból és szögből nézve egészen látszik.

A kapuállítás idején az eseményt biztosító szlovák rendőröket utólag felelőségre vonták, mert nem akadályozták meg, hogy az ünneplők oda-vissza dobálják a két országot elválasztó szögesdrót fölött a hangosítás egyetlen eszközt, a mobil mikrofont. Emlékszünk: „A határ, az határ. Nem kolhozudvar.”

(3) Tocqueville óta ismert, hogy a demokrácia erőssége a civil társadalom kiépültségével mérhető. Közép-Kelet-Európa posztkommunista demokráciáira nézve ez leverő felismerés. Nem kevesebbet üzen, mint azt, hogy ha a civil társadalom gyenge, a társadalmi kezdeményezések akkor és annyiban számíthatnak sikerre, ha és amilyen mértékben politikai ügyé fogalmazhatók át. A térképen észrevehetetlen közép-európai ikerfalú azáltal lesz a világpolitika részévé, hogy Európa korábbi megosztottságának szimbólumává válik. Az hagyján, hogy „a vasfüggöny utolsó darabjának lebontása” történelmi feladat, de politikai tőkéként is jól forgatható.

2004 márciusában, *A kettézárt falú* első kiadásának megjelenése után és sikerével új muníciót nyerő civil kezdeményezés sorsfordító eredményeként a Magyar Amerikai Kongresszusi Kapcsolatok Központjának elnöke mindkét falurészbe ellátogat. Néhány nap múlva Budapesten bejelenteti, hogy kezdeményezni fogja, hogy az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusának Emberi Jogi Frakciója kérje mindkét érintett ország elnökétől a szelmenci határátkelő megnyitását. Áprilisban az Emberi Jogi Bizottság már meghallgatást is tart az ügyben. A két ország diplomáciai képviselőin túl az ikerfalú polgármestereit, sőt még a könyv íróját is meghívják. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a szlovák nagykövet higgadt, jól fésült mondatokban beszél. Mikor éppen arról, hogy a vasfüggöny mennyire ellentétes az európai integráció gondolatával, olykor ismétli magát. Ez természetes, hiszen számára valóban fontos az integráció: olyan országot képvisel, ami épp tíz nap múlva csatlakozik az Európai Unióhoz. Felszólalásának azzal a részével, hogy a kisemberek rendre megszenvedik a nagypolitikai döntéseket,

alighanem Iván Béla és Veres Péter is egyetértene. A határnyitást Szlovákia természetesen támogatja. Persze... a Nagy- és Kísszelmenc közötti határ, Szlovákia uniós csatlakozása esetén az Európai Unió külső határa lesz, ami Szlovákia számára a vízumkötelezettség bevezetésével jár. A két Szelmencen lakók számára meg azzal, hogy az ukrainai oldalról vízummal kelhetnek át a falu főutcájának az egyik végéből a másikba.

Az ukrán követségi tanácsos hozzászólásában az ikerfalú kettéosztottsága a posztkommunista korban is megosztott Európa tragikus szimbólumává stilizálódik. Országá megingathatatlan elkötelezettje az európai integrációnak, aminek az Unió napokon belül megvalósuló bővítése csak közbülső állomása lehet; előbb-utóbb nyilvánvalóan Ukrajnára is sort kell majd keríteni. Addig is elkötelezetten képviseli azoknak az ukrán állampolgároknak a jogait, akik számára a szlovák vízumkényszer megnehezíti, hogy az utazással kapcsolatos jogait gyakorolják. Köztük természetesen a kísszelmenciekét is. Az ő problémájukat egyébként az ukrán diplomata szerint nem a drága vízum és az annak megszerzésével járó körülményes ügyintézés oldaná meg. Egy vízummentes kishatárforgalmat biztosító kétoldalú egyezmény már annál inkább. Akár hozzá is tehetné: Ezt az Unióból akadálytalanul ki-be irányuló áru- és személyforgalmat ugyan vélhetően nem elsősorban a kísszelmenciek bonyolítanák, de kétségtelen, hogy e megoldásnak ők is a nyertesei lehetnének, hiszen így bármikor meglátogathatnák Nagyszelmencen még élő rokonaikat.

A meghallgatást vezető demokrata párti kongresszusi képviselő célratoró racionalitással kezeli a problémát, mert ma még másutt is dolga van. Először tájékozik: – Ez tényleg egy olyan falú, amit kettévág az országhatár? – Igen. Majd javaslatot tesz: Nem lehetne *egy* szuverén ország Kis- és Nagyszelmenc? Akkor ugyanis magától megoldódik a vízumkérdés. A történelemformáló lehetőségről a tárgyaló felek mindegyike lemond, a képviselő meg valószínűleg értetlenkedik magában, hogy vajon miért nem jó ezeknek a közép-európaiaknak a legkézenfekvőbb megoldás. A 2004-ben mindösszesen 800 lelket számláló ikerfalú népességét tekintve nem is lenne a legkisebb állam Európában. Lélekszáma ugyan a Máltai Lovagrendének még az egy tizedét sem érné el, ám az egyesített ikerfalúnak épp annyi lakosa lenne, mint a Vatikánnak. Igaz, geopolitikai helyzete és nemzetközi jogi státusa alighanem lényegesen különbözne azétól. Körvonalazódik a kompromisszum: Kishatárforgalom nem lesz ugyan, de abban teljes az egyetértés: a határt meg kell nyitni. Jó fél évszázad után ez sem kevés. Főként ahhoz képest, hogy jó három éve még az egynapos nyitás lehetőségét is elutasította mindkét kormány. Lehet, hogy a civil társadalom torkából érkező, olykor izgága közép-európai értelmiségiek által dokumentumregényekbe fogalmazott kutyaugatás mégis felhallatszik a politikai Olümposz felhőgéig?

(3) A washingtoni siker mindössze néhány hónap alatt több politikai barátot szerez a szelmenci ügynek, mint az ott élő emberek sorsa az elmúlt majd hatvan évben. 2004 decemberében a Magyar Országgyűlés Külügyi Bizottsága meghallgatja az író összefoglalóját a szelmenci ügyről, majd felkéri a szocialista párt egyik képviselőjét, hogy legyen a hányatott sorsú ikerfalú ügyének „nagykövete.” A képviselőnek ez a formája felemásra sikerül: a képviselő ezután még

a telefont sem veszi majd fel, ha látja, hogy az író keresi. Az anyaországi liberálisok azonban sokkal hatékonyabbak. Egyik európai képviselőjük 2005 júniusának elején azzal a javaslattal fordul a szlovák külügyminiszterhez, hogy nyissanak határátkelőt a két faluresz között. A nagy lendülettel elhajított buzogány, ahelyett, hogy ripityára törné, erőtlenül kacsázik át a nyitott kapun: Pozsonyban, a washingtoni meghallgatás eredményeként már fél évvel korábban megszületett a politikai döntés arról, hogy Szlovákia hivatalosan felveszi a kapcsolatot Ukrajnával a Kis- és Nagyszelmenc közötti határátkelő megnyitásának ügyében. Ez azonban nem szegi a kedvét a két Szelmenc ügyét felkaroló liberális politikusnak. Hivatása a szabadság világméretű exportja, és ha a jogvédelem beindul, a jogok meg is lesznek védve. Különösen, ha már a hiteles mércéül szolgáló washingtoni demokraták is elkötelezték magukat az ügy mellett. A liberális képviselő így az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése számára készült jelentésében az emberi jogok egyetemes nyelvére is lefordítja a szelmenci ügyet.

Ebből a perspektívából persze nem látszik, hogy nem egy, hanem két fél faluról van szó, és annak sincs jelentősége, hogy többségében mindkettőt magyarok lakják. A jelentés valószínűleg ezért beszél Kis- és Nagyszelmenc helyett a sosemvolt „Szelmencről”, és mikor a falurészekről szól, ezért használja kizárólag azok ukrán, illetve szlovák nevét, a magyart még alternatívaként, zárójelben sem. 2005 júliusában a képviselő egy európai parlamenti küldöttség tagjaként az ukrán elnökkel is találkozik. Kevéssel ezután egy tévéinterjúban elmondja, milyen mély benyomást tett rá, hogy az elnök – aki történetesen éppen tőle értesült először az ikerfalú ket-téosztottságáról – még az ő jelenlétében utasítást adott a határ megnyitására. Pártja nyilatkozatban ünnepli a határnyitó politikust. Íme, itt a példa, hogy a magyar érdekek érvényesítésére „nem a hangos fenyegetőzés, nem a nyomásgyakorlás, hanem a tárgyalás, és a kölcsönös érdekekre és értékekre való meggyőzés” a legjobb eszköz. De azért – mivel mégiscsak Közép-Európában vagyunk – az is impo-náló, ha a szétkujtorgó civil vágyakat felülről érkező politikai akarat, és a legvégén a határozott utasítás kanalizálja. Ez utóbbi felől nézve a civil akarat legfeljebb valamiféle politikai apropója a folyamatnak, ámde semmiképpen sem a siker forrása. Talán ezért történik, hogy sem az interjúban, sem a közleményben nem esik szó azokról a civilekről, akik szívós, olykor valószínűleg elkeseredett és reménytelen- nek ítélt munkával tíz év alatt Washingtonig vitték a két Szelmenc ügyét.

A gazdasági eliten és politikai osztályon kívül rekedt posztszovjet rendszerla-kó ha nem lehet citoyen – bárhogyan is nevezzék hivatalosan –: alattvaló. A pol-gár független, az alattvaló *per definitionem* alávetett. Az első önállóan cselekszik, a másikat pedig vagy kényszerítik, vagy – legjobb esetben is – többnyire saját, ámde általa fel nem ismertnek nyilvánított érdekeire hivatkozva, tanácsolják a cselekvésre. A polgár: önmagáért felelős, az alattvaló viszont azon túl, hogy helyzetéből adódóan bármikor számonkérhető – a helyette és a nevében cselek-vők áthárított felelősségét is hordozza. A polgár számára kultúrája, az alattvaló számára a társadalmi hierarchiában fölötte állók, vagy a magukat fölötte állóként meghatározók kultúrfölényének elismerése a kulturális önmeghatározás döntő eleme. Ezért aztán az alattvaló mindig eszményi nebuló: bármikor fegyelmehze-tő, és mindig oktatható.

2007 novemberében, a háború kárpátaljai áldozatainak emlékére, az egyik internálótábor helyén felállított emlékmű avatásán a Miniszterelnöki Hivatal nemzetpolitikai ügyek főosztályának főigazgatója – a határnyitó liberális párt kisebbségpolitikai szakértője – beszédében egy „1993-as francia filozófust” idézve, arra intette az egybegyűlteket, hogy a „nemzet mindennapos elhatározás a közösséghez való tartozásra.”

Ha történetesen hallaná, Ernst Renan alighanem kényszeredetten fészkelődne a montmartre-i temetőben. Nem azért, mert név nélkül, amúgy csak átabotában idézik. Nem is azért, mert idézett előadásának alapgondolata a politikus féloldalas megfogalmazásában teljesen elveszíti az értelmét. Mindez feltehetően nem érdekelné; történt már vele ennél sokkal rosszabb is halálában. Azon viszont elegáns stilsztaként biztosan elgondolkodna, hogyan hangzik – tudatlannak? kioktatónak? ízléstelennek? – ez a kijelentés a világnak abban a Párizstól messze eső szegletében, ahol a nemzeti hovatartozás megvallása még a 21. század elején is közvetlen egzisztenciális fenyegetettséget jelent. Később aztán, mivel nemcsak jó stilszta, hanem lenyűgözően művelt ember is volt, valószínűleg azon is elmorfondírozna, hogy miképpen lett ő az európai értékek képviselőjét minden nyilvános gesztusában kinyilvánító párt kormánytisztviselőjének értelmezésében „1993-as francia filozófus”, mikor már épp eggyel több, mint száz évvel korábban meghalt? Tiltakozni persze nemigen tudna, legfeljebb – *Veritatem delixi* – mutogathatna a sírján lévő feliratra. És reménykedhetne, hogy a közép-európai demokráta is tudja azt, amit ő – merthogy *valóban* művelt európai volt – annak idején még Quintilianustól tanult: ahol kérkednek, ott az igazság mindig visszavonul.

2005-ben a határnyitó politikusra, mint a tévéinterjúban elmondja, siker ide vagy oda, még sok-sok megvédendő ügy vár, úgyhogy robog is politikai pályáján tovább, és két év múlva valószínűleg az emlékműavató nemzetpolitikus is ugyanazt teszi: akadnak még átadandó emlékművek bőven szerte Közép-Európában.

Lehet, hogy csak a helyzetet régóta és közelről ismerő írónak jut eszébe, hogy errefelé még a megnyitott határ sincs szükségképpen nyitva. Őt azonban nem kérdezi meg senki. A szelmencieknek, kongresszusi meghallgatáson, meg a magyar országgyűlési bizottságban már elmondhatta a magáét. Most a profikon a sor.

5

(1) Európa tagadhatatlanul ott toporog már a kisszelmenci határban, ahol annak idején Ignác(z) Jani a szovjet katonákkal a gránicot kijelölte. A bíró azonban most nem gondol az újabb identitásváltással. Majd harminc éve fekszik már a falurésze szovjet kori történelmének egyetlen helyi beruházásaként, 1959-ben megnyitott kisszelmenci temetőben. Ha véletlenül a mennyországba került – mondják a falubeliek –, az csak azért történhetett, mert még az ördögnek sem kellett a lelke.

2005. augusztus 2-án két ukrán katona és egy altiszt két óra alatt elbontja a határzárát. Még néhány hónap, és 2005 decemberében hivatalosan is megnyílik a két falu között a határátkelő. Ignác(z) bíró életművének romjait, a határkarókat

ekkorra már, ha korhadtak, eltüzelik, ha pedig még használhatók – így aztán körbe is ér hatvan év kétszelmenci történelme – ellopják. Errefelé minden jó lehet még egyszer valamire, főképpen akkor, ha eredeti funkciójában már fölöslegessé vált. Mint ahogy a fél székely kapu is, amit az építkezés első lépéseként gyorsan le is döntenek az ukrán oldalon. Szélesítik a majdani ukrán határátkelőhöz vezető utat, és a közeli múlt útjában áll az elképzelt jövőnek. Onnan nézve ugyanis jelentésnélkülivé, ezért eltörölhetővé válik: Ha nincs megosztottság, mi végre is kellene neki emlékművet állítani? A ledöntött székely kapu Kísszelmencen jelképesen megnyitja a félig megélt történelem posztkommunista korszakát.

(2) Másfél év persze még a Kárpát-medencében is rövid szavatossági idő egy emlékműnek. Akkor is, ha a történelem errefelé megszokott ritmusa szerint, később és valamivel távolabb majd újra felállítják. Az újraállítás során, mint már annyiszor, kizárólag az üzenet vész majd el: az a látószög, melyből a két fél kapu egységesnek tűnik. Markológépek harapják a földet, szuszognak a földgyaluk. Az ukrán tervek szerint személy- és teherautókon, kamionokon dübörög majd a kapitalizmus a két falurész, ezáltal az Európai Unió és Ukrajna között oda-vissza. A határátkelő a diktatúrából a demokráciába, a szocializmusból a kapitalizmusba, a szegénységből a jólétbe zökkenti majd át az ikerfalu hatvan év szovjet uralmával kificamított történelmi idejét.

És a határ – hiszen kapitalizmus van – jó üzlet is. Ha működik azért, ha meg nem, akkor azért. Ez idő tájt a Záhony és Csap között húzódó magyar–ukrán határon egy személygépkocsi egy nap alatt kel át, egy kamion várakozási ideje átlagosan 350 óra. Ennek a forgalomnak legalább egy része, megfelelő infrastruktúra mellett áterelhető a két Szelmenc közt épülő határátkelőre. Nem feltétlenül azért, hogy gyorsabb legyen az átjutás. Sokkal inkább azért, hogy szándékos lassításával a határra települt szolgáltatóipar tulajdonosai itt is busás, saját maguk által folyamatosan ellenőrizhető és szabályozható bevételhez jussanak majd. A mindezzel együtt járó szemetet, a kocsisor mellett lehangolt kötelességtudattal sétáló prostituáltakat látva Borisz Szolovjov határőrparancsnok – lehet, hogy a határ még rosszabb is lehet, mint a kolhozudvar? – már legfeljebb Tápióbecskén csóválhatja majd a fejét. Egy szovjet–magyar államközi szerződés alapján ugyanis már az 1970-es években Magyarországra települt át; ott kapja a nyugdíját. 1943-tól 1957-ig huszonkilenc szolgálati évet számoltak el neki a szovjet hatóságok, bizonyos éveket hármassal szorozva. A magyarországi folyósításban volt egy kis fennakadás, de egy Kádár elvtárshoz írott levél ezt is megoldotta. Jogosult a Honvédkórház használatára, és minden évben három hetet tölt a balatonfüredi szanatóriumban. Egy ideig még nyugdíjasként is felriadt az éjszakai őrsváltás idején, de jó szívvel emlékszik a Kárpátalján és a Kaukázusban eltöltött szolgálati évekre; elégedett a sorsával.

A kísszelmenci kapitalizmus éppoly hatékonyan épül nélküle, mint egykor, közreműködésével a szovjet szocializmus. A sok rossz napot látott településen már a határnyitás hírére is szépen emelkednek az ingatlanárak, azután pedig két éven belül eléri az eredeti ár nyolc-tízszeresét is. Ahol korábban építkezni sem akart senki, az önkormányzat most nyolcvanöt telek kiosztására készül. Ekkor már óránként jár busz a településre, sőt néhány taxi is van. Mikor egy fiatal

magyar antropológus terepmunkára érkezik a helyszínre, már hatvan, többségében ukrán és orosz tulajdonban lévő kisboltot talál. A templomtól a határig terjed – ahogy az itteniek mondják –: a „sziti”; idáig, azaz a határtól nagyjából ötszáz méterre jönnek el a Szlovákiából érkezők. Ez a falu üzleti és kulturális központja. Távolabb már az üzletek sem élnek meg, itt azonban még pizzeria is van. Naponta többen érkeznek ide, mint amennyi Nagyszelmenc lakossága. Mivel a határátkelőhelyen az ukrán elképzelések ellenére is csak gyalogos és kerékpáros forgalom zajlik, az autót a határnyitásra épült nagyszelmenci parkolóban hagyják, ahol egy euróért egész nap vigyáznak rá. Az ikerfalura, bár lakói ezt aligha tudják, a jólét leselkedik: Egy francia–spanyol határon lévő hatszáz fős francia falu önkormányzata még a helyi adót is eltörölte. Az olcsóbb spanyol üzletekbe vásárolni járó franciák autójának őrzéséből származó közbevétel ugyanis anélkül is kiemelkedő jólétet biztosít a településnek.

A szlovák–ukrán határon nem ebben gondolkodnak; épp most szökken szárba a sajátosan közép-európai szabad verseny. A Kisszelmencen befektetők gazdagodásának csak a Nagyszelmencen befektetők gazdagodása szab határt. 2009 novemberében egy hónapra váratlanul lezárják a határátkelőt. A hivatalos álláspont szerint az influenzavírus terjedése miatt. Mások szerint a kelet-szlovákiai csokoládélobbi intézte így, mert az olcsó ukrán csokoládé az ünnepek előtt komoly konkurenciát jelentett volna saját termékeiknek.

A posztszovjet kapitalizmusban a társadalom szabadságának fokmérője nem az autonóm érdekérvényesítés, hanem a fogyasztás. A határ kisszelmenci oldalon álló óriásplakáton félmeztelen nő igazítja útba a járatlanokat. Egyik mellét *Akcia* felirat takarja, a kezében lévő tábla pedig a közeli Mix Marketra hívja fel a figyelmet, amiben a szlovák nyelvű felirat Európa legjobb árait ígéri. Az elnevezés helytálló. „A határ közelében – írja a fiatal antropológus – úgy bukkan rá az ember egyik bolton belül a másikra, mint Eötvös Gábor zenebohóc a hangszereire a ballonkabátjában. Az italüzletben a ruhabolt, azon belül a játékbolt és így tovább.” A „szitiben” az áru, ahogy a félmeztelen nő által reklámozott üzlet neve is ígéri, valóban sokféle, csak a kínai eredet és minőség nivellál. Az €-Shop, Kisszelmenc legjobban menő üzlete, legalább háromszázféle szeszes italt kínál, a zöme a túloldalon lévő Szlovákiában be lenne tiltva. „Ott az Unióban, nem lehet árulni hamisított márkajelű italokat” – mondja az egyik helybéli. És Ukrajnában? Tulajdonképpen ott sem, „de ez nálunk úgy működik, hogy leadod minden hónapban a bizonyos embereknek, amit kell, és akkor békén hagynak. Ez egy állami maffia.”

Így elkerülhető az ellenőrzés is, noha a kisszelmenci „sziti” a rendőrségtől, a vámhatóságon át a tűzoltóságig számos hatóság hatáskörének metszéspontjában éli hétköznapijait. Nemcsak az áru minősége kétes, de gyakran a munkaerő is illegális: az eladók többsége még minimálbérre sincs bejelentve. „Ez a vállalkozóknak nemigen éri meg” – mondja realistán a helység polgármestere, és a fiatalemberrel beszélgetve nemigen tudja még, hogy mi lesz a legalitást és a haszonszerzést összeegyeztető kapitalista megoldás faluja számára. „Bejelentett munkaviszonnyal vagy anélkül, tudod, nem sokat számít” – árnyalja a helyzetet egy cipőboltban eladóként dolgozó tanárnő. Ő így is, úgy is „százalékra” dolgo-

zik: az olcsóbb nyári szandálból ugyanannyi fizetésért többet kell eladnia, mint a valamivel drágább téli lábbeliből. Télen fűtetlen, nyáron elviselhetetlenül meleg helyiségben. „Nekem a jogom annyi, hogy felmondok, de más munkalehetőség itt nincs.”

Ez azonban nem egészen igaz. Van, még hozzá egészen a szovjet idők pirkadáiáig visszavezethető, patinás, és az új világban aztán igazán jól jövedelmező foglalkozás. 2012 augusztusában az ukrán biztonsági szolgálat kisszelmenci „sziti” egyik divatáruüzletének irodájától, négy méterrel a felszín alatt Szlovákiába nyíló alagutat fedez fel. A határ menti áruforgalom e formája nem kisszelmenci sajátosság. Néhány kilométerrel távolabb, Ungvár jellemzően a biztonsági szolgálat tagjai által lakott negyedéből szabályos sínpályán, elektromos meghajtású csillesorban zajlik a határ alatti kereskedelem. Az alagútban akár egy ember is elfér. A házkutatásnál lefoglalt útlevelek arra utalnak, hogy ezt az alagút működtetői is tudják. Az áru többnyire: alkohol, cigaretta, cukor, textiláru; a közvetlen célállomás: Szlovákia, Magyarország, Románia.

Cigaretta csempészni minden helyváltoztatásra képes eszközzel lehet: kis tételben duplafalú benzintartályba vagy gázpalackba rejtve, kenyérbe, tortába sütvé, preparált üdítő üvegben. Nagyobb tételben vonaton; egy kisteherautóban már akár ötvenkétezer doboz is elfér. A legkényelmetlenebb bozótörős terepjáróval a zöld határon át, a legelegánsabb drónokkal, a leghatékonyabb katapulttal. Úgy egyetlen éjszaka akár huszonötezer, egy évben akár több mint kilencmillió, de szerényebben, heti három napot alapul véve is, jó hárommillió doboz átlóható az Európai Unióba. A cigarettából szerzett tőke már nem cséplőgéppé változik, hanem széteszik a társadalom magasabb rétegeiben, magáncégekbe, befektetésekbe, aranyvécés hazai és külföldi luxusingatlanokba vándorol. A poszt-kommunista kapitalizmus, mint maga a félig megélt történelem, kétarcú: ami a befektetőnek gazdagodás, az az illegális munkát elvégzőnek kockázatos megélhetés. Az eszközök ugyan újak, de a társadalmat a megvesztegethető vámtisztól a diplomáciai csomagban cigarettát csempésző diplomatáig átható korrupción a szovjet rendszer időtálló penésze tenyészik.

Ami mégis változott: a nyilvánosság. 2009-ben Jaroslav Vojtek *Határ (Hranica)* című, a két Szelmenc történetét feldolgozó dokumentum-játékfilmje egy neves csehországi fesztiválon Közép-Kelet-Európa legjobb dokumentumfilmjének díját nyerte el, egy év múlva Szlovákia a legjobb idegen nyelvű film kategóriájában Oscar-díjra jelölte. A poszt-kommunista kapitalizmusban azonban nemcsak a korábban tiltott történet beszélhető el, de még a kis közép-európai borúval fűszerezett, amerikanizált dramaturgiával filmre fogalmazott jelenbeli nyomor is eladó. Így válik a cigarettacsempészet keresett kulturális exportcikké: Peter Bebjak szlovák rendező szlovák-ukrán együttműködésben készült *Határ (Čiara/Межа)* című, 2017-ben bemutatott filmje Karlovy Vary után a Chicagói Nemzetközi Filmfesztiválon is figyelemre méltó sikert aratott. Nagy- és Kisszelmencen nyilvános vetítésen egyik filmet sem mutatták be.

(3) A határ persze nemcsak illegálisan, hanem törvényesen is működik. Igaz, attól, hogy megnyitották, bizony még tényleg nem átjárható. Ezért a határnyitás után egy darabig a legrövidebb út a schengeni határ túlsó oldalára eső

Kisszelmencről az innenső oldalon lévő Nagyszelmencre Sátoraljaújhelyen át vezet. Hiába a magyar schengeni vízum, a Nagyszelmencről hazafelé igyekvő kisszelmenciek a magyarországi be- és kiléptető pecsétet kéri számon a szlovák határőr. Magyar vízummal ugyanis Magyarországra kell utazni. Ennek elmulasztása szabálysértés, a szabálysértés pedig minden jogállamban büntetendő. *Nullum crimen sine lege*: büntettet minden jogszerűen működő államban csak törvény állapíthat meg. Azt nem tudni, hogy erre éppen van-e törvény, de ez nem is lényeges. A tapasztalatok szerint errefelé a határon ennek eldöntésére a kizárólag szolgálatban lévő határőr jogosult. Így aztán Nagyszelmencről egyenesen a hatvan kilométerre eső sátoraljaújhelyi Tescóba visz az út, onnan, a fejüket csóváló – „nem azért adják maguknak a magyar vízumot, hogy Szlovákiába járkáljanak vele” – magyar határőrök pecsétjének birtokában, vissza Nagyszelmencre, majd onnan haza. Persze, ha már Unió van, a schengeni szlovák vízummal sokkal egyszerűbb lenne a falu egyik végéből a másikba elmenni, ám annak ára ez idő tájt, az útlevel költsége nélkül is ötven dollár, vagyis több, mint egy átlagos ukrán nyugdíj fele. „Nekünk mindig, mindenhol bélyegeznek” – mondja egy asszony a Nagyszelmenc–Sátoraljaújhely–Nagyszelmenc körjáraton, pedig valószínűleg nem is szimbólumnak szánja a megjegyzést.

Mint már hetven éve mindig, most is csak valahonnan felülről érkezhetsz segítség. És ha olykor érkezik is, gyakran felemás. 2017 nyarán aztán Ukrajna számára is megnyílik a schengeni övezet. Ezzel a Kis- és Nagyszelmenc határán álló szlovák határőr pusztai határőrizeti szervből egyszerre az országa törvényes rendjéért fáradozó *immigration officerré* változik. Elfogulatlanságát – legalábbis elvben – a rendszer szavatolja: a határátkelőn nem dolgoznak helyiek. Az egyetlen munkahely, amit a határnyitás Nagyszelmencen teremtett, azé a karbantartóé, aki a vámhivatal műszaki állapotáért felel. Az új határőrizet már nem a vízumot keresi, hanem azt firtatja, hogy a Kisszelmencből országába lépőnek van-e elegendő pénze ahhoz, hogy megélhetését biztosítsa. Az ellenőrzés esetleges, az eredménye, mint a kétszelmenciek számára a 20. századi történelemben nagyjából minden: kiszámíthatatlan. Sok múlik azon, hogy ismerős határőr teljesít-e szolgálatot. Vagy azon, hogy a nagyszelmenci rokon időben érkezik-e a határra ahhoz, hogy az utca túloldaláról érkező kisszelmenciért felelősséget vállaljon. Esetleg azon, hogy a szlovák határőr kedveli-e az ukrán vodkát vagy a cigarettát. Schengen az Schengen; az egyik térfelügyelő kamera épp a határon álló nagyszelmenci ház hálósobájára néz. Az Alsó-Tápió partján, ha esténként a viaszosvászonnal borított konyhaasztal mellett a régi szolgálati helyről érkező híreken elmélkedik, Szolovjov parancsnok valószínűleg helyeslően bólogat. „A határ játzsma: át akar menni – ne tudjon. Ki nyer? Ez szakma.” Egyszer csak megtanulják.

(4) Kisszelmencen közben megállíthatatlanul épül a kapitalizmus poszt-szovjet formája. Nemcsak illegálisan, de legálisan is. Annak a háztulajdonosnak, aki hozzájárul ahhoz, hogy konténerüzlet működjön az udvarán, egy átlagnyugdíj majdnem két és félszerese, másképpen: egy tanár havi keresete, számszerűsítve: kétszáz amerikai dollár üti havonta a markát. Így válik a „sziti” a helyi poszt-szovjet társadalomban betöltött pozíció hajszálpontos kifejezőjévé: „A templom-

tól arra a szegénynegyed, erre meg a gazdag. Mert ezek az üzletekből élnek, mi meg abból, hogy dolgozunk az üzleteikben” – mutatja egy idős eladónő. Életkora szerint Iván Béla lánya lehetne. „Ha egy fát elültetsz, még az unokáid is felköthetik rá magukat” – mondja egy kisszelmenci férfi a könyvben. Aztán – *na здаровье!* – az író egészségére fenékgig üríti a vodkás poharat.

A konténerkapitalizmus lassan átírja a település fél évszázad szocializmusa után megtépzott szokásrendszerét, átalakítja etnikai és társadalmi szerkezetét. Lassan a tehenek is eltűnnek, mert hátrahagyott nyomaik zavarják a „szitiben” „soppingolókat”, és konténerhelyet sokkal kifizetődőbb bérbe adni, mint állatot tartani. A nemek szerinti munkamegosztás hagyományos rendje is megfordul: Míg régen az asszonyok végezték a ház körüli munkát, most ők a konténerekben árulnak, a többi teendő pedig az amúgy is munkanélküli férfiakra marad.

*

A nagyszelmenci szájhagyomány őriz egy történetet. Történt, még a szovjet időkben, hogy az egyik gazda megvadult lovai elszabadultak, és bevágtattak a határsávba. A gazda ment volna utánuk, hogy kiszabadítsa a szögesdrótba gabalyodott állatokat, de a határőrök sem innen, sem onnan nem engedték. Bár lett volna még segítség, a valóságban mégsem volt: a szovjet határőr rövid úton agyonlőtte a kétségbeesetten kapálózó, önmagukat minden mozdulattal egyre mélyebben megsebző állatokat. Ha a két Szelmenc kommunista korszakának jelképes története, a határdrótba gabalyodott két ló, akkor a posztkommunista korszaké a falusi ház udvarán álló, bérelt konténerbe telepített „market.” Ahol a szocializmus végkiárusításán minden Európa legolcsóbb diszkontárán kapható.

*

1944 novemberében a 2. ukrán front katonái vonultak be a Kárpátaljára. A kárpátaljai városokból, falvakból több mint negyvenezer civilt, magyar és német férfit gyűjtöttek össze a szovjet katonák háromnapos „kis munkára.” Legtöbben soha nem tértek haza. Lehet, hogy köztük volt Iván Béla is. Ha így volt, először a Munkács közelében fekvő szolyvai gyűjtőtáborba vitték, onnan valószínűleg a nyugat-ukrajnai elosztótáborba, Szamborba, onnan került – ki tudja, milyen kitérőkkel – a Kaukázusba, a dagesztáni Mahacskalára. Életképességének kétségbevonhatatlan bizonyítéka, hogy 1946-ban a szovjet katonai bürokrácia még élőként tartotta számon. Túlélte azt, hogy állandóan éhezett, azt, hogy ruhájából szagotot rongyokba bugyolált lábbal vágott fát télen, a Borzsa-havasok aljában, és azt is, hogy korlátba kapaszkodva, állva aludt sokadmagával egy állati és emberi ürülékkel bokáig teli istállóban. Nem volt azok között a halottak között, akiket reggel az örök tíz-tizenötönként tömegsírba dobtak, de azok között az elgyötört sírásó foglyok között sem, akiket, mivel nem tudtak elég gyorsan kimászni a gödörből, élve temettek el. Nem ivott – egészséges ivóvíz híján – a latrinából, nem kapott hastífuszt, vagy ha igen, mert fiatal volt, túlélte. Megúsztta azt, hogy az örök üvegpórt keverjenek az ételébe, vagy a kimerültségtől ájultan, a latrinába fulladva lelje halálát. Elkerülte mindazt, amit a szolyvai tábor – úgy hírlík – tízezer foglya nem tudott elkerülni.

Nem tudom, hogy ott van-e a neve a szolyvai gyűjtőtábor helyén felállított emlékművön, ahol településenként csoportosítva fekete márványtáblákba vésték a tábor és a háború kárpátaljai áldozatainak nevét. Ha nincs ott, ő lett a Kárpát-medencei történelem egyik Majdnem Névtelenje, akit történetesen Kusztjikov őrnagy egyetlen levele őrzött meg véletlenül számunkra. A szolyvai tömegsír a szovjet időkben, mikor hivatalosan az internálótáboroknak még a pusztasága létezését is tagadták, lebetonozták. Kezdetben a határőrség istállója, később buszpályaudvar volt a helyén. Ma benzinkút van fölötte.

A tanúk, akik még tudják, hogy hol volt, megállíthatatlanul fogynak. Magukkal viszik a múlt egy visszaidézhetetlen, korábban nem létezőnek, most pedig feledhetőnek nyilvánított, azaz kétféleképpen is megtagadott darabját. Ők még – a könyv a tanú rá – emlékeztek; nem ők nyitották meg a múlttal vívott közép-kelet-európai háborúnak a szovjet rendszer bukásával kezdődő fejezetét. Meglehet, hogy csak a velük készített interjúk őrzik majd meg emléküket, és a posztszovjet korszak kései gyermekeinek a szolyvai emlékmű idővel éppoly értelmezhetetlenné válik majd, mint számunkra a mezoamerikai civilizációk emlékei.

A posztszovjet konténerkapitalizmus fogyasztói szokásai, a történelmi hulladékórló fogaskerekei beszippantják és ledarálják a könyv szereplői által valóságosan megélt kétszelmenci történelmet. Hatvan év nyomorának megemésztetlen zúzaléka rakódik a jelenre. A félig megélt történelem éppen most temeti be az 1945-től máig tartó valódit.

A lebetonozott tömegsír fölött pedig Lenin lámpása pislákolva mutatja a jövőbe vezető utat.

2017. augusztus – 2018. szeptember

Branczeiz Anna

Levelekbe írt Mándyk

„Szeretve tisztelt főcsatár” – Mándy Iván válogatott levelezése

Úgy tűnik, mintha Mándy Iván fogadtatástörténete az utóbbi néhány évben fellendülőben lenne. Ezt bizonyítják a Darvasi Ferenc irodalomtörténeti munkáját dicsérettel kiadások. 2015-ben megjelent a Mándy Ivánról szóló beszélgetéseket egybegyűjtő interjúkötet,¹ az író születésének századik évfordulójára pedig napvilágot látott a Mándy novelláit közlő *Ciklon* című válogatott kiadás,² amelyet ugyanúgy Darvasi értelmező szövege kísér, mint a következőkben recenziált kötetet. Mándy befogadtatástörténetének fontos, ha nem a legfontosabb állomása volt a 2017-es konferencia, amelyen több prózapoétikai indítatású előadás is szerepelt.³ Jelzésértékű, hogy az elmúlt időszakban megjelent néhány Mándy novelláihoz újszerű perspektívából közelítő tanulmány is.⁴ 2018-ban pedig a levelezésgyűjtemény és az említett novelláskötet kiadása mellett tudományos ülészek szervezésével⁵ és tanulmánykötet megjelentetésével⁶ is emlékeztek Mándy születésének évfordulójára. E munkák sorában a levelezésgyűjtemény kontextusba helyezi és egyúttal árnyalja a Mándyról és munkásságáról kialakított képet. Ebből a szempontból kivételesen szerencsés, hogy bár a kötet nem kritikai kiadás, mégis kritikai igénnyel készült: az egymást időrendben követő leveleket gazdag jegyzetapparátus, névmutató és értő gonddal

1 Darvasi Ferenc, *Köztünk vagy. Beszélgetések Mándy Ivánról*, Bp., Corvina, 2015.

2 Mándy Iván, *Ciklon. Válogatott novellák*, válogatta, szerkesztette és az életrajzot írta: Darvasi Ferenc, Bp., Magvető, 2018.

3 Mándy Iván-konferencia, 2017. november 23–24., Petőfi Irodalmi Múzeum, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének szervezésében (a program elérhető a következő linken: <https://mikti.elte.hu/content/mandy-ivan-konferencia.e.101> [utolsó letöltés ideje: 2019. 01. 28.]).

4 Lásd például: Tamás Péter, *A megelevenedett tárgyak prózapoétikája Mándy Iván és Vladimir Nabokov műveiben = „folyékony szobor vagy szilárd szökőkút” / Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újjaholdasokról*, szerk. Buda Attila, Palkó Gábor, Pataky Adrienn, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2017, 422–453., Dobás Kata, Sajtó – szöveg. Mándy Iván korai rövidprózáiról a *Magyarország* című napilapban (1941–1944) = *Leírás és értelmezés. Újjaholdas szerzők a hagyományvá válság közben*, szerk. Buda Attila, Nemeskéri Luca, Pataky Adrienn, Bp., Ráció, 2016, 114–121., ill. Fodor Péter, *Név, emlékezet, futball Mándy Iván szövegeiben*, *Vigilia* 2018/4., 261–268.

5 „Egy ember álma” – Mándy 100 (konferencia és irodalmi est), 2018. november 22–23., a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének és a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének közös szervezésében (a program elérhető a következő linken: <http://www.kre.hu/btk/index.php/1069-egy-ember-almamandy-100.html> [utolsó letöltés ideje: 2019. 01. 28.]).

6 *Séta közben. Tanulmányok Mándy Iván életművéről*, szerk. Bengi László, Vörös István, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2018. (A kötet nagyrészt a 2017-es konferencia anyagát gyűjti egybe.)

megírt utószó kíséri. Közelebb hozza Mándyt az olvasóhoz az is, hogy a levelek mellett a kötet fényképeket is közöl.

Az összeállítás némileg aránytalan, mivel – mint azt az utószóból megtudjuk – „[...] könnyebb volt a Mándynak írott anyagokat összegyűjteni, hiszen azok nagyrészt közgyűjteményben vagy az író özvegyénél található, míg az általa jegyzett levelek sokkal több helyen vannak és lehetnek.” (428.) Az aránytalanság a számszaki adatok ismerete nélkül is szembetűnő, és annál fájóbb, hogy társadalom- és irodalomtörténeti vonatkozásokban kiemelten jelentős korszakokból nem sikerült leveleket találni. A kötet ugyanis 1946 júliusától indul, Mándy ekkor már 28 éves volt, így joggal feltételezhetjük, hogy nem ekkor kezdett el levelezni. Az utószó útba is igazít: a fiatalkori levelek elvesztek, ahogy az 1949 és 1955 közötti évekből sem maradtak fent írások. Éppen azokból az évekből, amelyek irodalompolitikai szempontból igencsak kényes érárt fognak át.

A levelezésgyűjtemény ettől eltekintve is számottevő, és akár irodalomtörténeti szempontból is fontos adalékokkal szolgálhat a Mándy-recepció számára. A levelek egyfelől a novellák keletkezési körülményeiről tesznek tanúbizonyosságot, másfelől olyan szakmai kapcsolatokról árulkodnak, amelyek Mándy alakját is más fényben tüntetik fel. Mándy fogadtatástörténetének alakulását meghatározta marginálisnak gondolt helyzete, hogy tudniillik hosszú ideig ő az író, aki „a pálya széléről” munkálkodik. A recepció ezzel összefüggésben hajlamos arra is, hogy Mándy szövegeit, gondolkodását homogénként kezelje, ami azonban túlzottan leegyszerűsíti a Mándy-képet.⁷ A levelek ezzel szemben sokrétű szakmai kötődésekről adnak számot. Egyrészt Mándy szerteágazó érdeklődését és tájékozottságát mutatja, hogy olyan híres művészeket, színészeket említ leveleiben, mint John Cage, Marc Chagall vagy Charlie Chaplin. Másrészt sokatmondóak lehetnek az olyan kritikai észrevételei, mint amilyeneket például Déry Tibornak írt levelében tesz a *Szerellem és más elbeszélések* című kötetéről szólva, vagy a Mészöly Miklósnak címzett küldeményében *Az atléta halála* című regényről. A leginkább ugyanakkor a fordítóktól és külföldi íróktól (John Batki, Daniel Rondeau, Richard Swartz, Karsten Witte, Karol Wlachovský), irodalomtörténészektől, kritikusoktól (Balassa Péter, Rába György, Somlyó György, Tarján Tamás), szerkesztőktől (Réz Pál, Tüskés Tibor), képzőművészektől (Corá Erzsébet, Gross Arnold), pályatársaktól (Esterházy Péter, Lengyel Balázs, Mészöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes), színészektől és filmrendezőktől (Elek Judit, Gálvölgyi János, Garas Dezső), valamint Aczél György kultúrpolitikusától fennmaradt, esetenként igencsak baráti és bensőséges hangvételű levelek mozdítják ki Mándyt „a pálya széléről”, egyúttal „kismesteri”⁸ pozícióját is cáfolják. E ponton megjegyzendő, hogy a kötetben szerepelnek dedikációk is, amelyek szintén az író gazdag kapcsolati hálójáról adnak vázlatos és irodalomtörténeti szempontból is árulkodó képet. Mándynak többek között olyanok küldtek dedikált példányt kötetekből, mint Rába György, Nemes Nagy Ágnes, Mészöly Miklós, Csorba Győző, Orbán Ottó, illetve Krasznahorkai László, míg Mándy sokak mellett Esterházy Péternek, Lengyel Balásznak és Nemes Nagy Ágnesnek, Balassa Péternek és családjának, Orbán Ottónak és Orbán Júliának jegyzett egy-egy kiadást.

7 Ehhez lásd például: Károlyi Csaba, „Mándy Iván harmadik esése”, *Élet és Irodalom* 2019. január 4., 18., illetve a recepció egységesítő, leegyszerűsítő gondolkodásáról: Márton László, „Két-három oldalon el tud mondani egy regényt” = Darvasi, *Köztünk vagy*, i. m., 63–82, 73.

8 Margócsy István kifejezése: „A kismester nem központi figurája a művészeti közéletnek és művészetpolitikának [...] – a kismester csak művész vagy író, aki csak műveket akar létrehozni, annak közvetlen szándéka nélkül, hogy művei radikálisan megváltoztassák az éppen adott társadalmi viszonyokat [...]”. (Margócsy István, *A kismesterség dicsérete*, Holmi 1996/4., 559–563., 559.) Még ha illik is Mándyra ez a kifejezés, korántsem tekinthető szerencsésnek. (Ugyanerről lásd még: Sággy Miklós, *Mándy Iván újralfelfedezése* [Darvasi Ferenc: *Köztünk vagy. Beszélgetések Mándy Ivánról*], Alföld 2016/8., 99–104., 102.)

„A pálya szélén” képzete mellett a levelek azt sem igazolják, hogy Mátyás csak és kizárólag Budapesthez kötődött volna. Hiszen a kötet első oldalain között leveleket Mátyás Pécsről küldte Rábának. Mátyás ugyanis 1947 nyarának egy részét Pécsen töltötte Galsai Pongrác meghívására. Nagy lelkesedéssel (és mátyásosan finom humorral!) ír ottani tartózkodásáról („Egész jók ezek a pécsi írók, nem tudom, mi bajom volt velük! Na és a nők; te, hogy itt milyen jó nők vannak!” [12.]), a Tüskés Tiborral (a *Jelenkor* egykori főszerkesztőjével), illetve a Csorba Győzővel (Pécs kulturális életének egyik emblemikus figurájával, fontos költővel) folytatott levelezések pedig arról tanúskodnak, hogy később is szoros szellemi kapcsolatot ápolt a pécsiekkel. „Különben is Pécs az egyetlen hely, ahonnan én csak jót kaptam” (70.) – írja a pécsi nyár után másfél évtizeddel később, 1963-ban Tüskésnek. Igaza lehet Darvasi Ferencnek abban, hogy „[a]kár egy külön tanulmányt is megérne Mátyás és Pécs viszonya, a baranyai megyeszékhelyhez való kötődés.” (434.) Annál inkább, mert Mátyás pécsi tapasztalatait egyébként – mint arra a kötet lábjegyzetei körültekintően utalnak – a *Kosztos vendég* című novellájában is feldolgozta.

A levelek nemcsak az író irodalmi és kulturális életben elfoglalt helyét mutatják meg, de Mátyás szépirodalmi munkásságához is kapcsolódnak. „Két-három oldalon el tud mondani egy regényt”⁹ – állítja Mátyásról egy interjúban Márton László, ami Mátyás leveleire is igaz lehet. Szerzőjük ugyanis a gyakorlott író könnyedségével ragad meg egy-egy helyzetet, hangulatot, történetet, és sűríti össze akár két-három sorban. Különösen a feleségének, az akkor éppen Bazelben tartózkodó Simon Juditnak küldött hosszú, mesélő, néhol lírai fordulatokkal tarkított küldeményeket olvasva lehet olyan érzésünk, mintha nem is leveleket olvasnánk: „A kicsi (Eszter) is nagyon kedves, és úgy el tudom képzelni, hogy Te is valami ilyen lehettél annak idején. A többiek is el tudják képzelni, és ilyenkor egy ideig a levegőben lóg a sírás.” (143.) Ennél közvetlenebb a kapcsolat a keletkezési körülményekre utaló levelek és Mátyás szépirodalmi munkái között. Az 1972-es keltezésű, feleségének címzett szövegek például az író filmes szövegírói tevékenységeiről adnak keresztmetszetet, mások csak arról tudósítanak, hogy éppen mikor, mivel foglalkozott, mit olvasott Mátyás („Sok kulin munkám van, bábjátékokat írok Kästner Május 35 című regényéből” – írja Szabó Edének 1958-ban [42.]), megint mások referenciális keretbe ágyazzák az egyes műveket. Ilyen többek között Lengyel Balázs Mátyásnak küldött levelének néhány sora: „Igen, de benne van Végh is, róla is írt tanulmányt Kálmán. És így szóba kerül a Fabulya feleségei mint ügy.” (418.) A levél enigmatikus utalását a *Fabulya feleségeire* feloldja a lábjegyzet: a kisregény főszereplőjét Mátyás Végh Györgyről mintázta, aki rossz néven vette a karikatúraszzerű ábrázolást. Ehhez a levélhez és anekdotába illő történethez további referenciális adalékokkal szolgál a korábban idézett Márton Lászlóval készült interjú is.¹⁰

A levelezésgyűjteményt különben is érdemes együtt olvasni az idézett 2015-ös interjúkötettel, mert árnyaltabb képet kaphatunk Mátyás és egyes levélírók kapcsolatáról. A helyenként igencsak intim, személyes hangvételű, Simon Juditnak írott leveleket szépen keretbe foglalják a feleség visszatekintései.¹¹ A John Batkival folytatott levelezést is magyarázza a vonatkozó beszélgetés.¹² Batki magyar származású költő, író és műfordító, aki 1956 novemberében családjával együtt emigrált Magyarországról: először Ausztriába menekültek, majd 1957 februárjában innen vándoroltak tovább az Amerikai Egyesült Államokba. Batki olyan magyar szerzőket is fordított angolra, mint Krúdy Gyula, Szép

9 Márton, i. m., 71.

10 Márton László, i. m., 66–68.

11 Dr. Simon Judit, „Gyanakodva méregetett minket az anyakönyvvezető” = Darvasi, *Köztünk vagy*, i. m., 101–112.

12 John Batki, „Számomra ő maga volt Pest” = Darvasi, *Köztünk vagy*, i. m., 213–223.

Ernő, Krasznahorkai László és Lengyel Péter. Mándyt először 1987-ben kereste fel, hogy többek között hozzájárulását kérje a washingtoni National Endowment for the Arts (NEA) fordítói díjának pályázatához. Ezt követően nyolc éven át leveleztek, sőt találkoztak is, és Batki még Mándy halála után is tartotta a kapcsolatot az özvegy Simon Judittal.¹³ Mándyhoz fűződő viszonyáról a levelek és a vele folytatott beszélgetés mellett Batki visszaemlékezései is tanúskodnak.¹⁴

A leveleken keresztül Mándy „[...] életének, művészetének utolsó bő három évtizedébe nyerünk alaposabb betekintést” (429.) – értékeli a munkát a szerkesztő, Darvasi Ferenc. Ehhez nagyban hozzájárul a gondosan megszerkesztett, eligazító kommentárokban és fényképekben gazdag, illetve tanulmányértékű utószóval ellátott kötet. A gyűjtemény irodalomtörténeti jelentőségéhez nem férhet kétség, azért sem, mert olyan kérdéseket nyit meg a Mándy körül folyó diskurzusban, amelyek már jó ideje gúzsba kötik az író befogadástörténetének alakulását (lásd például a „kismesterség” bélyegét). Hovatovább, egy ilyen kiadás nem csak a professzionális olvasóknak kedvez. Mindezzel együtt a kötet értékes hozzájárulás a Mándy-recepcióhoz.

Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: Darvasi Ferenc. Budapest, Magvető, 2018.

13 Minderről bővebben lásd Darvasi Ferenc a levelezéshez mellékelt kísérőszövegét: Darvasi Ferenc, *Mándy Iván és John Batki levelezése elé = „folyékony szobor vagy szilárd szökőkút”, i. m., 498–501.*

14 John Batki, *Légy kész jó halálra*, *Élet és Irodalom* 1995. december 26., 2., illetve: *Uó., Levél Mándy Ivánnak*, 2000 [Kétezer] 1996/4., 36–37., idézi: Darvasi, *Mándy Iván...*, i. m., 499.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

N Y O M D A K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap